

Іван Гончаренко
165

Іван ГОНЧАРЕНКО

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

Іван ГОНЧАРЕНКО

**ВИБРАНЕ
В ДВОХ ТОМАХ**

ТОМ 2

ПОЕМИ

Київ
Видавництво
художньої літератури «Дніпро»
1978

У2
Г65

До другого тому
творів Івана Гончаренка
ввійшли вибрані
поєми.

Г $\frac{70403-086}{M205(04)-78}$ 72—78

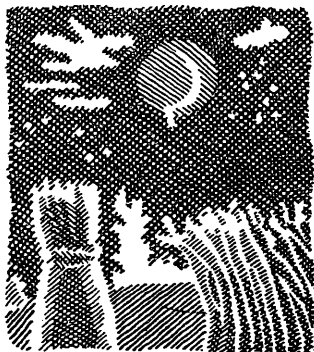
© Видавництво
«Дніпро», 1978

ПОЕМИ

ВІЛЬШАНА

Лірична поема

Широким полем і ярами
із голубої далини,
нав'яні весни вітрами,
приходять спомини,— вони
песуть від берега крутого
знайомий запах раних трав
з того села, з колгоспу того,
де я партторгом працював.
Де через яр, повз тихі хати,
коли сіріло в п'ять годин,
до двору другої бригади
вузькою стежкою ходив.

Он стежка вибігла на гору,
і я вже бачу, ідучи,
над яром двір, посеред двору

горить багаття: сіячі
зібралися поговорити,
бо приморожена рілля
до сходу сонця в поле вийти
і сіяти не дозволя.
Уже зібралися бригади
і Овчаренко-полевод
читає голосно наряди,
гортаючи масний блокнот.
Так виростає теплий спомин,
в моїй уяві проплива...
Чи всі живі мої знайомі?
Як поживає голова
Архип Кузьмич? Чи, може, й досі
він згадує словечком злим,
бо, як відомо, довелося
не завжди згоджуватися з ним.

Світанком, в сивім надвечір'ї
іздалека я пізнаю
в саду, на полі, на подвір'ї
сутулу, друже мій, твою
знайому постать. Чую ніби
хрипливий трохи голос твій
біля бригадної садиби...
Грозі Ярині, ланковій,
ти щось говориш.
І поволі
над яр до табору ідеш
і, підбираючи на полі,
пирій на вогнище несеш...

Та більше спогадів не треба.
Звертаюся з проханням лиш,
із щирим словом я до тебе —

на мене гніватись облищ,
і в теплу,

тиху,

фіалкову,

піснями виповнену ніч,
прошу:

мені

обов'язково

ти напиши листа,

Кузьмич.

Як кажуть, лірикою трошки
розбав його. Пиши: «Вночі
згадав, як їздили на дрожках
у політвідділ в Дергачі...»

Прислухайся до ночі маю,
там, над рікою, в синій млі,
яких пісень тепер співають
дівчата й хлопці на селі.
Щоб я відчув, як в давню пору,
весни пісенної розлив
у ніч замріяну, прозору,
під шепіт верб і яворів,
відчув, як сили буйна злива
хвилює молодості кров,
як вірна, радісна, щаслива
буває юності любов,
як пахне сад, як ніч колише
невтомне соло солов'я...

А не напишеш — то допише
уява мрійлива моя.

Як Перше травня святкували —
в саду колгоспнім а чи де?

Які дарунки купували
для патронованих дітей?

Про дітвору в гаю, на полі,

про їх здоров'я, радість, сміх,
про їхні успіхи у школі...
Не забувай і про моїх
маленьких приятелів давніх.
В шкільному гомоні дітей
там, біля школи, на майдані,
напевно, квіткою цвіте
твоя дочка в новім береті?..
А син Володька, чи забув
друковані у стінгазеті
мої частівки про сівбу?

* * *

Незчулись ми, як бистрим летом
промчались дні за грань дібров...
Відкликаний парткомітетом,
я на Пересічну пішов.
Пригадую, немов сьогодні,
коли на захід день хиливсь,
поштовий поїзд Харків—Готня
на три хвилини зупинивсь.
Полям, тополям, осокорам,
що при вокзалі за селом,
він кинув коротко, мінором
прощальне слово.
За вікном
майнули станції споруди,
гримучий міст через ріку,
Шевченка бронзове погруддя
у привокзальному садку.
І над рікою, де луною
чечітку вистукав состав,—
Вільшана зникла далиною
в прольотах синього моста.

Вільшано, дорога Вільшано,
за дружбу, за любов твою,
тобі подяку, і пошану,
і пісню цю я віддаю.
За те тобі віддячить мушу,
що найдорожчий дивний сплав —
людини чесну, теплу душу
в труді, на полі я пізнав...

Поля Вільшани, неба просинь,
привітні друзі, я до вас
приїду в гості десь під осінь...
Як тільки вибереться час,
заїду в Харків до Кіндрата —
до друга давнього: колись
нам довелося працювати
в селі Вільшані час якийсь...

І я ніколи не забуду
його розсудливих промов,
як на великдень у колбуді
на дві лопатки він боров
старого бога.
Мій Кіндрате,
мій атеїст, пропагандист!
Як буде жолудь опадати,
як в парку жовкнутиме лист,
чекай мене у димний Харків,
приїду з Києва, — чекай,
і вранці-рано біля парку
ми сядем у «м'який» трамвай,
поїдемо на Новожани
(зупинка дачного), звідтіль
прибудем ранком у Вільшану
через Пересічну, в артіль.

Походимо артільним двором,
поля обійдемо за день
та погуляєм, поговорим
та поспіваємо пісень.

1936

МОЛОДІСТЬ МИКОЛИ

Фрагменти

I

Пам'ятали — і радість, і горе
тих дитячих Миколиних днів,
Придніпров'я круті косогори,
далечінь задніпровських лісів.

Жив на станції, чув спозарання
не зозулі кування в гаю —
паровозів залізне ридання,

що кричали про тугу свою,
від плачу захлинались —
і знову
до багряних спішили висот,
на Карпати, червоні від крові,
і до Пінських кривавих болот...
Скільки їх, ешелонів горбатих,
проковтнула осіння сльота,
щоб кістками усіять Карпати,
загатити гнилі болота!..

Скільки вас проводжали за села,
за скрипучі мости і млини,
за похмурі убогі оселі
сивоусі батьки і сини!..

Це було і для мене відоме,
це і я пережив, переніс,
проводжаючи батька...
...Додому
повертались безсилі від сліз
і сестра, і засмучена мати
до похилих скрипучих воріт,
до порожньої, тихої хати,
що в селі над болотом стоїть.

* * *

На просторах імперії мати,
рвучи коси, ридала стара
за синами, що їх у солдати
гнали й гнали вмирать за царя...

Не виплакуй останньої сили —
не допоможе...
У царстві війни,

на опалену землю ступили
твої рідні, кохані сини.

Це вони на пероні співали
про розлуку, про смерть, про війну...
І русьвому хлопцю давали
із кисетів своїх тютюну...
В вечори придніпрянські погожі,
в час тривоги і мрій золотих
він роздумував, чому не схожі
ці солдати на тих молодих,
пишноусих, струнких і пикатих,
із шаблями, на конях, в диму,
що їх бачить не раз на плакатах
у вокзалі прийшлося йому.

І на сльози, на співи, ридання,
на сумні паровозні гудки
безодвітні сумні запитання,
нерозгадві тривожні думки
у дитячій голівці блукали,
доки довгим червоним хвостом
даленіли вагони, зникали
за похмурим залізним мостом.

II

По старому законному праву,
непокірна, дзвінка, голосна,
повертала на землю криваву,
на заплакану землю весна,—
із-за синього моря вітрами,
розставанням похмурих полів,
льодоходом на ріках, струмками,
трубним криком сумних журавлів,
перевтомлених в довгих блуканнях,

бо війна завиванням своїм
на Босфорі,
Дунаї,
Балканах
не давала спочинути їм.
На Одесу, Житомир, на Овруч
свій маршрут відхиляли вони
від Карпат, від Варшави, праворуч
від смертельного фронту війни...

* * *

Ще війна нахвалялась, грозила
океаном крові і вогню,
але Леніна мудрого сила
зупинила криваву війну.

Повставали мільйони за волю
і за тим поспішали іти,
чиє ім'я світи розколело,
чиє слово стрясало світи.
Уставали, ішли незчисленні,
підіймались грозою на клич,
і гриміло над простором:

— Ленін! —

І шуміло в знаменах:

— Ілліч! —

По новому законному праву,
непокірна, співуча, ясна,
повертала, приносила славу
на оновлену землю весна.
Йшла вона у бідняцькі оселі,
на останній скликаючи бій,
у простріляній сірій шинелі,
у балтійській тільняшці рябій...

І коли у боях ескадрони
добивали епоху стару,—
ми тоді, хлопчачами, патрони
після бою збирали в яру.

Над крутою горою, над валом
в голубі вечори навесні
ми малими співали, бувало,
про війну громадянську пісні.

Зачарований тими піснями
над тривожним
над тихим селом,
ясен місяць схилявся над нами
зклопотаним блідим чолом.

III

Доля боляче біла Миколу,
із дитячих приборкала літ:
через бідність нескінчена школа,
ні свитини тії, ні чобіт
чотирьом своїм дітям придбати
не могла Катерина-вдова...
А про батька хай скажуть Карпати,
хай розкаже зима снігова.

...Вість печальна з печаткою смерті
з-під Карпат долетіла листом,
в штемцелями забитім конверті
із похмурим, зловісним хрестом...
І листа розпечатав Микола,
десять слів прочитав, як умів,
як навчила покинута школа...
Під сумне завивання вітрів
впали мати додолу зомліла

серед крику малих сиріток,
серед плачу дитячого...
Вила
сніжна буря в щілинах шибок.

* * *

Він пішов у депо на роботу.
Умивались дитячі літа
і слізьми, і струмочками поту...
Та засяла весна золота!
І коли революції сонце
крокувало з бійцями в ряду,—
став Микола тоді комсомольцем
в дев'ятнадцятому грізнім году...

.

Як ішли проти бога і пана,
проти вічного лютого зла —
то до нього звитяжна, весняна,
непокірлива юність прийшла.

Це вона по-весняному гріє,
бунтівливо запалює кров,
родить помисли кращі і мрії
і народжує вірну любов.

IV

На околиці тихого міста,
де ріка у заплаві пливе,
де виблискують плеса сріблито —
чорнобрива дівчина живе.

Доцвілися літа чорноокій
того зросту і тої пори,
коли матір хвилює неспокій

за дочку в голубі вечори,
за свою нерозумну дитину.
Що то молодість! Знає сама
і з тривогою в голосі кине:
— Чомусь Таві і досі нема...—
Та пусті ці слова для вітчима,
ця журба не чіпає його,
він здвигає крутими плечима:
— Що ж, характеру, певно, твого.

На околиці тихого міста,
де ріка у заплаві пливе,
де виблискують плеса сріблито,
чорноока дівчина живе.
Тільки сонце проміннями бризне,
полоскати несе до ріки
разом з матір'ю людську білизну,
щоб прожити на ті копійки.

Розцвітала вода фіалково,
коли ранком, погожим, ясним,
як то кажуть, якось випадково
над рікою зустрілася з ним...

Не іди, сива мамо, війною
проти доньки — не винна вона,
тої зустрічі стали виною
і літа, і юнак, і весна.

v

На задимлені пилом дороги
за Радвладу у бій на зорі
із сльозами надії, тривоги
проводжали синів матері.
В грозові розтривожені ночі

десь у затишку темних садів
на прощання цілунки дівочі
проводжали на бій юнаків.

Як борня вирувала довкола,
розливаючи ріками кров,
у будьоннівське військо Микола
на зачумлену шляхту пішов.

В час воєнний розлука печальна
і короткі розлуки слова:
— Повернуся,— сказав на прощання,
і сховала його курява
на коні
за житами,
за яром,
де над шляхом хрестились млини,
там, де обрії пахли пожаром
і гриміли громами війни.

VI

Щоб спинить революції кроки,
щоб лишились рабами раби,
спорожняла Антанта глибокі
динамітні свої погребі.
Щедро сипала злобна Європа
в ненажерливі трюми метал,
начиняв пароплавів утроби
смертоносним вогнем капітал;
він провадив броньовані рейси
до радянських морських берегів,
біля Мурмана,
біля Одеси
якорями лінкорів гримів;
щоб скорити багнетом народи,

хід епохи вернути назад,
в Заполяр'ї,
на півдні,
на сході
посилав за десантом десант.
Що ж, бісися, лютуї, людоморе,
десь кінець і на тебе чека.
Покотили ж Денікіна в море!
Розстріляли в тайзі Колчака!

Та, здавалось, не збутись проклятих:
чорний Врангель в Криму скаженів,
хижу голову польський стерв'ятник
на радянські кордони підвів.

З допомогою сивого Фоша
пан Пілсудський кебети дійшов
і, гукнувши: «Од можа до можа!» —
на Радянську країну пішов.
Посмугована, дублена шкура,
ненависна, продажна душа,
блюдолиз капіталу Петлюра,
мов той цуцик, за ним поспіша...

Та недовго над горами висли
і топтали у Києві брук...
...Опинивсь у Варшаві, на Віслі,
обезславлений польський Мальбрук.

VI

Ждала Таня Миколу додому,
на шляху виглядала не раз:
— А чи з'явиться постать знайома
в довгожданого вечора час?
А чи прийде до крайньої хати?

Чи побачу знайому ходу?
Із якого кінця виглядати?
І якої співати в саду?

Хвилювалося серце в тривозі
і щеміло від болю щомить:
— Може, вбитий лежить при дорозі?
Мо', поранений в полі лежить?
Малювала картину уява:
поле бою в густому диму,
і сестра у шинелі білява
перев'язує рани йому.

А коли на шляхи перемоги
з ескадронами вийшли пісні,
сам Будьонний під'їхав до нього
на баскому, на сивім коні.
Б'є об землю копитами сивий —
аж до обрію поле дрижить!..
Але він, молодий і красивий,
нерухомо на ниві лежить.
Він лежить, він не чує, не бачить,
як знімає Будьонний шолом,
як цілунок батьківський, гарячий
він кладе на юнацьке чоло.

Все думки намалюють дівочі:
громи бою, і грози атак,
і закриті коханого очі...
А насправді було це не так,
як уява її малювала,
його доля була не така...
Перед мужністю й смерть відступала,
не здолала цього юнака,
скреготіла від злоби зубами,
завивала од люті плачем,

брякотіла лісами, степами,
закривавленим польським мечем.
Не щастило тобі, косторила,
навіжена, злоблива яго,—
ні вогнем, ні мечем не скорила
комсомольського серця його!

Не сумуй, чорноока дівчино,
не жахайся у сні, не тужи,
не хвилюйся дарма, безпричинно,
не тривож молодої душі,
не роз'ятруй уявою смерті —
уразливого серця не вбий...
Твій Микола лежить в лазареті,
квітне день за вікном голубий,
вдалині бовваніє рікою,
молодою травною буя,
а над полем звитяжного бою
лється радісний спів солов'я.
І видзвонює жайвір у полі,
і цвіте зачарований світ,
і Миколі в гаю на тополі
накувала зозуля сто літ.

НА ВЕСІЛЛІ ЛАНКОВОЇ

На чиему то подвір'ї
за майданом на селі
в голубому надвечір'ї
витають скрипалі?
Чом зійшлося стільки миру?
Чом музика виграє?

За Миколу, бригадира,
свою доньку видає,
молоду свою Уляну
дід Микита-полевод...
До музики на поляну
весь збирається народ...
...Віддає її за того,
за розумного того,
за стрункого, молодого,
за смуглявого.

Його

полюбила так, як може ·
полюбити тільки та,
що і ніжна, і хороша,
і літами молода;
з ким під вишнею стояла,
проспівала всі пісні,
чиє серце розгадала
в теплі ночі навесні.
Одлунали тости щирі
за здоров'я молодих,
за життя у щасті й мирі
і за діток дорогих
за майбутніх.

Всі із хати
повиходили у сад.
Хто не рад потанцювати?!
Погуляти хто не рад?!

Там і клени, і осики,
і тополі шелестять,
там музикою музики
і старого молодять.

А кого то танцювати
запросила молода?
А чия то сивувата
заметлялась борода?

Як ударив дід об поли
та пристукав на ходу —
і осики, і тополі
затремтіли у саду,
зашептали срібнолисто
два столітніх ясени,
що такого танцюриста
ще не бачили вони!
Кожен хоче ближче стати,
щоб побачити як слід,
як уміє танцювати
і приказувати дід.

— Дівчаточка чорнобриві,
не жалійте чорних брів,
в мене чоботи юхтові
тільки вчора з копилів!
І сорочка квітчата,
хоч кому отаку:
решетилівські дівчата
вишивали на шовку!

Борода не руда,
тільки трохи біла,—
дівчина молода
діда полюбила.

«Дівчинонько гарна,
кидай дідугана
та виходь до мене в сад,
на хвилиноньку присядь».

«Рада б вийти, не піду,
не накликати б біду;
вийти ніяк — сивий ліг
через хату на поріг».

«До порога не йди,
не тривож бороди...
Руку, серденько, на —
підійди до вікна...»

Борода не руда
тільки трохи біла —
дівчина молода
діда розлюбила!

Ой грай, вибивай
на весь сад, на весь край,
а я в танець піду
та й ударю до ладу!

Зупинивсь, махнув рукою:
— Бачте, сила вже не та...
Вибачайте, що такої,—
пригадав свої літа,
свою молодість зелену...—

Та й нахмурилось чоло:
— Не було її у мене,
таки справді не було!
Зберігає пам'ять давня:
сорок років на віку
лиш важке батракування,
та недолю ту гірку,
та горючі жінки сльози,
бо в житті — нужда й печаль...

Пригадаю — шкода й досі! —
молоду дружину, жаль,
рано смерть взяла...
Уляно,
моя дощко чарівна!
Подивлюсь на тебе, гляну —
отака була й вона
молодою в тебе мати,
та не йшлося на щастя їй...
Вмерла Марта ранувато...
Вмій же, дочко, шанувати
свою молодість, умій!..
За життя нового парость,
за веселу, за мою
за зігріту сонцем старість
і за молодість твою
я гуляю...
Мабуть, спати
час мені вже... — І затих.
І пішов старий до хати
в супроводі молодих.
Повертає ніч сузір'я.
За майданом на селі
опівночі на подвір'ї
затишають скрипалі.
Опускається до яру

красень місяць-молодик —
в молоду пшеницю яру,
на зелений пастівник,
осідає в тихім полі,
порожніє небосхил.
На осики, на тополі
опадає срібний пил.

1936

ЗАРУЧИНИ

1

Петро Кузьменко, тракторист,
відомий бригадир,
і про його завзяття й хист
ланів колгоспних шир
говорить сам. Було, з газет,
звичайно, недарма
не раз дививсь його портрет.
З бригадою веде перед
і першість він трима.
Наснився красень-чорнобров
дівчині не одній,
але судилася любов
Марійці-ланковій.

* * *

Коли серця одним горять
гарячим почуттям,
то спільну мову відшукать
неважко тим серцям.
Не легковажили вони —
Марійка із Петром,
як в незабутню ніч весни
на мості за селом
призналися у почуттях,
що визріли в серцях,
що зародилися тоді,
як вперше в МТС

вони зустрілись, молоді,
напровесні... Це десь
було у березні, коли
зламала лід Сула.
Весна взяла рубіж Сули
й атаку повела:
збивала з пагорбів сніги,
вигонила з долин,
звільняла владно навкруги
поля під ярій клин.
Уже готові до боїв,
атаку розпочать,—
стрункі колони тракторів,
мов воїни, стоять.
Шерег шикують строгий лад,
рівняють сівалки:
за строем стрій, за рядом ряд,
неначе вийшли на парад
озброєні полки.
Кузьменко вимикнув мотор,
і вже у тишину
вривається бентежний хор,
віщуючи весну,
її схвильований прихід:
курличуть журавлі,
біля моста гуркоче лід,
скресає на Сулі.
Казарок крик з озерних плес
долинув із долин...
У двір директор МТС
іде — і не один,
із ним знайомий голова
з «Зорі» Павло Кузьмич
та русокося ланкова...
Течуть ті коси з пліч,
мов ручаї...

Ще й гурт людей
подвір'ям з ними йде.
Директор збуджений підвів
той гурт до ЧТЗ,
й Петрові стало з перших слів
одразу ясно все.
— Знайомтесь, гості прибули
з-над Вісли до Сули.—
Стискання дружніх, теплих рук,
привітний блиск очей.
Обличчя збуджені навкруг.
Запитання гостей.
Відповідає бригадир:
— У вашому краю
я теж бував,
за Сандомир машину вів свою.—
І тільки він промовив це,
пильніш з гостей один
Петрові глянув у лице.
З-над Вісли селянин
біля Петра рішуче став
і з хвилюванням запитав:
— Петро?..
— Петро.
— Кузьменко?
— Так.
— Оце так зустріч! Добрий знак,—
обняв Петра, як брата брат.—
Я — Владек... Вспомни вьоску Сад...
Я рад, незмерне рад!

2

З тих пір п'ять літ уже пройшло.
У час той бойовий
про це написано було
в газеті фронтовій.

Пробач, читачу, трохи вбік
піду, в сорок четвертий рік,
я повернусь у славні дні,
коли на день не раз
Москви лунали позивні,
і звуки, ніби неземні,
і слово те: «НАКАЗ...» —
як грім вривалося в серця,
звучало, як весна,
як слава наша.
До кінця
підходила війна.
Йдучи на захід, у боях
фашизм долали ми.
Вже чудесам не вірив райх,
вже чулися громи
біля Карпат. Війни розбіг
потокком вогняним
котивсь до західних доріг,
і ворог вражений знеміг,—
не встояв перед ним.
Нові звучали назви міст
і сіл
нових країн
у зведеннях,
та був один
для нас у битвах зміст:
народам волю принести,
а ворога в бою
здолать, не даять від кари-мсти
втекти; настигнути, знайти
й в планети на краю!
Із подивом дивився світ
на мужній подвиг наш.
Горів, гримів боями схід,
але мовчав Ламанш.

Хитрив, крутив злобливий лорд
в сподіванці на те,
що швидко кров'ю наш народ
в тяжкій війні зійде.
Крутив материй інтриган,
старий англійський лис,
хотів десантом із Балкан
піти напереріз,
перепинить дорогу нам,
закриє для нас мости,
не дасть нам руку простягти
уярмленим братам.
Але він тужився дарма.
Всьому наперекір —
широти рік, висоти гір
ми брали. Із ярма
з фашистського, із рабських пут
ми визволяли простий люд,
і нам з усіх усюд
гриміла слава і хвала.
Нас мудрість партії вела!

Так от, в сорок четвертий рік
одна із бойових доріг
до Сада, польського села,
Кузьменка привела.
Немало звільнено людей
на бойовій путі,
та назавжди випадок цей
залишив у житті,
в душі Петра глибокий слід,
запам'ятавсь йому.
...Машинам давши повний хід,
в село — в огні, в диму —
влетів танкістів батальйон,
із флангу вдарив він,

коли ще ворога заслон —
есесівців загін
криваву оргію справляв.
Есесівські авто
металися серед заграв
по вулицях.
Ніхто
уже пожарів не гасив,
мов вимерло село.
А кат, лютуючи, вершив
своє безкарне зло.
Жіночий крик і плач малят
когось благав, просив,
та порскав чергу автомат,
і мовкли голоси.
Гримить стрільба, шаліє лють.
В костьол через майдан
юрбу приречених женуть.
— Шнель, швидше, партизан! —
До сотні їх, чоловіків,
на кару ворог вів...
На глум який, на смерть яку
штурмфюрер їх прирік,
отой, що став на рундуку:
— Я гут ест чоловік.
А щиросердяність мою
і бог засвідчить сам.
Щоб вимолить гріхи, даю
я півгодини вам.
Прошу в костьол!

Юрба в одвіт
не зрушила.
— Майн гот! —
Очей холодний пустоцвіт
за скельцями.

— Так от,
прошу іще раз!..— і пенсне
штурмфюрер поправля.

З-за хмари бризнуло ясне
проміння... Іздаля,
від Сандомира, бою гул долинув і затих.
Позаду їх — зіниці дул,
а спереду — святих
скорботний зір: іконостас
сочився кров'ю ран...
Юрба не зрушила. І враз
ожив, заграв орган,
і для острашки в той же мент
ударив кулемет.
По стертих східцях рундука
в розчинений костьол
влилась людей німа ріка.
Дрімав ще в нішах тол...
Включити струм, і тол своє
довершить скоро. Подає
штурмфюрер знак, та в хвилі тій
довкола загуло —
радянські танки, наче стій,
вриваються в село.
— Цурюк! Цурюк!.. —
Назад тепер...
Не вийшло!..
Лише мить,
і вже під танком транспортер
розплющений лежить...
Це був Петра Кузьменка танк.

Біля костьолу баштовий
спинити танк звелів.
Відкрився люк — і гул глухий —

густий органа спів
танкісти чують.
Що за знак?
Нікого і ніде
нема на цвинтарі, однак
орган гуде й гуде
в костьолі замкнутім.
Чому
цей молитовний гуд?
Яка ще каверза йому
потрібна, вімцю, тут?
Хто там за мурами з живих?..
Чом не втиха орган?
— Спитати треба у святих,—
жартує Гук Іван,
радист.— Товариш старшина,
дозвольте...
— Узнавай.—
Удари в двері. Тишина.
— Хто в храмі? Відчиняй! —
В одвіт з костьолу голоси:
— Збавитель! Друг!
Ізбав!.. Спаси!..—
Гуде костьол. Орган гримить.
Де слів таких узять,
щоб звільнення щасливу мить
правдиво описать?
Щоб душ бентежливих тепло
і стук сердець людських
відчув і ти... Щоб ожило
в словах отих простих
те хвилювання, радість та,
що й сам було не раз
відчув і ти в той славен час,
у грозові літа,

коли в диму пороховім
з бійцями йшов і сам
приносив подвигом своїм
визволення братам.
Відкрились двері:
шелест віт,
і небо голубе,
і танк, і ті біля воріт,
що друзів і тебе
звільнили з хижих пазурів.
Яких же треба слів,
щоб їм віддячити?!
Коли б
отут їх не було,
то вже б сто тонн цегляних глиб
на тебе б налягло.
А був би жив — то все одно.
О ні, ще гірше — раб.
І ворог — виродок, сатрап —
глумився б.
Та ясне
сіяє сонце, і зорі
на башті промені,
і воїни-богатирі,
мов вилиті з броні.
Яка земля родила вас?
Хто міць вам дав таку?
Так ось які ви!
Славен час!
Такі хвилини лише раз
бувають на віку.
Так ось вони, герої ті —
жадані, рідні, золоті,
що захистили Сталінград,
що врятували світ.

І вже, як дяка, як привіт,
лунає слово «брат».
— Дзенькую, брате дорогий,
у нас тепер один
із вами шлях, збавітель мій! —
і польський селянин
обняв Кузьменка, старшину...
І враз розкраяв тишину
побідний спів, як грому шквал,—
«Інтернаціонал»!

Давно покінчено з війною,
немало днів пройшло з тих пір.
...Не сходиться гора з горою,
а люди сходяться. Повір,
читачу мій, що не випадок,
а спільна доля їх звела...
Через п'ять літ приїхав Владек
до українського села
як посланець свого народу.
І треба трапитись тому,
щоб у селі Підгірні Води
гостити випало йому
і тут зустріть, того впізнати,
хто в мить останню врятував
від гибелі; кого, як брата,
біля костюлу обнімав.

3

Загук мотор.
— Готов?
— Гаразд.—
В пирій і в спориші —
в незайманій віками пласт
впилися лемеші.

Упевнений машини хід.
У землю вривавсь плуг,
чорнить глибоким лугом слід,
лишає десять смуг...
Як в кораблі із-під гвинта
вода реве й гуде —
із шумом плуг той виверта,
масні пласти кладе,
на півметрову глибину
виводить борозну.

Вдихаючи спиртовий пах
ще теплої ріллі,
ідуть з захопленням в очах
по ораній землі
селяни, Польщі посланці,
по сліду борозни
колгоспної весни,—
в них радість сяє на лиці...

А трактор весело гуде,
він з ходу перемиг —
на дві лопатки він кладе
столітній переліг.
Кузьменко трактора веде
з того — у цей кінець...
В обличчя дине молоде
весняний вітерець.
Півметра вглиб і вширину
виводить трактор борозну,
і не одну, а дві:
одну — від річки і на шлях,
другу — в розбуджених серцях,
в душі гостей-віслян,
в свідомості селян.
Одна заплавою ішла —

глибока і ясна,
але душевна борозна
ще глибшою була.

4

Оркестр озвався міддю труб
у парку молодім.
Туди, читачу, в новий клуб,
із гостями ходім.
Ти чуєш оплесків прибий?
Кого ж народ віта?
І що за дівчина ота
у сукні голубій?
Вона під оплески спішить,
на сцену хутко йде,
у неї полум'ям пашить
обличчя молоде.

Пройшла і сіла. Це вона,
Марійка-ланкова.
І знову зборів голова
читає імена
дівчат із ланки. Ланкову
і подружок її
за труд, за доблесть трудову,
за добрі врожаї,
з нагоди славних нагород
віншує їх народ.
Скінчився вечір.
Ніби рій,
веселий зал гуде.
Петро пливе в ріці людській.
А де ж Марійка? Де?
Он там, у сукні голубій...
— Як бути? Що сказати? —

І легше йти було у бій,
ніж з нею поруч стать.
Він підійшов...
І щастя в ці
хвилини не втекло,—
відчув Петро в своїй руці
її руки тепло.

5

Була пора, коли весна,
своїх добившись прав,
дзвінка, квітуча, запашна,
буяла морем трав,
стрічки річок в рясну косу
вплела, а на луги
прослала килимів красу,
прибрала береги.
Озимі врунились поля,
яріла ярина.
Спокійно дихала земля,
збентежена вона
від щастя, що сердець людських
відчула теплий стук,
палкий вогонь поривів їх
і ласку теплих рук.

І мрію мріяла своєю
запліднена земля
про заколосяні поля,
про радість врожаю.

* * *

Давно Петра Марійка жде,
умовились на п'ять.
Його нема, він все не йде,
а тут ще мати, як на те,
взялася докорять...

Не раз ставала при вікні,
та все дарма,
як ні, так ні —
ні звідти, ні звідтіль
не йде Петро.
Довкруг артіль
жила життям своїм,
Кипучим, трудовим
вривалось радісно воно
в розчинене вікно:
найвищі ноти край села
выводила пила,
а за садами їй у тон
моторів владний баритон —
у полі трактори
орали на пари;
у кузні побіля ріки
альтами брали молотки,
а їм у такт, луною мов,
на луках, в зелені дібров,
у молодому дубняку
Зозулі сипали «ку-ку...»

Тук-тук, тук-тук! —
лице пашисть,
«Ку-ку», «Ку-ку...»
Надовго жить.

Хвалу труду в гарячий час
двигтінням дужих лун
твердив на ТЕЦ хазяйський бас,
підтакував двигун.

Так-так, так-так,
надовго жить,
життя творить
і кожну мить
трудом народові служить.
Так-так, так-так!

Але прийшла жадана мить
(умій терпіть і жди),
і ганок голосно скрипить
од пружної ходи.
У сінях брязнуло відро
(забула, як на гріх,
прийнять його).
Ступнув Петро
в світлицю на поріг.
Одвірок генде, а йому
у дверях ледве стать.
Такий Гіталову тому
до пари.
Що й казать,
півроку зять.

Так ось йому
судилось взять
Марійку молоду —
черешеньку в цвіту.

6

Годилося б, до речі,
в поемі під кінець
справлять бучне весілля,
пустити у танець
якщо не все, то, певне ж,
не менш, як півсела,
щоб вся земля в районі
двигтіла і гула.
Щоб день гримів піснями,
дзвенів із краю в край,
щоб на столі, як сонце,
світився коровай.
Але не час весіллю.

Робочих просять рук
зелений простір степу,
розмай травневих лук.
Віщують косовицю
весь день і уночі
у полі перепілки,
на луках — деркачі.
Пішло у колос жито,
в стрілки овес пробивсь,
ячмінь гвардійським вусом
пшениці похваливсь,
мовляв, поглянь — ні в кого
нема таких окрас!
Ні, ще пісням весільним
і музиці — не час!

Звичайно, все це буде —
двигтітиме земля
од танців, і піснями
наповняться поля.
Виводить будуть тонко,
вогнисто, залюбки
закохані в баяни
вертихвістки-скрипки.
Так буде на весіллі,
а зараз, зараз ні,—
дощами щедрий травень
форсує трудодні.
Хоч справа про весілля
і вирішена вже,
а зараз, так би мовить,
заручини лише.

...Короткі тости без витійства,
розмови щира течія,
згадки далекого дитинства
вдови Марини.

— Бачу я
своє нерадісне минуле,
буває іноді, у сні.
Та цур йому, давно забула.
А вам — аж радісно мені —
відкрито в світ ясну дорогу,
йдіть несхибливо по ній.—
Про дні війни, про перемогу,
про край радянський,
рідний, свій,
поговорили. Від Петрових
думок, його розумних слів,
неначе в зорях світанкових,
яснішав світ і день світлів.
Ось і тепер: вони сидять,
прядуть розмов нитки,
думками-мріями летять
в прийдешнього роки,
говорять, мріючи про те,
як Батьківщина розцвіте,
як квітуватимуть поля
веселковим вінком,
як уквітчається земля,
оновлена трудом.

В обрамленні зелених смуг
гойдались хвилями навкруг,
шуміли їм в хвилини ці
многоколосі пшениці;
сади в плодах,

врожаю збір,
стави в степах
теплили зір...

Чому ж скотилася сльоза
в Марини по щоці?
Чом очі карі сліз роса
укрила, а в руці
здригнувся келих — і вона
не випила вина.
— Пробачте, любі...—
Підійшла
помалу до стіни
і фотографію зняла:
— Він не прийшов з війни,
почив солдат одвічним сном...
Земля тобі пером!

* * *

Коли іще гула війна,
був балатонський бій,
прислав це фото старшина
Іванченко Гордій.
Горять медалі, ордени
На грудях старшини.
Знать, мужній був, пошану мав:
між нагород сіяв
знак Слави, Зірка.
З ними в ряд
медаль за Сталінград.
— Пройшов, видать, Гордію, ти
на славу путь свою,
зумів відвагу пронести
у не однім бою.
Ти спиш, а нашим ворогам
за океаном там

не спиться — спати їм твоє
безсмертя не дає.
Вусатий, в формі польовій,
в очах з теплом добра
дививсь допитливо Гордій
із фото на Петра,
немовби й він хотів узнать,
чи донечці до пари зять?

Йому ж він зором говорив:
— Так, ти не помиливсь,
недаром я з життям дружив,
на світі жив колись.
Сміливо йшов в огонь атак.
Чи й ти умів отак?

В могилу братську ми лягли,
наш нерозбуден сон,
але висот ми не здали,
це знає Балатон.
Не зрадив друзів я своїх.
А ти — не зрадиш їх?

Землі чимало на віку
я в полі перерив,
проти води в життя ріку
упевнено я плив,
мостив мости, гонив плоти...
Чи так зумієш ти?
Я бачу молодість твою,
але любив і я,
до смерті самої в бою
жила любов моя.
Чи ж будеш суджену твоєю
любити так, як я своєю?

Я чесно шлях життя пройшов,
я з радістю дивлюсь
на цвіт землі, на блиск будов,
тож пролилась недаром кров.
А ти?

— А я клянусь:
твою продовжувати путь,
в труді, в бою сміливим быть,
любити так, як ти любив,
життя прожить, як ти прожив!

8

Поволі сонце запливло
у хмарну каламуть.
Дівчата з поля на село
співаючи ідуть.
Над шляхом встала курява,
клубочиться руда,
неначе річка, проплива
артільна череда.
Над ставом ферма гомінка
видзвонює сріблом:
заграли струни молока
цинкованим відром.

Із клубу вечором додому
артільці йдуть.
На вулицях
зникає гомін у густому
дерев сплетінні...
По садках —
то тут, то там у вікнах хати
спалне вогонь і гасне знов —
старі лягають спочивати...

А молодь...

Ще бунтує кров,
іще веселий розсип сміху
із цвіту струшує росу
на ту дівочую косу,
на міх баяна, що на втіху
частівки сіє про красу.
Десь пісня вирвалася в політ
про чаєчку, оту, що в'ється
над озером, а їй в одвіт
вже інша, радісна несеться...

* * *

Замовкли й співи. На село,
на хати, на сади
струмилось місяця срібло
з ясної висоти.
Світив над світом білозір,
простори осявав,
пильніш спиняв хазяйський зір
над морем росних трав,
над краєвидом степовим,
над повіддю пшениць,
над мерехтінням вогневим
небачених зірниць:
півночі зміни трактори
орали на пари...
За лугом — грейдер. Із «Зорі»
Петро в бригаду йде.
Співають півні. На порі
світання молоде.
Дозріла піч. Побліднув схід,
розквітнув багрянець:
на труд, на подвиг, у похід
рушає день-боєць

і сонцю руку подає
за гори, за моря.
Так над планетою встає
світанкова зоря.

Трудом оновлену для нас,
заквітчану в квітки,
із Комунізмом Землю час
вінчає на віки.

1949
Київ — с. Заочіпське

СЕЛО ТАРАСОВЕ

Сніжок летить.
На чорні ріллі,
на узеленені лани
озимини
полотна білі
зима устелює.
— Трусни
густіше снігом, біла зимо,
стелися м'яко з краю в край,
на нашу землю неозриму
лягай щедріше:
на врожай
і на добро!..

По ожеледі
злегка буксуючи,
в село
ми заїжджаєм на «Победі».
...Колись — Кирилівка було,
тепер — Шевченкове.
У ньому
Тарас ходив тут по землі,
з дитячих літ його, сірому,
недоля була в цім селі.
Сюди, маленького, за руку
узявши, в хату край села
до п'яного дяка в науку
Тараса доля привела.
І ту науку здобувати
прийшлося з горем пополам...

Он з того яру і до хати
носив він воду школярам;
ось тут, у цій дяковій школі,
під батоги лягав не раз...
Давно те діялось; в неволі
і ріс, і мучився Тарас.
І на недолюдків — на звірів,
як меч, він слово піднімав,
і в сонце правди й волі вірив,
і світлу долю прорікав:

«Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться...»

Виходим з хати —
дякової.

Густіше сніг
ляга

пухнастий,

волохатий

зимовим килимом до ніг,
вкриває діл, дерева пушить,
дахи будівель устеля,
сніжинками грайливо кружить...

Дитячий гомін іздала
летить бентежно наоколо:
десь на засніженім дворі
в перерві вибігли зі школи
на первопуток школярі.
Он і вона, села окраса,
двоповерховий світлий дім.
Це школа імені Тараса
біліє в парку молодім.

Перед тобою, нова школа,
Шевченка пам'ятник; ходу

спинив поет, схиливши чоло:
па учнів, парость молоду,
вдивляється в роздумі радо...
...Переступивши твій поріг,
багато виросло, багато
в життя, у люди вийшло їх.
Недарма буряно, грозово
голота встала на панів,
і недаремно віще слово
в серцях запалювало гнів
і кликало:

«А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить».

«І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі».

Земля оновлена!

І люди
не ті, що ти, Тарасе, знав,
а ті, що вірив — прийдуть, будуть,
яких ти мрією вгадав,
яких ти думою своєю
із тьми невільницьких років
побачив і відчув душею...

Не упізнати земляків.
Дивись, любуйся земляками.
Твої, Тарасе, земляки
на полі орють тракторами,
ведуть у небі літаки,
на кораблях пливуть на морі,

врізаються у товщу руд —
у глиб землі;
стоять в дозорі —
Вітчизни спокій, мирний труд
пильнують зірко;
скрізь і всюди
вони на просторах її —
в містах і в селах:
вільні люди,
своєї долі хазяї.
Про них би написати поеми,
пісні заспівують про них,
праправнуків твого Яреми
і славних правнуків твоїх,
Тарасе наш.

Пісням лунати,
поемам бути — поети є.
Й мені б хотілося сказати
про земляків твоїх своє
сердечне слово.
В співі новім,
У пісні — житимуть вони...
Своїм, Тарасе, вічним словом
ти наше слово осіни.

ІВАН БАРДАДИМ

Про нього вперше у Вільшані
почули ми
ще перед тим,
як познайомились.
Пошану
і добру славу Бардадим
завоював.

Не випадково
з'явилися під рік Новий
його портрет, про нього слово
в черкаській пресі обласній...

Ставний, чорнявий на портреті,
з лицем веселим молодим,
таким Івана ми в газеті
і у житті його таким
побачили:

посеред двору
перевіряв він ЧТЗ,
як лікар, слухав гул мотора,
радіючи: гаразд усе —
і в холосту, і на ходу
працює добре...

На виду
то зосередженість глибока,
то блисне усмішка ясна...
Не заспокоювавсь, аж поки
детально вивірів...

...Весна

не за морями.

Я вже бачу

не білу зиму, а весну.

У пору оранки гарячу

тебе я бачу на лану...

У день травневий за садами
розгомонілись трактори.

Твоя бригада за ярами
уже закінчує пари.

Ти на колгоспнім ореш полі,
де пас ягнята за селом
малий Тарас,

де у неволі

у холодочку під снопом

свого Івана годувала
кріпачка-мати.
...Тож хіба
не нашу долю розпізнала,
колись намріяла раба
у сні своїм — кріпачка-мати?
Твою, Іване, і мою.
В тобі тепер, мій друже, брате,
я сон кріпачки узнаю,
Тарасів сон.
— Ори, Іване,
хай трактор грає-виграє...
Дивися:
скільки зір огляне —
усе, усе воно твоє,
широке поле.
Хлібом вкрилась
та десятина, про яку
писав поет,
заколосилась,
зерна добротного ріку
широку,
чисту,
злотоплинну
в просторі засіки влила.
Ори ти ниву-десятину...
А я — загляну до села...—
«Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна пиво,
Волею ясною...»
Розвернулась, засіялась
колгоспівська нива;
що мріялось — сподіялось:
багатії жнива,
небачені урожаї

збирають онуки
і правнуки.
В вольнім краї
роботящі руки
орють глибоко-глибоко.
На життя щасливе
розвернулась на всі боки
колгоспівська нива!

КАТЕРИНА

— ...Вам Катерини ймення треба,—
гортаючи товстий блокнот,
говорить, ніби сам про себе,
Панас Трохимович...—
Так от,
дивіться тут...—
(Дає блокнота).—
В нас тридцять вісім ланкових...
Тут імена їх і роботи
показники...
І вже я їх,
тих ланкових, перебираю
дівчат-колгоспниць імена...
Знаходжу Майю, Валю, Раю,
Оксану, Марфу...
Де ж вона
між ланковими Катерина?..
— Читайте нижче,— каже він,
мій співбесідник...
За хвилину
знайшов її...
— На Катерин,
признатись, ми також багаті,—
жартує Бойко, голова,—
знайдеться в кожній п'ятій хаті...—
...Скляр Катерина — ланкова.

Садок вишневий.
Хата нова.
Зайшов. Вітаюсь.
Ось яка...
Була в Шевченка — чорноброва,
а ця — білява...

З рушника
багряно сяють над портретом,
горять вишивані слова,
колись написані поетом,
їх вишивала ланкова:
«І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом».

Мою увагу полонили
родинні фото на стіні...
— У Каневі біля могили
убито батька на війні...
З двома племінниками мати
сфотографована.
А це —
стоять, обнявшись, три брати...—
Узнав найменшого в лице,
Григорія,—
з годину тому
в правлінні бачились,
тепер
з району він вернувся додому —
майбутній славний комбайнер:
на курси їде в цій же днині...
— На фото в центрі — це Сергій,
у емтеесі на Волині
працює брат найстарший мій.

Середній — в Будищах, сусіднім
селі, колгоспний бригадир.

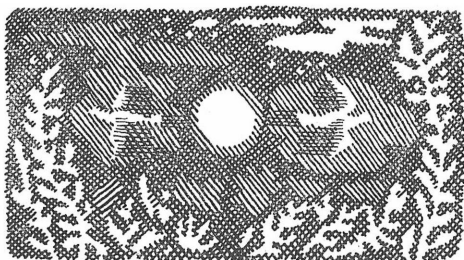
А чий портрет на місці виднім?
Чий стан стрункий обліг мундир
при орденах і знаках слави?
Хто він, під прапором, вояк?..
Тут видав погляд пелукавий..
— Мій наречений...—
Яспо й так...

Летять, летять на Україну
сердечно писані листи
до тебе з енської частини..
Дозволь уривки навести,
дозволь мені процитувати
сердечні милого слова..
Але прошу не нарікати,
якщо неточно де, бува...

ЛИСТ ГВАРДІЇ ЛЕЙТЕНАНТА

«Катрусе, люба, будь здорова!
Уже п'ять місяців пройшло,
як в незабутній день чудове
покинув ваше я село;
як од Дніпра до океану
степи, тайгу проїхав я
і гір хребти..
Моя кохана,
вечірня зірочка моя,
стою на острові й про тебе,
на захід дивлячись,
завжди
я думаю.

В уяві небо,
земля шевченківська, сади,
і образ твій, і голос рідний,
і спів у гаї солов'я,
і розставання вечір літній —
і бачу я, і чую я.

...Заходить сонце в синім морі,
зоря над обрієм встає,
на неозорому просторі
вода хвилюється та б'є
по прибережному граніті
і розсипається зі зла...
...Стою і думаю:
у світі
такого іншого села,
з такими пишними садами
нема, здається, аніде...
І чую — пісня над полями
у надвечір'я молоде
знялась і лине:
ти, Катрусе,
ідеш з дівчатами в село...

...Заходить в морі сонце русе,
торкнулось хвилі,
запливло...
Зоря зійшла на небокраї,
сіяє тихо з висоти...
Стою і думаю:
немає
такої іншої, як ти.

За що люблю тебе?
За вроду.
За щире серденько твоє.

...Із сопки вечір прохолоду
несе до мене,
хвиля б'є,
по прибережному граніті
біліє піною, мов сніг...

А я
сади твої у цвіті
весною бачу.
Гомін, сміх,
дівочий спів вночі допізна,
твій голос рідний чую я.
Сіяй у небі, сонцебризна,
вечірня зіронько моя!
Похмурий острів,
темну воду
своїм промінням освіти.

...В листі останньому
природу,
наш острів, Катре, просиш ти,
щоб описав я.
Добре, мила.

...Вода навколо і граніт —
міцним щитом відгородила
природа наш Далекий Схід,
поставивши на океані
гряди гранітних островів.
Ні в темну ніч, ані в тумані
не пройде ворог.
Руку б звів —
зустрінув би
він одсіч грізну
радянських воїнів.
Свою
вартуєм пильно ми Вітчизну.
Отож і я отут стою...»

* * *

Не сумнівайся ні хвилини,
далекий друже бойовий,
за синьооку Катерину.
Будь певен, воїне, у ній.
Любов її до тебе, друже,
як племінь — чиста.
Далєбі,
дівоче серце небайдуже,
якщо найпершому тобі
вона і радощі, і болі
одразу вимовля свої
і шле листи —
про труд на полі...
про радість праці... врожаї...
про весну, зустрічі з тобою,
про став отой, що мов срібло,
де ти із нею під вербою
стояв до півночі, було.
Не сумнівайсь ні на хвилину,

бо недарма і неспроста
тобі й сьогодні Катерина
писала щирого листа.

ЛИСТ КАТЕРИНИ

Сніжок летить.
Легкі, зірчаті
спіжинки в'ються за вікном...
«...Пишу тобі. Одна у хаті,
сиджу за прибраним столом,
сама, як бачиш...
Ні, з тобою.
Ні, мій коханий, не одна:
сердець, напоених любов'ю,
не порізнить і далина.

Ось і тепер — не на портреті
тебе я бачу, любий мій,
а там — на острові «в секреті»
при хвилі пінистій морській...
А в світлі зоряні світанки
чому — догадуєшся ти —
із бурякової ділянки
на схід дивилась я завжди?
І чула я, як море рине,
як в берег плещеться вода...
Дівчата в жарти:
— Катерина
його із сонцем вигляда.

Не помиляються дівчата,
я знаю, вірю — прийде час:
на Городищі зустрічати
тебе я буду.
Досі ж нас

ще ділить простір із тобою,
але й тепер я не одна:
сердець, наповнених любов'ю,
не порівнить і далина.
На серці тепло.
Світло в хаті
зима вбілила все кругом.
Сніжок летить.
Легкі, зірчаті
сніжинки в'ються за вікном.
Дивлюсь у сад, а він — пеначе
розцвівся,
в білому цвіту...
А я немовби весну бачу,
з тобою зустріч,
вишню ту,
де розставались опівночі,
щоб знов побачення чекать
у вишняку...»

Думки дівочі
чого, буває, не наснять!..
Нехай летять дівочі мрії
до океанської води.
Залишмо Катрю.

Вечоріє.
Забродить сутінь у сади,
із чорнолісся йде помалу,
в село простує напрямки...
Відбрязкотіли по металу
десь біля кузні молотки,
угомонились гуси білі
на птахофермі край села...
В центральному дворі артілі
двигун затахкав.

Зацвіла
електрика між деревами,
у вікнах бризкає вогонь...
Село озвалося піснями,
в алеї хвалиться гармонь...

У КЛУБИ

Стоїть будова па алеї,
вогнями весело сія,
з усіх усюд ідуть до неї...
Зійшлась колгоспівська сім'я
у клуб сільський.

Одне питання
в порядку денному було:
про господарське планування:
яким Шевченкове село
повинно бути
й завтра буде.
Тісні сьогодні, як завжди,
твої приміщення, колбуде;

прийшли найпершими діди,
старі баби з'явилися навіть,
а вже про молодь — що казати!
Кого майбутнє не цікавить
свого села?

Ось швидко — п'ять,
а збори — в ність...
А вже опісля
нову виставу драмгурток
показує.

У залі — пісня,
дівочий голос-голосок
виводить тонко:

«Ой чого ти, земле,
молодіти стала...»

Про світлу долю линув спів,
і пісня широко лилася,
і в радіснім звучанні слів
я чув сумні слова Тараса:

«Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
— Почорніло я од крові
За вольную волю».

Не почорніло — взеленилось,
омолоділо, ожило;
недарма кров'ю напоїлось,—
в боях напоєне було.
Недарма, поле, над тобою
шабель дзвеніла люта січ,
як ми в жовтневім грозобої
йшли з руським братом пліч-о-пліч.
Як ми в боях йшли з братами,
від лих рятуючи тебе,

щоб над твоїми врожаями
сіяло небо голубе.

Кружляють в світлій залі пари —
«Дунайські хвилі» гра баян...
На ніс одівши окуляри,
старий будьоннівець Дем'ян,
колгоспний конюх,
хоче, видно,
піти в танець;
аж порива
і діда в коло...
Та обидно,
що музика як нежива!
Як сонні, ходять, сплівши руки,
а тут би — вихором пройтись,
пристукать шквально в закаблуки,
слівце примовить, як колись...
Щоб дім хитнувся від ударів...
На це — й тепер іще мастак,
не розучився, не постарів...
Стояв Дем'ян і думав так.
Чи то вгадавши намір дідів,
чи просто так — утяв швидко
тут баяніст.
Ну, як би всидів
старий під музику таку!
— Грай хуткіше, баяніст,
спершу вивірим поміст,
якщо потужний із дуба —
не візьме його рахуба!

Закаблукми ударив —
аж здригнувся, їй-право, клуб...
— Сорок років я бондарив:
зразу чую — добрий дуб.

— Грай, баяне! —

В колі дрібно
зачастили чобітки.

— Більше жару! —

Тонкосрібно
задзвеніли підківки!

— Ех, тримайся, борода,
бо тобі прийшла біда! —

У своїм не схиблю слові,
у заклад і я піду:

чобітки ці малинові
закаблукам на біду!

Вийшла Варя Ярова —
чорноброва ланкова.

Не іди, старий, у танці
з молодією вперегон.

І у танці, і у ланці
Варя —

дівчина-вогонь!

Наче хміль вона — витка,
наче блискавка — метка!..

Наче в небі зірки спалах...

...То пушинкою летить,
то, немовби на цимбалах,
підківками цокотить.

Глухнуть, тихнуть — каблуки...
Дзвінко дзвонять підківки!..

МАРФА ЯКОВЕНКО

...Тонкий дзвінок утретє дзенька...

Завіса вгору відплива...

Цікаво справді:

голова

сільради

Марфа Яковенко

...Наталки Ковшик —

голови

сільської Ради

ролю грає...

Пейзаж Калінового Гаю,

Романюкову хату ви,

садочок бачите на сцені:

цвітуть дерева плодові...

Свої художники, місцеві,

доклали хисту;

як живі,

аж сяють яблуні розквітлі,

а далі —

поле, ліс і став...

А у садах — будови світлі

піднеслись в небо...

Десь я знав,

десь бачив це село і поле

не на картині, а в житті.

Та це ж будинки світлі — школи,

та це ж сади і хати ті,

що бачив я, здружився з ними,

та це ж Шевченкове село

на сцені барвами живими

в садах вишневих зацвіло.

Любовно виписали, з хистом

художники село своє,

дерев травневих цвітом,

ЛИСТОМ

уквітчане,—

таким, як є.

Ні, не таким.

Їх мрія далі —

у завтрашні стянула дні,
нові, прийдешнього деталі
красуються на полотні...

А зал сміється, плеще палко
і ловить жадібно слова...
Хвилює всіх ота Наталка,
сільської Ради голова.
Але колгоспникам

здається,
що не на сцені, а в житті
правдива мова Марґи ллється,
що це в сільраду по путі
вона зайшла на клубну сцену...
Іванівно, виконуй роль,
як на посту своїм — натхненно,
упевнено;
мені ж дозволь
сказати кілька слів про тебе.

...Трьох діток мати. І вдова —
десь воїн-муж під чеським небом
в землі моравській спочива...
Упав герой на полі бою,
і обірвався серця стук...
Не похилилась головою,
не опустила в горі рук.
Без сліз, без плачу і ридання
перенесла сама в собі,
у глибині душі страждання...
Ніхто не бачив у журбі,
нікому чуть не довелося
ні нарікань, ані жалів...
Лиш біль прихований волосся,
літа вдовині посріблів.
О як вдовине серце в'яне,

коли одна на самоті
на фотографію погляне...
Де й сльози візьмуться оті!..
Загоюють глибоку рану
життя і друзі,
час і труд,
роботі відданість від рану
до півночі...
...Виходить люд,
як вулик той, гуде колбуд.
І чути жарти парубочі
на вулицях, дівочий сміх.
Приємно діють свіжість ночі
та молодий пухнастий сніг
і на старих.
— Подовше б жити,
у завтрашні б заглянуть дні,
побачить їх.
— Побачать діти,
для них цей план...
— Не згодний, ні!
Доживемо і ми, і діти
до комунізму світлих днів.
Уздечку треба лиш одіти
на тих скажених паліїв!..—
Дем'ян, колгоспний конюх,
слово
авторитетно промовля.

В завулках, вулицях розмови...
Піснями, сміхом ніч зимову
ще довго молодь звеселя.

1951

с. Шевченкове — м. Київ

МАТРОС ГАЙДАЙ

З А С П І В

Дунаю мій, про тебе заспіваю
цю пісню, хай повідає вона,
як над тобою, славний мій Дунаю,
одвирувала грозами війна,
як над тобою гримали гармати,
як ми прийшли — сини Країни Рад,
щоб вирвати з неволі, розкувати
тебе, Дунай,— Дніпра і Волги брат.
Віки ти був біди і сліз рікою,
та виведений нами з темноти,
підтриманий братерською рукою,
тепер стаєш рікою щастя ти.
Той час прийде.
Завали із граніту
із гуркотом впадуть в твою глибінь.

...Біля воріт Залізних перекриту,
загатою загнуждану бистрінь
я добре бачу.
Скорений Дунаю,
могутність богатирську у дроти
для радості оновленого краю,
як наш Дніпро, вливати будеш ти.
Дунаю мій, твої широкі води
у майбуття осяють щасну путь,
й, забувши чвари, збратані народи
тебе рікою дружби назовуть.

ПІСНЯ ПЕРША

I

Тимок — ріка вузька і неглибока,
струмок, вірніше;

зблизька і здаля

нічим не вабить, не милує ока.

Долиною біжить через поля,

між берегів повився до Дунаю

захований у зарості Тимок...

І все ж таки я добре пам'ятаю

Тимок-ріку, вірніше, той струмок.

І не тому, що голосно боями

озвалися і гори, і поля,

а тому, що під нашими ногами

була вже Югославії земля.

До тебе, Югославів, далеку

пройшли ми путь;

ішли, спішили ми

через бої

в пекельну літа спеку,

у холоднечу осені й зими.

До вас, брати,

нас праведні дороги,

любов і дружба вивели сюди,

щоб простягти вам руку допомоги,

на шлях свободи вивести з біди.

Хто міг спинити силу нашу яру?

Які іще укріплення й вали,

чекаючи гвардійського удару,

наставив ворог?

Ні, вже не могли

його тепер від кари врятувати

ні рік, ні гір,

ні броні прикриття.

...В жовтневий день ударили гармати.

Снарядів, мін розгніване виття,
батьора кулеметів скоромовка...
І ми пішли, і нам гвардійський туш
піднесено, упевнено і ловко
програв оркестр прославлених «катюш».
То перший залп послав по Заїчару
майора Чухрая дивізіон.
Дадонов теж сипнув фашистам жару:
із корпусних — прямою — на бетон
наводкою
на доти тупорилі
поклав снаряди.
Бій заклекотів.
Залізно й грізно ми заговорили,
як завше, зрозумілу для катів
повівши мову впевнено і владно.
Ясніли гір вершини вдалині —

було і їм, здавалося, відродно,
немов до грому в небі навесні,
вслухатися в патхненний голос бою...
Раділи гори в просторах німих,
па обрії зібравшись юрбою,
в чеканні визволителів своїх.
Там ждали нас.
Там нас чекають нині...
— Чекайте, друзі, ми до вас ідем! —
...А бій гримів, гнівився у долині,
крізь тучі диму вихрився вогнем.
Од вибухів —

багряно,

чорно,

сизо —

навколо обрій дибився в диму...

Пішли ізнов:

залізо — на залізо,

на кривду — правда,
сонце — на п'їтьму.
На звїра павалилася людина.
Ворожі й наші зблизились полки.
Ще вогню...
Ще якась хвилина —
ї піхотинці кинуться в штики.
— Точнїш клади снаряд, артилеристе!
Густїше, мїнометнику, вогонь!
Нам перейти б оце лиш поле чисте,
вїдкриту цю рїчкову оболонь...
Прикрий вогнем, товаришу, піхоту
до того — до траншейного бугра...
— Снарядом би ударити по дзоту! —
Рубїж атаки обраний.
Пора!..
Той дзот ворожий став на перешкодї,
їз амбразури сипле вїн свинець...
Який смїливець знайдеться в піхотї,
хто дзот погасить?
Ось вїн, цей боець,
повзе вперед...
Все ближче,
ближче,
ближче...
Лютує дзот, траву свинцем стриже.
А вїн повзе...
А смерть злобливо свище,
осиним роєм вихрїться...
Уже
пївсотнї метрїв.
Злившись їз землею,
повзе хоробрий...
тридцять...
двадцять п'ять...
п'ятнадцять метрїв...

І тоді з-за хмари
проміння бризне,—
сонце золоте
всміхається,
і вже, розкривши чари,
природа знов красується, цвіте
у злагоді.

Отак і після бою...
Одвирувала битва на Тимку,
утишилась.
Ледь чутно за горою
десь гримали гармати.
За ріку,
на Заїчар, із димної долини
звितяжний бій грозою прогримів.
...Над берегом димилися руїни
снарядями запалених домів:
опорний пункт — із каменю споруди,
рови,
траншеї,
дзоти навкруги
завалені фашистами,—
нікуди,
оточені, не вийшли вороги.
Нелегко й нам дісталась перемога,
немало в нас взяла долина ця
гвардійців, друзів наших.
Не одного
ми втратили товариша-бійця.
З команди похоронної солдати
обходять поле бою;
де-не-де
спиняються — і вже шуршать лопати,
врізаються у землю,
об тверде
видзвонюють.

- Годилася би кирка...—
на ґрунт жорсткий жаліється солдат...
— Поглянь сюди — матроська безкозирка!
— Це значить, тут ходив і флотський брат.

На чорній стрічці літер позолота:
«Червона Україна». Севасто...»,
а далі — кров залляла...

Біля дзота
лежав боєць.

- Узнати треба хто.
— Провіримо уважно, мо', бумажка
в кишені залишилася яка?..
— Поглянь — під гімнастюркою тільняшка.
— І безкозирка, значить, моряка.

Кінчався день.

За гори круточолі
сідало сонце.

Ніжний багрянець
скрашав хмарки над горами.

Поволі

день погасав.

Тихенький вітерець
дихнув на діл.

Вечірня прохолода
зійшла в долину тихого Тимка.

- Закурим, друже?
— Та давно охота.
— Ну, що ж, давай...

А потім моряка
понесемо.—

Бійці присіли рядом,
болгарським затяглися тютюном.

- А добре розвернуло дзот снарядом.
Видать, важким, і весь — угору дпом!

— В нутро попав...
Да, славно мотонуло!

В румовищі фашист лежав без піг,
і кулемета визміяне дуло,
скоцюрблене, стирчало, наче ріг
баранячий.

Злахмічені мундири
то тут, то там позначували труп...

— Їх три отут.

— По-моєму, чотири...

З-під балки, бачиш, вихопився чуб
четвертого...

— Сьогодні їх немало
відправили на вічний упокій
в долині цій.

— Порядком наламали.

Жаркий був день, гарячий видався бій.

— Упертий фріц...

— Порода сучкувата...

Хоч кіл йому теши на голові!..

— Однак супроти нашого солдата
не встоїть він.

— Тут різні сили дві.

І справа тут не тільки у природі,
але, скажу я, ще й у тому суть,
що ми — путі проторюєм свободі,
вони ж — неволю світові несуть.

Насильники...

Тримав їх страх розплати
в укріпленнях, на схилах цих висот.
А наші, смерть зневаживши, солдати
ішли вперед, як цей моряк — на дзот.
Вогонь любові, зненависті сила
вели його під кулями сюди.
Ще молодий,

у розквіті скосила
фашистська куля...

— Чуєте... води...—

Були слова ці вимовлені тихо,
як шепіт листу, наче шелест трав,
але коли б (трапляється ж, на лихо)
снаряда вибух поруч пролунав,
то й він би так обстріляних не вразив
бійців бувалих,
як слова оці.

— Та він живий!..—

Схопилися відразу,
схилились над пораненим бійці.
До губ блідих один підніс баклагу,
і плащ-палатку вистелив другий.

— Куди ж його поранило, бідагу?

Полегше б взять.

— Браточку дорогий,
а ми вважали...

Вибач нам, герою!

— Виходь вперед, клади його ось так...

— Ну, рушили, та в ногу.—

Під горою
санбат.

— Пішли, товаришу моряк.

II

Погожий день.

В осіннім тихім саді
з пожовклим листом шепчеться трава.
Лежать бійці у прибраній палаті,
у госпіталі 10-22.

Їх четверо учора з поля бою
привезені. Із різних всі частин...
Вже говорили трое між собою,

без пам'яті лежав лише один
біля вікна;
всю ніч, до ранку марив,
метавсь в огні,
когось в гарячці кляв,
грозив комусь і кликав санітарів,
ім'я дівоче ніжно вимовляв.
Він поривався, силкувався встати
і падав знов зі стогоном глухим...
Заходив тричі лікар до палати,
всю ніч сестра просиділа над ним.

* * *

Палату повнить гомоном срібленим
розбуджений зальотним вітром сад,
шумує він, дзвенить пожовклим листом,
неначе десь у горах водоспад.

А від дерев

на стінах

бродять тіні

якось химерно витворених форм,
мереживом гойдаються в тремтінні...

Шумлять дерева.

Пахне йодоформ.

Заходить Лена, як сніжина біла,
нечутно йде, струнка вона й легка,
щоб не тривожить ранених.

Хотіла

з палати йти...

— Чекай, про моряка

я чув — назвали раненого того,
що під вікном...

Гайдай його, чи як?

Мо', вчулося...

Я друга мав одного,

він теж Гайдай і також був моряк,—
сказав бовць, поранений у груди,
Гордій Смирнов, з КВ стрілок-радист.
— Гайдай Іван.

— Ти що?.. Не може бути...

Іван Гайдай, та я ж одержав лист
із Туансе,

іще у сорок другім,
писали, в Севастополі погіб.

Невже це знов зустрілися із другом?

Невже це він?

Сестрице, чуєш, ти б
присунула із койкою...

Дай гляну
йому в лице.

Між тисячі облич
і під бинтом лице мого Івана
узнаю я.

Уваж мене, поклич
когось іще собі на допомогу,
присунь мене, поглянуть лише дай!..

За п'ять хвилин
Смирнов вдивлявся в нього,
радіючи,—
це був Іван Гайдай.

Бліде обличчя,
ніс прямий
і губи
розтулені,
знекрівлені,
тонкі.
І дуги брів,
і рівні білі зуби,
як і колись,— і зараз теж такі.

Такий, як на Мекензієвих горах
востаннє бачив, тільки зблід і схуд...
Червневих днів пекельних і суворих
забуть не можна.

В битви дикий гуд
гармати із Малахова кургана
вплітали голос грозаний і свій.
— Тоді коригувальника Івана
востаннє бачив на передовій,—
розмову у палаті із бійцями
веде Смирнов.

Про що він мовив там,
я коротко, своїми вже словами
ту розповідь танкіста передам
про Гайдая, про відданого сина,
бійця Вітчизни.

...В того моряка
із крейсера «Червона Україна»
спокійний зір, несхиблива рука.
Ворожі цілі вивіреном зором
він засікав упевнено завжди
на морі
і на березі над морем...

Проборознив солоної води
немало він на просторі морському
у штиль і шторми, в непогідь війни.
Фашисти з неба цілили по ньому,
підводні підкрадалися човни,
торпеди запускаючи на нього.
Крізь сто смертей, невразливий моряк,
виходив він зі смерчу вогняного
і знову кидавсь в полум'я атак
вогнем гармат нападників карати.
Лунали знову залпи бортові,
й важких калібрів падали снаряди:
в Констанці на споруди портові,

в степах і горах —
на орду ворожу
біля Одеси, Качі, Судака...
— Несхибний зір,— підтвердити я можу,—
в навідника, у цього моряка.
Про це й газета нарис друкувала.
...Від того дня, коли під Дальником
в дивізії Петрова-генерала
зустрівся я уперше з моряком,
Одеси й Севастополя герої
про Гайдая вже чули, і не раз
бажаний гість він був передової
й коли, було, з'являвся поміж нас,
ми знали, що «Червопа Україна»
по точних розрахунках Гайдая
ось-ось почне розсукиного сина
фашиста кремсать.
Дружба з ним моя
з Одеси зав'язалась...
Так, «гостинець»
він німцям слав солідний...
— Як же так,—
біля дверей озвався піхотинець,—
воює він на суші, а моряк?..
— А річ у тім...—
Але на цім Смирнова
перепинив, подавши голос свій,
четвертий воїн:
— Дивна в тебе мова,
чи ти не з Марса, друже дорогий?
Навідник він.
Хіба ж незрозуміло?..
Ех ти, піхото!..
В роту б у мою
на виучку.
— Я сам з-під Ізмаїла,

я вчора був у першому бою,
— То ти новак... Ну, ясно...—
вже ласкаво,
змиряючись, сказав бовць-сапер.
— На півдні тут ми Гітлера ораву
не на воді — на суші б'єм тепер.
От і пішли матроси до піхоти...
Балкани ж тут, якраз і їм з руки...
Не будуть же сидіти без роботи
й кінця війни чекати моряки.
Від Чорного прогнали ми собаку...
Та моряки нагнали страху псам
уже давно...
Красиво йдуть в атаку,
під Сталінградом бачив, друзі, сам,
через прохід, що ми розмінували,
ішов морський в атаку батальйон...
По безкозирках їх розпізнавали,
такий у них неписаний закон:
в атаці безкозирку знамениту
на голову...
Пілотку ж — зразу геть...
І моряка в атаці зупинити
зуміє вже хіба що тільки смерть.

III

Давно вже приглядалась косторила
до Гайдая — і зблизька, й віддала,
не раз косу пощерблену гострила
на моряка Івана Гайдая.
Горою підкрадалася і низом,
і тим, і цим заходила кінцем,
щоб влучити гартованим залізом,
зустрінути розлюченим свинцем,
обнять вогнем,
зрадливою водою

заколисати й кинути на дно;
підходила нечутною ходою,
вогонь кресала з громом заодно.
Робила все упевнено і з толком,
бо знала толк у ділі своєму:
під Дальником ударила осколком;
пробила груди кулею йому
на Керченськiм півострові;
снарядом
контузила у липні на Дону;
обвалом бомбовим під Сталіпградом
обрушилась...
Всього не спом'яну.
Ішла за ним настирливо, уперто,
хотіла взяти і так його, і сяк...
Та не могла.
З цупких обіймів смерті
він виривавсь — нездоланий моряк.
— Диви, живучий!..— люто шамотіла.
Не легко, ні, звороть цього бійця.
Але чекай —
іще до твого тіла
я доберусь.
Ції війни кінця
не видно.
Ще зустрінемося...—
Й пазирці
услід за ним, і знов підстергла:
— Ага! Це ти, моряче в безкозирці...
Повзи... повзи... Хвала тобі, хвала!..
Ти, значить, сам до мене?..
Дуже добре!..
Повзи... повзи... ось так, сюди лицем...
У тебе серце, знаю я, хоробре...
Повзи... повзи... а я його свинцем
наскрізь проб'ю.

Ну, досить жартувати! —
І роєм куль осипала вона.
Та він проповз і в дзот шпурнув гранату.
— А-а!.. ти такий!
Так ось же тобі, па!
Цього для тебе вистачить —
для танка
граната ця призначена,—
приймай! —
І білий світ хитнувся наостанку.
Вогонь і тьма.
Лежить Іван Гайдай.

* * *

Завчасно смерть справляла перемогу.
Ми знаємо: знайшли його живим.
Але й вона розвідала дорогу,
пошкандибала в госпіталь за ним.
Настирлива і досвідом багата,
вопа ішла міркуючи:
«Однак
він буде мій:
об ґрунт сухий лопата
задзвонить завтра.
Це вже ясно так,
як те, що я прийшла до узголов'я
і от стою незримо у кутку
в палаті цій.
Підтвердить мушу знов я:
не жити завтра цьому моряку.
Між нами стали — лікар в окулярах
і ця білява дівчина —
дарма!
Вони, звичайно, знаються на чарах
новітніх ліків, та таких нема —
спастися цього.

Я майже до краплини
із його серця виточила кров.
Даремна гра.
Не виживе й години.
Уже він мій — цей хлопець-чорнобров.
Хай кров чужу, нехай цілющі ліки
вони вливають кволому йому,—
я ж п'ятаками здавлюю повіки.
Я світло обертаю на п'тьму.
Вони йому дають в легені кисню,
підтримать хочуть жевріння вогню
в безсилім серці.
Я ж — за горло тисну,
дихання я ось-ось перепиню.
Вони бажають
власним серця стуком
збудить його,
не дати перейти
за граць життя.
А я — пекельним мукам
піддам його.
Жагу моєї мсти
відчує він.
За всі його образи
помщуся я — хай знає, як стару
не поважать, не слухати одразу...
Потішуся!..»
Лежить Гайдай в жару,
вогнем пашить.
Жага йому шалена
у грудях сушить, дихать не дає.
Вже сто разів компрес міняла Лена,
та люта смерть обстоєє своє,
наполяга уперто на своєму:
— Йому не жить.
Даремно все це ви...

Могилу я не братську, а окрему
для цього дам...—

А Лена:

— Ні, живи!

Ти будеш жить, ще будеш ти любити,
топтати ряс і слухать солов'я,
з дівочих уст жагу кохання пити...
Клянусь тебе у смерті вирвать я! —
А смерть шалів, труситься від злості,
зубами клаца люто:

— Звідкіля
взялася ти?

Мої тривожить кості
хіба тобі?..

Та ти ж іще маля...

Тобі лиш вісімнадцять.

Дуже шкода,
що в силі ти...

Одначе пам'ятай —
війна тепер, і буде ще нагода,
ти теж потрапиш, як оцей Гайдай,
до рук моїх.

Послухай, ти даремно
відстоюєш утрачене життя
любовно так, настирливо і ревно...

Ти молода...

А знаєш ти, дитя,
що іншій він сказав давно «кохаю»,
що любить він біляву вже давно,
ще до війни.—

А Лена:

— Ні, не знаю,
але його врятую все одно!

— Не знаєш?

Що ж, винить тебе не стану.
Але послухай,

правду мовлю я:
він кличе, зве дівчину ту кохану,
любиме вимовляючи ім'я.
Ще до війни зустрівся він із пею,
у дні війни стрічався з пею теж...
Клялись воли і серцем, і душею
буть вірними.
Послухай-но, простеж
його слова.

IV

В огні температури
лежить Гайдай,
і мариться йому
лишневий день розтерзаний, похмурий
і Севастополь в чорному диму.
Вже ворог на висотах Інкермана...
Малахів облягаючи курган,
фашисти пруть...
По танках із кургана
з гармати б'є,
розстрілює Іван
в упор хрестаті крупнівські потвори...
Уже останній випустив снаряд.
«Зірву гармату,
а тоді — у гори,—
міркує він.—
Та бачу, що навряд
пройду туди.
Ворушаться червою
фашисти там.
Як сарани, видать...
Що ж, спробую до моря низиною,
коли вже смерть, то в морі погибать».
— Прощайте, друзі! — кожного він друга

з гарматної обслуги моряка
поцілував.
(Загинула обслуга
біля гармати).
Стежечка вузька
веде у яр — у госпіталь, на дачу
Максимову...
В нім медсестрою там
його Галинка.
«Може, ще побачу...»
— Куди прямуєш? В пащу ворогам,
на смерть ідеш!..—
йому назустріч грізно
із автоматом виступив моряк.
— Я в госпіталь.
— Туди ходити пізно.
Там німець.
— Що?.. Галинко, як же, як...
А я хотів побачити Галинку...
— Ні, пізно, вже
до госпіталю, брат...
А ти летиш...
Іще б якась хвилинка —
й каюк тобі...—
Одівши автомат,
скрутив цигарку мічман Покотило
і Гайдаєві радить закурить.
— Ну, друже, йдем, поки не прихватили
вони і нас.
Тут важить кожна мить.
— Куди ж іти?
— На бухту Комишову.
Там наш рубіж.
Я тільки звідтіля.
Клекоче бій. Здригає знов і знову
від гуркоту шаленого земля.

Між скелями зосталось їх півсотні...
Приречених зустрівши опір, злі,
увесь вогонь обрушили сьогодні
на смужку непокірної землі
фашисти знов.

Вулканом вирувала
земля ота.

Півдня шалів огонь...

Дев'ятий раз есесівців навала
пішла на штурм, ховаючись за бронь.
Мовчали скелі.

І сміліш фашисти
уже пішли.

І чулось: «Рус капут!»
та «Рус капут!»...

Ні, враже, не хвались ти,
не торжествуй:
живі — не мертві тут
герої-севастопольці!

І знову
поміж кущів опалених і трав
іскрився гнівом,
помстою грозово,
здавалось, кожен камінь оживав.

Палали танки...

Гітлерівці п'яні
від грізних скель відхлинули назад,
сіріли тільки трупи олов'яні
між танкових палаючих громад.

* * *

— Протриматися треба нам до ночі...
Зосталося нас, друзі, двадцять п'ять...
— Триматись будем,— вогниками очі

у Покотила-мічмана горять.

— Удержимось, аби боєприпаси,—
сказав бовць, з бинтом на голові,—
дошкулюють шрапнельні і фугаси,
та нас не візьмуть, поки ми живі.

— Не візьмуть.

— Ні!

— До смерті кожен буде
стояти тут!..—

Присягою слова

звучали ці.

«Які чудові люди!..

Який поет цю мужність оспіва?..

Як треба вірить в рідну Батьківщину,
віддавши їй серцець останній жар,
щоб так вмирать!..» — замисливсь на хвилину

Ульянов — батальйонний комісар.

Протер пенсне й, на очі близькозорі

одінувши, поглянув навкруги:

ні цятки не виднілося на морі.

Лиш синя гладь.

Похмурі береги.

Ліворуч — скелі й гори Балаклави,

праворуч — мис.

...Учора ніби плив

до Ялти із дружиною...

Від Клави

три тижні не одержував листів.

Намацав фото доньки і дружини

в бічній кишені, біля партквитка.

Хотів дістать, вагавсь якусь хвилину

і попросив цигарку в моряка.

На березі — між скелями у гроті —
поранені солдати й моряки.

Смеркалося.

В багряній позолоті

за гір верхи вчепилися хмарки.

Вершини гір з хмарками, ніби чола,

пов'язані бинтами;

багрянець —

пеначе кров просочена...

Спроквола

у грот зайшов поранений боєць,

на камінь сів.

Горять від жару очі.

— Ну, друже, як?..

— Чи здержимо удар?..

— «Протриматися треба нам до ночі,—

так наказав товариш комісар.—

Нас двадцять п'ять,— сказав він,— може

зброю

тримать в руках...

а ранених до ста...

Не вкриємо ж імен своїх ганьбою,

поки живі.

Настане темнота —

нас виручать.

Усіх евакуюєм...

А допомога — певен я — прийде.

Самі помрем — поранених врятуєм».

Він так сказав...

Що чув — кажу лиш те.

— Спасибі комісарові. Людині!

Коли над морем виткалася мла —
опівночі, о першій десь годині,
жадана допомога надійшла...
Підводний човен сплив посеред бухти.
Розвідать берег вислав капітан
двох моряків.
Хвилини тих не забути.
...Спочатку плеск почув Гайдай Іван,
а потім говір стишений.
До скелі
щільніше став...
Міцніше автомат
стискають руки воїна дебели,
намацують запали до гранат.
«Не схибити б...»
Ні, сумніви даремні.
Вже чує він виразніше слова,
морську говірку.
Силуети темні
в човні заколихались... Там їх два...
Так, це свої.
І, клацнувши затвором,
за камінь став завбачливо Гайдай.
«Стоять на місці!
Зараз поговорим,
якщо свої... а ні — то...»
— Постривай!
Свої, свої...—
І вже через хвилину
на березі в обіймах моряка
стояв моряк.

Поки на субмарину
посадка відбувається швидко,
у двох словах я хочу розповісти
про те, що сталося...
(Потім вже мені
про це повіли).

...Звечора фашисти
не турбували...
Тут, то там вогні
ракет тремтливих блимали лякливо...
Рубали ніч прожекторів мечі —
усе по морю шарили злобливо,
настирливо.
Та ворог уночі
не зважувавсь ходити у атаку;
упевнений, що виходу нема
більшовикам, він пильно ждав світанку,
він пильнував...
Але скажу — дарма:
за скелями у бухті субмарина
сховалась добре.
Швидко до кінця
ішла посадка.
Ще якась хвилина,
і прийме вже останнього бійця
підводний човен.
Ранені на борті...
Полегшено зітхає комісар:
— Згорнути цей. Збиратися у гроті,—
подав команду.
...І нараз — удар...
Снаряда вибух...
Знов і знов снаряди...

Біля човна метнувсь води фонтан.
— Жду комісара... Буду поринати,—
дає сигнал на берег капітан.—
Узяти всіх не зможу.
Для відходу
на березі потрібне прикриття...
— Прикриємо,— Ульянов біля грота
відповідає човнові.—
Життя
порапених рятуйте.—
З човна ізнову:
—Пливіть уплав... Іще п'ятьох прийму.—
На березі дванадцять... всі здорові...
Кому пливати?
Лишитися кому?
Там — знов свої, життя за синім морем,
а тут лиш смерть...
Чскаючи стоять.
На кожному спинивсь Ульянов зором.
Усіх спасти б, а можна — тільки п'ять.
Ось цей в літах на море сумно глянув...
Зостануться десь діти без отця...
— Пливи! — йому наказує Ульянов.
— Я — комуніст.
Я з вами до кінця.
— Ну, ти пливи,— тепер до молодого
звернувсь Ульянов,— та часу не гай,—
додав уже по-батьківському строго...
— Я — комсомолец,— відповів Гайдай.
— Ну, ти, боець...
— Мене також ростила
Вітчизна.
Йду у бій із партквитком...
Ось черга підійшла до Покотила...
— А ти...
— І я умру більшовиком.

* * *

Години дві над бухтою зловісно
не ущував огню і сталі смерч:
уступи скель бризантні рвали злісно,
згори — прапнелльні сипали картеч.
Щоб кожну падь, між скелями щілину
промацати залізом і свинцем,
вели вогонь фашисти без упину
з гармат і мінометів всіх систем.
Усе стріляло, що могло стріляти,
сюди (такий Манштейна був наказ).
Пішли на штурм есесівці вдесяте...
Просунулись до моря на цей раз.
Ні пострілу...
Сміливіше до бухти
спускаються уступами...
І от —
один, другий руками лиш махнути
встигає й сторч зривається...
То грот
вогнем зустрів есесівців.

* * *

...У гроті
поранений Ульянов помирав.
Над ним Гайдай схилився,
а при вході
атаку Покотило відбивав.
Розвиднілось.
Над тихим синім морем
багряний сонця викотився круг.
— Отам... пенсне... в кишені...— змерхлим
зором
дививсь Ульянов.—

Хочу сонце, друг,
побачити...
Підводить комісара
лицем до сонця бережно Гайдай.
— Спасибі, друже...
Але чому хмара
найшла на сонце?..
Ні, це смерть... Прощай!..—
Він змовк.
Рука від сумки біля боку
ледь потяглась — до серця: —
Тут... візьми...—
І зацікавив...
Гайдай відчув, як щоким
неначе опекло йому слізьми.

* * *

А німці все по гроту били й били...
Затиснувши руками автомат,
лежить при вході мічман Покотило.
Підповз Гайдай, в плече торкнув:
— Ну, брат,
нас два зосталось...—
Але той — ні слова...
Іще торкає:
— Комісар помер...—
Мовчить моряк.
— Не чуєш, друже?..— знову
торка в плече.

Ні, брате, він тепер
не озоветься більше вже ніколи.
Загинув Батьківщини вірний син.
Цілуй його в холодне світле чоло.
Зостався ти на березі один.

Між скелями ущелина, водою
давно розмита, вивітрена падь.
Іде Гайдай ущелиною тою:
«Якщо вже смерть, то в морі погибать».
Ще пімці б'ють.

З виттям, гудінням, свистом
летять снаряди й міни іздала...
Стрясають землю вибухи.

Фашистам

і мертва севастопольська земля
страшна.

В пісок вже можна перетерти
вогнем таким гранітні валуни...

А німці б'ють — настирливо, уперто:

і мертвих севастопольців вони
жахаються,

і мертвого солдата
чи моряка

забачить німець де,

спочатку чергу дасть із автомата,
а потім, оглядаючись, іде.

До вечора фашисти, мов шакали,
в купцях густих, на схилах висоти,
між трупами живих бійців шукали
і не могли піде вони знайти.

— Хоч одного б!..— трясеться весь від злості
есесівський громило-капітан.—

Знайти!.. Не то — переламаю кості!..—
кричить фашистам.

Але ось Вотан —

шукач-собака — вуха насторожив
і швори ледь не вирвав він із рук,
метнувшись вбік...

Можливо, знов стривожив

сторонній шерех чи непевний звук
Вотана і на цей раз по-пустому...

Ні, ні!

Тепер зірвався він не так...

За ним — у падь по ложу кам'яному,
розчервонівшись як варений рак,
біжить громило й шестеро есесів...

Спинилися...

До моря вивів яр.

Гарчить Вотан,
уже неспокій несів
дійшов межі...

Шипшини куц, мов жар,
палає на скелястому уступі.
Згромадились есесівці внизу.

І враз — удар...

І другий...

Як у ступі,
перетовкло фашистів...

Мов грозу,
з куща шипшини,
наче грому кару,
униз грапати кидає Гайдай,
промовивши:

— Оця — за комісара...

А ця — за Покотила.

Пропадай!

І кинувся до моря.

Вже по груди

вода йому, а з берега стрільба.

По моряку стріляють звідусюди,
від куль вода навколо аж ряба...

Свистять,

дзижчать,

шиплять вони осино...

«Рятуйся, друже, швидше поринай!..
Он скеля там — пливи за скелю, сину!..»
Не поринає, не пливе Гайдай,—
по березі стріляє з автомата,
вода по горло, а Гайдай стріля..
Остання куля..
Хвиля синювата
набігла і... хитнулася земля..

* * *

Усе оце не вигадка —
ні слова
про Севастополь не придумав я.
...Команда бронекатера «Азова»
у морі підбрала Гайдая.
Під обстрілом спасли його від згуби..
Міцний, живучий, справжній він матрос..
Прийшлося ножем розціплювати зуби —
зубами ухопився він за трос,
бо руки вже не слухалися..
Потім
якось моряк з «Азова» розповів
про це мені на березі у Поті,
а я тобі, читачу, як зумів..

VI

Знов марення..
В огні температури
лежить Гайдай, і видиться йому
лишневий день розтерзаний, похмурий
і Севастополь в чорному диму.
Крізь дим отой багряне сонця коло
на грішну землю ледве прогляда.
...Пливе Гайдай по морю, а навколо
від вибухів хвилюється вода.

Це б'ють фашисти з берега по ньому.

— Не візьмете — я глибоко пірну,
я випливу на просторі морському,
я перейду на берег той по дну...—

І він пірнув.

Все глибше поринає.

Вже пострілів не чує.

Від, Гайдая,

мов стріли ті, на всі боки втікає
налякана кефаль і скумбрія.

— А-а!.. Це моряк! — з повагою дельфіни
розходяться, дають Івану путь.

— Рятуєшся?..

Але глибинні міни

і нам, моряче, жити не дають.

— Сюди я ненадовго, брат,— я море
по дну морському хочу перейти.

— Іди, іди,— поблажливо говорить
старий дельфін,— та будь обачним ти.—
Пливе Гайдай.

— Давно людської крові

я не пускав — нарешті чорт приніс
тебе до мене,— раптом морякові
перепинив дорогу мечоніс.

Кинджала блиск, і мечоніс без носа
поковиляв, скривавлений, на дно...

Мов коріяка, знову на матроса
якась потвора преться:

— Все одно

тобі,— шипить,— не йти по дну морському,
ніхто не був у царстві гідри тут
з живих людей.

Сюди іще нікому

не довелось ступити,—

і чорний спрут

навколо ніг обвився.

— Чекай, потворо!..
Дай голубку сизу
врятую... Ну...—
Та вирватись це міг...
— Ну, мить хоча б...
Востанне дай побачу!..—
Натужився.
Зусилля ніг і рук —
крізь воду він, немов окріп, гарячу
на хвилю сплив...
Але на нього крук
летить і криче — свастика на грудях,
жарини-очі, і крицевий дзьоб,
і хижа злість в очах іскриться лютих...
— Тобі не жить,— гугнявить він,— у лоб
два рази клюну, і моїх ударів
ти не знесеш...
Та можу я, браток,
тебе спасти:
віддай-но комісарів
захований тобою партквиток!
Його сховав ти,
знаю, біля серця...
Він передав тобі в останню мить...
Дарма кинджал хапаєш.
Стій, не сердься...
Ну, вибирай: життя чи риб кормить?
— Мовчи, потворо!..—
з гнівом промовляє
Іван.
А крук ворухить пазурі...
...А де ж Галинка?..
Он вона — втікає,
біжить над морем, стала на горі,
над кручею...
І... кинулася з кручі...

У морі розгойдалися вали.
...І знов огні, і тучі кругойдучі
насунулись і світ заволокли.

VII

...Під ранок втих.

Заснув.

Мипула криза.

Взяли своє — здоров'я, сульфідин...

Радіє лікар:

— Справді, із заліза
оцей Гайдай.

Не думав я, що він
осилить смерть.

...Велика втрата крові,
осколок в голові... та ще ж — удар
і мозку струс...

Дихання й пульс чудові.

Піде на лад.

Спадає швидко жар.

Спасибі, Лено,— лагідно ув очі
сестрі поглянув, руку їй стиска
веселий лікар,— ви цієї ночі
від смерті врятували моряка.

* * *

— Вставай, пора! — не оклик — сонця промінь
збудив його, торкнувшись тихо щік...
В саду ранковім лився горлиць гомін,
на станції десь паровоза крик,
сигналили машини,
і в палату
із саду крізь відчинене вікно
струмили тихо хвилі аромату
троянського.

Колись було давно,
в дитинстві ще, коли на дифтерію
хворів Гайдай і вихворів,—
таким
був день також,
так само світлу мрію
й жагу життя з буянням молодим
будив йому у серці.
«Значить, знову
живим zostався»,— думає Гайдай.
Гудуть гудки.
І тишину ранкову
в саду тривожить горлиць водограй.
Відкрились двері.
Як сніжинка біла —
в халаті у палату увійшла
сестра-дівчина.
Ледве заскрипіла
суха підлога.
Сповнені тепла,
світилися очі, наче небо, сині,
дивилися ув очі Гайдая.
— Як звати вас?.. Ви схожа на Галину...
— Я пе Галина. Звуся Лена я.
— Де ми тепер?.. Увечері чи вранці
прокинувсь я?.. Не зварить голова...
— У місті у болгарському — у Вратці,
у госпіталі 10-22.

* * *

Болгарія.

У школі ще, на парті,
як Гайдаю тринадцятий минав,
він показати легко міг на карті
її кордони.

Ріки, гори знав,
Міста найбільші, клімат і природу —
усе, про що в підручнику було.
Знав дещо і про звичаї народу,
та про його життя, і ремесло...
Про лад державний.
Хлопця дивувало,
що й досі править там народом цар...
Про те, об чім в підручнику замало
написано було, не раз школяр
запитував, бувало, Никанора
Петровича — учителя свого.
Відповідав той.
Мудрістю прозора
лилася мова лагідна його,
і хлопцеві вливалася у душу,
будила в нього кращі почуття.

Тут принагідно я сказати мушу:
цікавість до Болгарії
й життя
її народу
хлопця полонила
в ті дні, коли, мов клич супроти зла,
про Димитрѳва слава швидкокрила
планету всю звитяжно обійшла.
І мріялось, напевно, школяреві:
похід визвольний, звільнені брати...
...Проїшли літа.
Івану Гайдаєві
судилося в Болгарію прийти.
Я в світі щастя більшого не знаю,
коли у світлий визволення час
народи сходяться.
«Із-за Дунаю
ми вдруге ждали із Росії Вас!..»

«Добрè дошли, красноармейци!» —
всюди
на транспарантах села і міста
болгарські написали.
Люди й люди...
Звучать привітом кожного уста,
горять вогнем, любов'ю очі карі,
дають бійцям на руки матері
малих дітей.
У куряві, в загарі
бійців обличчя сяють.
До зорі
на збоченій пілотці
рученнята
простягує з довірою хлоп'я.
— Оце господа наша, себто хата,—
запрошують у гості Гайдая.
Схилившись, щоб часом головою
не зачепить одвірка,
на поріг
ступнув Іван.
Під стелею низькою
на повен зріст розправитись не міг
і в хаті він.
Запрошують до столу.
Радий нагоді сісти — він присів,
із рук спустивши хлопчика додолу.
Тісну хатину гомін голосів
наповнює,
прийшли сусіди в хату,
сусідські діти дивляться в вікно.
На стіл уже закуску небагату
поставлено і в глечичку вино.
Мов у жнива, приємно пахне полем
ще теплий хліб, розрізаний навпіл.
Вино в чашках по вінця.

— Молим! Молим! * —
визвольника-товариша за стіл
запрошує господар,
Гайдаєві
вина найбільшу чашу подає,
склада подяку братові-бійцеві:
— Спасибі вам за волю!
За твоє
здоров'я п'єм!
За тебе — друга, брата!
За нашу з вами дружбу навіки! —
Гуде словами збудженими хата,
видзвонює.
Зацокали чашки.
Зоріють очі, радістю зігріті.
Здалось в ту мить Івану — над столом
на покуті з портрета — теж в привіті —
людина із осяяним чолом
дивилася на нього променисто;
немовби серце зір отой пропік.
— Це хто такий? Здається, Ботев Христо?..
— А так.
— То був правдивий чоловік.
— Він наш герой.
— За наше щастя-волю
ще молодим загинув він колись
із турками в бою на горі Вола...
— Він ваш другар, у вас в Одесі вчивсь.
— Він Русь любив.
— Живе в душі народу,
не умира поет-герой тепер.
«Тоз, който падне в бої за свобода,
тоз пе уміра...» **

* М о л и м — просимо (болгарськ.).
** З вірша Христо Ботева «Хаджі Димитр».

Ботев не умер.
Вдивляйсь в обличчя Ботева, Іване.
Він мужній був.

Тепер його портрет
у кожній хаті.

Слово полум'яне,
як зерно правди, висіяв поет,
осляв чесне серце трудареві,
і те зерно, ти бачиш, друже мій,
тепер буяє цвітом.

Гайдаєві
згадався інший образ дорогій.

— І в нас є свій поет-борець.

Із нами

живе тепер.

Мо', знаєте,— Тарас...

— Ну, як не знать!

Шевченко!

— Знамо! Знамо!..

— І Пушкін ваш відомий всюди в нас:

«Пока свободою горим,
Пока сердца для чести живы,
Мой друг, отчизне посвятим
Души прекрасные порывы!»

Зворушений, Іван не зводить зору
із хлопчика, напевно школяра,
а той читає.

До сіней із двору
іще ідуть...

В очах — тепло добра
і радості,— вслухаються болгари
в м'які, співучі російські слова.
І от, як грім, що рве, шматує хмари,
Шевченка слово тишу розрива:

«Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма»,—
співали всі.
Велично, урочисто
звучав Дніпра улюблений мотив...
Здавалося, вслухавсь і Ботев Христо,
радіючи.
Здавалося, котив
широкий Дніпр свої прозорі води
болгарською землею за вікном...
«Оце і є братерство.
Так народи
братаються».
Схилявшись над столом,
Іван замріявся...
Очі його сині
зросилися вологою.
В цей час
йому здалось:
в убогій цій хатині
зійшлися Ботев, Пушкін і Тарас.

VIII

.
Одужання подібне тому дневі,
коли земля народжує веспу,
коли вітри з-за моря полудневі
природу всю розбуджують від спу.
Люблю весни народження раптове,
тепла і сонця радісний прихід,
скресання рік і небо бірюзове,
щасливих птахів з вирію преліт;
люблю струмків бадьоре жебоніння,
пташиний спів в розбудженім гаю,
на тихих луках пролісків цвітіння,
буяння трав у синьому маю;

люблю у полі запах чорнозему,
дихання тепле рідної землі,
що снить зерном...
Але про це окремо
десь в інший час.

А зараз журавлі
метять сюди, до тихого Дунаю,
із милих серцю півночі країв.
До Гайдая в палату долітає
курликання печальне журавлів.
Згадалося: жовтневий день в Одесі
Бульвар Приморський.
Раз по раз в порту
снаряди рвуться.
В синім піднебессі,
дугу над портом вигнувши круту,
ключ журавлів прощається із літом,
із берегами рідними,
землі
прощання шле.
...Згадалося: з привітом
у березні вертались журавлі
на милу землю.

Втомлені над морем,
поволі опускалися вони
і радісно Мекензієвим горам
хвалу сурмили хором з вишини.
Кружляли птахи, кола над рікою
вони робили, над розливом вод.
Бійці дивились.
Радістю людською
теплились очі воїнів.
Та от
по журавлях ударили фашисти,
метнулись куль трасуючих стрічки.
Один упав.
Із криком в небо чисте
звилися птахи, кружляють вздовж ріки.
В ячанні їх збентеження, тривога...
Можливо, той підстрелений — вожак,
і лиш йому до півночі дорога
відома тут...
А лютий той хижак
усе густіше ниті смертоносні
між враженими птахами пряде...
Їх голоси розгублені і тоскні
солдатське серце ранять.
— Ось би де
накрить вогнем, розчавить зразу б гада!..—
матросові жаліється боєць.
— З Тридцятки * б досить одного снаряда —
то варварству отут би і кінець.—
І враз, як грім — протяжно, металево,—
ударило над бухтою.
Земля
хитнулася.

* Т р и д ц я т к а — прославлена у дні оборони
Севастополя берегова батарея.

В долині, мов дерева,
піднявши в небо звихрене гілля,
постали чорні вибухи.

Долина
озвалась грімкотінням голосним.
Моряк бійцеві мовив:
— «Україна»
ударила, братухо, бортовим!

Ущухло все.

Відразу присмирніли
фашистські кулеметники.

З НП

на журавлів, що голосно сурмили,
дививсь Гайдай у небо голубе.
І крики їх сприймав він як подяку
схвильовану, невимовно палку
за виручку, коли по його знаку
із крейсера підсипали жарку.
А журавлі, звичайний стрій прийнявши,
на північ повернули гостряком,
полинули із криком, як і завше,
за молодим, за новим ватажком.
На Севастополь, в гори Балаклави
у синяві пройшов їх строгий стрій...
А там внизу біліло місто слави.
Таким воно у пам'яті моїй
залишиться.

Між горами над морем
в обіймах бухт, до рідної води
обернуте, стоїть струнким лінкором,
іти готовим в плавання завжди.
Стоїть, як витязь, пильно на сторожі,
завжди готовий кинутися в бій
і розметати полчища ворожі.
Таким я знаю Севастополь мій.

ІХ

Нарешті день, очікуваний довго,
таки настав.

— Ну, можете, Гайдай,
назавтра їхать.

Власне, вас для того
і викликав...

Я вже сказав — нехай
на виписку сформлять документи,—
промовив лікар.

Сонце у вікні
сміялося...

Бряжчали інструменти
десь за дверима,
показ на стіні
годинник в кабінеті,
в тихім саді
ледь шаруділо листя за вікном.

— От і діждались...

Ви, звичайно, раді,
на фронт рветесь,
тож не спом'яньте злом.

Хай більш не зачіпають вас напасті,
хай сталь, свинець в боях вас промине,
щоб знов не довелося вам попасти
до рук хірурга.

— Вирвали мене
у смерті ви.

Спасибі вам велике
і щира дяка Лені-медсестрі.
Я вас і Лену збережу навіки
в душі своїй.

Уранці на зорі
із госпіталя в рідну батарею

Гайдай на фронт поїхав — під Белград,
де бій гримів.

...А втім,— прощання з нею —
із Леною...

Осіній тихий сад...

Слова її тривожили уяву.

Ще довго він в диму важких доріг
цю медсестру, засмучену, біляву,
у серці піс, ніяк забуть не міг...

Вся в білому, із синіми очима,
із шовком кіс, з розкриллям тонких брів —
усе в думках з'являлася дівчина:
в палаті між поранених бійців
а чи в саду осіннім на алеї,
у сяві вечірньої зорі...

Й щоразу, як доводилось із нею
стрічатися йому об тій порі,
він відчував (не міг-бо не відчути!)
її душі бентежну теплоту...

Не міг Гайдай і зустрічі забути
останньої в осінньому саду.
Була вона коротка, та надовго
думки його наповнила вона,
торкнувши струни серця молодого.
...Осінь надвечір'я... Тишина.
Лягає день натруджений спочити,
перини гір у голови кладе,
промінням пофарбоване, розшите
під боки стеле листя золоте.
Помалу сонце котиться за гори,
на долі тіні довшають від гір.
Смеркається...
Зірок ясні узор
гаптують небо, милуючи зір.

* * *

Втихають дня дзвінки, бадьорі звуки.
Притишився в задумі темний сад.
Давно уцухли горлиць перегуки.
Сповняє вечір музика цикад.
Їм ніби вторить стрекіт апарата
(кіно сьогодні).
В сяєві екран
там, на краю притишеного саду,
ожив, заговорив...
...Пшениці лан
до обрію розлився, наче море.
Від яблук нагинаються сади...
Заводи, домни,
небо неозоре...
Дзеркальні плеса тихої води...
Моря і ріки, гори ясночолі...
Тайга — мов повінь, хмарами — ліси...
Оце і є Вітчизна щастя й волі,
країна слави, подвигів, краси...

Сидять бійці поранені...

Їх очі,

немов магніт, притягує екран...

Ось цей, смуглявий, радісно шепоче,
побачивши узгір'я:

— Дагестан...—

А поруч з ним — в літах уже, вусатий,
не поглядом — усім єством приник,
торкнув сусіда, щось хотів сказати,
та змовчав чомусь...

Певно, садівник.

А той, рухливий, з бистрими очима,
що пламеніють ясно, наче жар,
забачивши мартени, нерушимо
застиг в мовчанні.

Мабуть, сталевар.

А он боєць — бинтом покрите око —
(на лан пшениці дивиться тепер
одним):

— Комбайном врізаться б широко,
на повний хедер!..—

Ясно, комбайнер.

І той, і цей, і всі — у цю годину
із хвилюванням бачили вони
людей радянських, рідну Батьківщину
у мирний час, у дні передвійни...
В садах збирають яблука дозрілі
дівчата на Кубані.

У Криму

ідуть жнива.

Смугляві, загорілі,
всміхаються дівчата он тому,
прибулому на поле листоноші:
із армії одержано листи
від суджених.

Пильнують, на сторожі

стоять бійці, щоб спокій зберегти
Вітчизні рідній.

Варять сталевари
в мартенах сталь.

Джерела вогневі
невпинно б'ють і сиплять іскр стожари...

Біля печей, мов з бронзи, горнові.

У стінах осяйних лабораторій
учені — з молодими і старі...

Студенти в тишині аудиторій...

За партами у класах — школярі...

Таким воно життя було.

Такою

була Вітчизна в щасті і в труді,
спрямовувапа партії рукою,
вона цвіла, звеличилась тоді
трудом народу.

Власними руками

народ великий сам собі кував
своє життя.

Та злісними очами

за нами звір фашистський слідкував.

Годований із сейфів

Уолл-стрітом,

він, сили набираючися, ріс,

він пазуристу свастику над світом
броцьованою лапою підніс.

На схід його цькували лиходії,
підбурювали Лондон і Париж —
в злобливім розрахунку

і в надії

від горла свого

в наше серце

ніж

направити.

А він по них ударив,
скував у пута зраджений народ —
синів і внуків славних комунарів.
На Лондон він обрушився з висот...
Походами в Європі оп'янілий,
отрути повний, лютості і зла,
на край радяпський кинувсь очманілий
у червні, двадцять другого числа.

.

Розходилися воїни в палати
схвильовані, немов сьогодні їм
прийшлося якусь годину побувати
в сім'ї любимій, в краї дорогім.
Піднесення звучало в їхній мові.
Думкам улад підтакував движок...
Ліхтарик мигтіли кишенькові,
освітлювали гальку доріжок,
Ідуть бійці...

А хто ж прискорив кроки?
Хто гурт передній швидко обмина?
Хто

здоганяє постать

одинокую,—

в ліхтариків промінні, осяйна,
вона біліє на вузькій алеї.
То порівнявся з Леною Гайдай,
пробачився і йде вже рядом з нею.
...В розмові про кіно, про рідний край,
про нашу недалеку перемогу,
про мирні дні, що прийдуть по війні,
незчулися, як вийшли на дорогу
за садом госпітальним...

В глибині

ясного неба сяйвом-переливом
промінилися узорами зірки,

і спокій ночі говором грайливим
тривожили протяжливі гудки.
А там, в степу — на північ — при Дунаї
захльобистому гудові навстріч
метнулися мечі на небокраї —
прожектори пронизували ніч...
Така ж була остання зустріч з нею,
з Галиною,
тоді над ними теж
прожекторів приморських батареї
плели тканину вогняних мереж.
Ні!
Ніч оцю порівнювать не можна
з тією!
Та, звичайно, не така...
Спокійна ця, а та була тривожна:
Востаннє рідна стиснута рука,
назвав востаннє пташкою своєю,
до уст приник (не вишити до дна!).
І розійшлись...
Гайдай — на батарею,
у госпіталь — вернулася вона...
І більш вони не бачились.
Та вірив,
заховану у серця глибині
носив надію:
вирвати у звірів
із пазурів свою кохану.
В дні
за Севастополь грізної розплати,
в дні звільнення столиці моряків
хай до кінця не міг тоді узнати,
куди поділась, але слід навів...
Узнав Гайдай: зосталася живою!
Стара бабуся так розповіла:
— Жила у мене.

Я її дочкою
своєю називала...
...Опекла
вона лице,
якусь знайшла потраву,
щоб хворіти, сховати красоту.
Не допомогло.
Голубоньку біляву
погнали у Німеччину оту
на каторгу.
— Галинко, будь стійкою!
Стерши страждання, рук не паклади
на себе, рідна!..
Я тебе й такою
шукатиму,
любитиму завжди!

Не знаю я, яка причина тому...
Не стану я сплітати хитрих слів:
про все, що ніс у серці молодому,
Гайдай сьогодні Лені розповів.
Сіяла ніч.
Губило небо зорі.
Плоди достиглі падали в саду.
Сталевий блиск в Івановому зорі
вогнем іскрився!
— Я її знайду!
— Нехай щастить вам.
Прошу написати,
коли її зустрінете.
Моя
адреса — госпіталь оцей...
Узнати
про ваше щастя рада буду я...—
Хай, Лено, серце боляче забилося,
а ти зумій той біль перенести!

Любила ти...

Та не тобі судилась
любов того, кого любила ти.

П І С Н Я Д Р У Г А

I

Звитяжна путь белградського етапу
цього разу Івана Гайдая
із воїнами Н-ського ІПТАПу *
звела на тиждень.
Здружена сім'я —
гвардійський полк
підходив до Белграда,
спішив скоріше кинутися в бій...
З гвардійцями, бійцями Сталінграда
вже другий день він шлях верстає свій.
Обабіч шляху на малім привалі
спинивсь ген там і тут дивізіон.
Спочинку раді, воїни бували
на моріжок розходились з колон.
Моторів гуд утишився.
Машини
з гарматами калібрів полкових
під чагаром злепої ліщини
поставлені.
Солдатський гомін, сміх,
дзень казанків,
води шумне плескання
біля гірського чистого струмка...
Була зупинка ця уже остання
по цей бік гір в логовині Тимка,
а далі в гори аж до перевалу
ішов крутий, покручений підйом.

* І П Т А П — скорочена назва винищувального протитанкового артилерійського полку (рос.).

Бескеття гір, згромадження опала
юрмилося.

На схилі за ліском
тулилося гірське село убоге,
струмився дим ріденький з-над дахів...
Руді стежки із похилу гірського
гадючилися.

Ватага дітлахів
із галасом збігала у долину
поглянути, побачити зблизька
визвольників,—
з гарматами машини
спинилися ж, на щастя, близь Тимка!
Не вперше бачить і не вперш радіти
на цім шляху доводилося їм —
два тижні йдуть...

Але не тільки діти —
назустріч визволителям своїм
і вдень і вніч виходять на дороги
всі, хто живий, старі і молоді,
щоб чебрецем посипати під ноги
і «сретен пут!» * промовить на путі.
Щоб войників і зброю заквітчати,
услати шлях — розсіяти квітки...
З убогих хат виходили дівчата —
вишивані в'язали рушники
бійцям на руки.

Кольором півоній
горіли на веселих рушниках
слова подяки Армії Червоній,
зогрівані любов'ю у серцях.
Виходили, стрічали нас дівчата,
дали рушники — і не одна

* С р е т е н п у т ! — Щасливої путі! (Сербськ.)

У губи цілувала, наче брата,
гвардійця-переможця.
Путь ясна
була і в ніч:
стояли з ліхтарями
на вулицях сільських біля воріт
старі й малі...
Оркестрами, піснями
свободи

серби славили прихід.

...І цей струмок,
і гори наоколо,
і міст отой, що рухнув у Тимок,
підірваний...
І те, на схилі, голе
гірське село,
і сизий той димок
із димарів над плоскими дахами,
і дівора, що збігла до Тимка,
і босі, ледь прикриті ганчірками,
убогі серби...

Як вона близька,
яка знайома Йванові картина!
Коли і де йому прийшлося її
побачити?..

Та це ж ота долина,
це гори ті, це ті місця, краї,
дорога та, яку йому недавно
в листі Смирнов докладно описав.
Ось той і лист...

— Так, точно, друже, славно
ти у листі про все це розказав.
Про зустріч, і про звичаї, природу,
про братську, про хвилюючу любов
слов'ян усіх до нашого народу,
до нас, бійців...—

Ось що писав Смирнов
(з листа танкіста до свого друга
короткі я уривки наведу):

ЛИСТ ГОРДІЯ СМИРНОВА

«...Була даремна ворога потуга,
у Заїчарі Гітлера орду
розбили ми.
Дарма він Заїчаром
хотів закрити в гори нам прохід..
Смертельним ми обрушились ударом
на ворога.
Того розгрому слід,
куди не глянеш тут, на кожнім кроці.
Їх небагато вирвалось з котла.
Три дні, говорять серби, у потоці
в Тимку вода червоною текла.
І я ще, друже, встигнув поутюжить —
із госпіталю — зразу ж на КВ.
Бажаю швидше і тобі одужать.
Белград тепер на виручку зове.

Як люблять нас — узнаєш сам ти скоро..
Як нас чекали змучені брати
і сестри югославські!
Горя гори
їм довелось в ярмі перенести.
На боротьбу з фашистами вставали,
і «Смерть за смерть!»,
і «Кров за кров!» —
слова
на прапорах червоних написали,
на Схід дивились,
вірили і знали:
з фашистських пут їх визволить Москва!

...Ти цю любов і сам відчуєш, брате,
 і тут, як там, в болгарській стороні.
 Та ще один я хочу описати
 тобі случай, затямивсь він мені,
 розхвилював...
 Селом одним по бруку
 ішли машини, я передню вів,
 ледь газ давав...
 Із баштового люка
 дивився я на сербів і радів...
 Коли ж це враз дідок поперед нами —
 побіг, зміта з дороги камінці,
 старечими тремтливими руками:
 — Щасливої дороги вам, бійці! —
 кричить крізь сльози він, Іович Міло.
 До нас його зворушливу любов,
 схвилювані, ми глибше зрозуміли
 вже на привалі...
 Йович підійшов
 до мене і, потискуючи руку,
 поцілував медаль «За Сталінград».
 І ми uznали: сина і онука
 утратив він.
 — Живими лютий кат
 зарив у землю Славку і Мілана,
 соколиків...
 Це діло їхніх рук,
 місток отой зірвали партизани —
 Мілан і Славко — син мій і онук! —
 У напрямі бурхливого потоку,
 у височінь правицю він простяг.
 Ми вгледіли:
 над урвищем високо
 живим вогнем горів багряний стяг,

а міст, як змій порубаний, без сили,
конаючи, звалився у потік...

Це, значить, тут йому перепинили
до втечі шлях — фашист від нас не втік.

І я подумав: тут, над водоспадом,
в ту мить, як дзот засліплював Гайдай,
Славко з Міланом толочив зарядом
зірвали міст.

Навіки пам'ять хай
живе про вас і славиться народом.

Заграла сурма.

Скінчився привал.

Колона наша рушила походом,
із гуркотом пішла на перевал...»

* * *

Смирнова лист Іванові нав'яв,
розворушив думок і згадок рій...
«...Як дружби, як любові братній вияв
твій лист мене, білявий друже мій,
розхвилював...» — одписує Смирнову
Гайдай листа на буковому пні,
біля гармати, і в уяві знову
встають йому важкі окопні ді.

Хіба не з ним, з Гордієм із Смирновим,
були вони в бою під Дальником?
Хіба не з ним солдатським щирим словом
ділилися — юнак із юнаком?
Хіба не з ним збраталися?..

«...Гордію!

Привіт тобі, окопний брате мій!
Про зустріч я думками серце грію.
Мо', й стрінемося, друже дорогий!»

Смирнових рід не тільки на Уралі
іздавна славен —
Волга і Сибір,
вкраїнський степ,
дунайські сиві далі
уславлені із вікопомних пір
Смирновими.

Не золотом, чинами
відомий цей простий робочий рід,
а славен роботящими руками,
хоробрістю...

Почнемо родовід
з прапрадіда — Григорія Смирнова.
На Заураллі в сиву давнину
врізалася його соха дубова —
сибірську піднімала цілину.
Одвікував би все життя у мирі
простий ратай, та змусив орача
отой Кучум — «презренный царь Сибири» —
в годину грізну взятися меча.

Над Іртишем в кривавій, лютій січі
Григорій пав, прикривши Ёрмака
грудьми своїми, смерті мужньо в вічі
заглянувши.

А синова рука
помстилася за нього.

На могилі
із батьком попрощавшись своїм,
пішов Іван на північ,—
у Тагілі
син орача став майстром заводським.
У тиглях сталь варив Іван —
такої

добротної,

пружистої,

дзвінкої

з майстрів тамтешніх не варив піхто.

Прожив Іван, говорять, років сто.

Немало сталі виплавили руки

Іванові,

сини його, онуки

і правнуки засвоїли секрет

уральської залізної науки

і справу предка рухали вперед.

Ту добру сталь, той вірний гарт і літво

від Єрмакових і до наших днів

весь руський рід в трудах своїх і в битвах

завжди було заслужено хвалив.

Не раз ота разюча сталь Уралу

гостріше промовляла за слова,

не раз її в дні січі куштувала

нападника безславна голова.

Й коли грозили недруги вітчизні

і злодіями підло уночі

вривались в дім,

в такі години грізні

Смирнови мужньо брались за мечі.

з Пожарським-князем, з Мініним Кузьмою

чванливу шляхту гнали із Кремля,

і стяг Русі піднесли над Москвою

брати Смирнови — Яків та Ілля.

Син Якова — Євстафій — добру славу

залишив під Полтавою вікам.

Довіку Карл з Мазепою Полтаву

затямили.

Як чорний вихор, там

гусар Смирнов літав на вороному,

вирубубав нещадно ворогів.

Сам цар Петро на славнім полі тому
був цьому свідок — от і повелів
Євстафію високу нагороду
і мужню руку воїна потис.
Смирнов Євгеній пив дунайську воду,
як турка гнали.

Ворога на спис
це він в бою узяв під Ізмаїлом,
як жабу, й через голову метнув.
В дванадцятому році із Самійлом
і брат Петро на флешах славних був —
семенівських.

На смерть в диму багрянім
брати стояли — руські пушкарі.
Пізніше — на Малаховім кургані
так само їх сипи-богатирі
зустрінули навалу із-за моря.

Так люд простий Росію рятував,
хто на собі тягар виносив горя,
хто вік трудивсь, а в злиднях вікував.
В народнім серці ятрилася рана,
народу груди повнились вогню,
прийшла вона — година довгождана —
і піднялись мільйони на борню.
У боротьбі за Жовтень і Смирнови
доклали рук.

Василь — Гордіїв дід —
в загоні партизанським
Колчакові
залив за шкуру.
З заходу на схід,
із півночі на південь —
всю країну,
у битвах з ворогами усіма,
із краю в край пройшов він без улипу —

червоний командир Смирнов Хома —
Гордія батько.

Те, що гартувалось

століттями в смирновському роду,

те у боях яскраво проявлялось

в Гордієві,—

до того й річ веду.

Таким, як він, довіришся відразу.

Гордій Смирнов, пройшовши сто боїв,

не поганьбив свій руський рід,

пі разу

в солдатській долі друзів не підвів...

І це пехай усім відомо буде:

на році на четвертому війни

прикрашували воїнові груди

у три ряди медалі й ордени.

Здавалося, не бронзи дзвоном — сталлю

дзвеніли, повисаючи уряд

із орденами, вславлені медалі:

Одеса, Севастополь, Сталінград.

Про ратну путь уже самі собою

медалі ці засвідчували всім.

Та орденів, медалей ще герою,

крім згаданих, дали на фронті сім.

За що йому від імені народу

вручили нагороди на війні?

Про кожну про високу нагороду

не стану я розказувать,

мені

Не викласти і коротко реляцій

у цих скупих віршованих рядках,

одне скажу:

в тяжкій, у ратній праці

усі вони заслужені в боях.

Із ворогом зустрівшись на заставі

у першому червцевому бою,

від того дня і до сьогодні в славі
пройшов Смирнов солдатську путь свою.
(В дужках скажу одначе: скупувата
солдатська слава, друзі, не легка,
не часто лавром голову солдата
вінча її капризлива рука).

...Гордій Смирнов, тебе я добре бачу
на рубежі

в степу під Дальником;
на горах на Мекепзієвих:

Качу

гарматним обробляєш «огоньком»;
край Волги у безсмертнім Сталінграді
із друзями на смерть і ти стоїш.

Сто сорок днів розлюченого аду...

Ти не віддав гвардійський свій рубіж...

Коли ж упав покарою страшною
паш волзький меч на голову орді,
коли війна грозою весняною
на захід повернулася,

тоді

і танк Смирнова, мов залізна птиця,
просторами широкими летів,
метав грозою гнівні блискавиці,
карав громами лютих ворогів,
давив їх гусеницями своїми,
угнав у землю роту не одну
фашистських псів.

Шляхами бойовими

од Волги до Дунаю — всю війну
пройшов Смирнов.

Тяжка була дорога,

і смерть не раз ставала перед ним,
з кущів чигала, з пагорба крутого,
в руїнах міст — з румовищ, із-за рогу
влучала в танк снарядом не одним

по гусеницях, башті і по траках,
осколками клепаючи з боків,
до серця добираючись...

У танку

він п'ять разів горів — і не згорів,
Гордій Смирнов.

Але не раз у тузі

схилявся він засмученим чолом
над свіжим, неуквітчаним горбом
чорноземлі...

— Пером земля вам, друзі!

III

На фронті лист одержаний — дарунок
для воїна,—

нема йому ціни!

Чи дівчина засмучена цілунок

шле милому,

чи доньки і сини,

за батька горді,

чи дружина вірна,

чи скорбна мати,

чи сестра твоя

шлють ті листи,—

нехай неоковирно,

буває, у рядках слова стоять,

а скільки щастя,

радості,

любові

несуть вони, оті прості слова,

для воїна.

Спасибі, будь здорова,

відрадо наша — пошто польова!

Читав Гайдай Смирнова лист удруге,

і ось зачув він кроки поблизу:

— Від дівчини, звичайно?..

— Ні, від друга.

— Моряче, кинь, ховаєшся в лозу...

Дівочий почерк — круглий, як намисто.

Я визначати почерки мастак.

— На цей раз помилився.

Від танкіста,

від друга лист.

— Якщо насправді так —

на підпис дай одним погляну оком.

— Дивись, читай.

— Смирнов Гордій Хомич...

Смирнов?! Гордій?!

Дружище!

Ненароком

знайшов тебе я!.. Ставлю могорич!

То й ти з ним друг... Ну, дав я, значить,

маху —

поквапився...

Шкода, браток, шкода,

що висушив на марші всю баклагу,

тепер у ній, на жаль, одна вода.

Оце случай!

Ну, значить, будем друзі:

Мехводієм Якименком зовуть.

А ти?

— Гайдай.

— Смирнова я на Бузі

востанне бачив.

Я не повернувся

із госпіталю в танкову частину —

на інший фронт мене перевели:

він був стрілок, а я водив машину.

Виходить, знов шляхи війни звели.

Що ж пише він?

— Читай.

Та лист Смирнова
не встиг віп дочитати до кінця,
урвати довелось посеред слова...
— Якименко! — покликали бійця.—
На бесіду...—
Під дубом кучерявим
розсілися півколом гармаші.
Встає парторг Сушков:
— Товариші!
Ми простягаєм руку югославам...
Європу визволяєм.
Паша сила
пригноблені народи окриля.
Ясним промінням землю освітила
зоря непогасимого Кремля.
Як брат в неволі жде на поміч брата,
так ждуть і нас,
на Кремль звертають зір.
Ми — Армії Радянської солдати —
несем для людства визволення й мир.

Щоб світ скорити, Гітлера бандити
на нашу землю кинулись із тьми —
убити волю, нас занепастити...
А що зробилось?
Їхніми кістками
од Волги до широкого Дунаю
усіяна покривджена земля.
І не хитнулась — зорями сіяє
стіпа зубчата вічного Кремля.
Ми несемо народам порятунку,
визволення,
зорю щасливих днів.
Не по ленд-лізу вручений пакунок —
свобода для народів!..
Кров синів

Дзюрчав струмок, видзвонював струною
на камені.

Поодаль на шосе
стояли серби...

Втишує рукою
парторг бійців...

— Чекайте, ще не все.

Послухайте, з газети фронтової,
одержаної щойно, хочу я
вам нарис прочитати про героя,
про подвиг комсомольця Гайдая.—

Скінчив парторг.

Схвильовані розмови...

— Дадуть Героя...

— Певно, що дадуть.—

Якименко підвівся:

— Прошу слова...

Товариші, Гайдай між нами тут.

IV

...Югович Марко.

Є село Планіна

на перевалі між високих гір.

Оточена бескеттям полонина
притулком стала із прадавніх пір
для предків Марка.

Ще старий Райвода

сюди колись привів свою сім'ю,
коли Обіліч — сербський воєвода —
із турками в нерівному бою
розбитий був,

коли його дружини

на Косовому полі полягли.

Рятуючись, з Моравської долини
в верхів'я гір, де царствують орли,
забрався рід Юговича Райводи...

Слов'янське плем'я в горах ожило,
верховини суворої природа
взяла горян під захист.
Так село
Планіна і з'явилося...
Гнів кари
не раз обвалом рушився з-над хмар:
мечами блискав,
долам ніс пожари,
і голови котились яничар.
В тяжкій борні за Сербії свободу
Юговичів хоробрих імена
прославлені.
Тепер в піснях народу
їх ревно зберігає сторона
високих гір.

Від племені гірського,
хороброго, і Марко рід веде.
Так, славец рід,
та що йому від того?..
Його життя в неволі молоде,
як і дідів, як батька, пропадало
на панській ниві.
За черствий шматок

в сім літ батракувати з перевалу
спустився він — маленький пастушок —
до пана Теокаровича Слави
в маєток над Моравою.

Літа,
як води скаламучені Морави,
проходили...

Вже й юність золота
прийшла із гір зелених до порога,
і щастям усміхнулася весна:
він полюбив смугляву, босоногу,
«люблю» йому промовила вона.
Любові вседолаючої сила
в дні юності колись було і нас
па крилах щастя високо посила.
О незабутній молодості час!
Твої мости співучі, калинові
пройшов і я колись.

Я пізнаю
у Марковій схвильованій любові
мос минуле, молодість мою.

Ні, не могла його не покохати
Добріла серцем щирим, молодим.
Як і вона, з убогої він хати...
Та не багатством краденим отим
людина красна — серцем і душею.
Як перехрестя сходяться доріг,
отак і він зустрінувся із нею.
Не полюбити він її не міг —
Добрілу — Марко серцем незрадливим,
лебідку білу, суджену свою.
Любимий нею, легінь був щасливий,
він мріяв про одруження, сім'ю,
про власну хату там, на Крутоборі,
біля Плапіни.

Камінь?
Не біда!
Усе — нужду і горе переборе
в юнацьких мріях сила молода.
Минали дні.
На синім небосхилі
утреє народився молодик.
Такі ж п'янки,
такі ж до болю милі
їх зустрічі.
Під спів та гру музик
так само «коло» Марко і Добріла
увечері із друзями вели,
а після — до джерел вони ходили,
з яких, говорять, воду п'ють орли,
де вперше нерішучими словами
призналися колись на самоті...
Любив її так само до нестями,
але слова і мрії вже не ті.
Не про житло на дикім Крутоборі,
не про шматок убогої землі,
і не про ті холодні в небі зорі,—
він говорив про зорі у Кремлі.
Будило мрії слово те жагуче,
серця сповняв життя нового зміст.
— Жадана воля прийде неминуче! —
Тепер він був, Югович, комуніст.
Що мріялось — не здійлось.
Весною
покрила край німецька сарана.
На смертний бій з фашистською ордою
Юговича покликала війна.
Добріла теж в загоні з ним в одному
ділила мужньо ті суворі дні,
аж доки на завданні бойовому
потрапила вночі в Неготині

у пазурі гестапівські —

в засаду...

Устап доніс.

Життю кінець.

А жаль...

Від Заїчара волі канонаду

доносила весняним громом даль.

Гасила ніч зірок тремтливі грона.

Схід багрянів.

Втікала в гори мла.

Зоря ясніла:

Армія Червона

багряний стяг визволення несла.

...В Неготині скарали партизанку

Добрілу Владиславлевич.

Вона

гукнула із помосту наостанку,

щоб чули й гори вкруг Неготина,

в юрбу людей, затиснуту у колі

кільцем чорпомундирників густим:

— Радянський брат

нас визволить з неволі.

Брати і сестри!

Йдіть завжди із ним!

І вже,

коли над нею смерть витала,

із уст її,

у тиші грозівій,

петля

слова останні обірвала:

— Помстись катам!

Ти чуєш, Марку мій!..

— Добріло, чую!..—

І юрба хитнулась...

Луною

з гір

далекий кліч дійшов,

в Неготині

відлуння відгукнулось:

«Фашизму — смерть!

Катюгам — кров за кров!»

v

Баян озвався лінивими басами,

а потім підголоски затягли

тонкими, запальними голосами —

й басам одразу жару піддали,

почав швидко, а звів на «Сон осінній»...

— Не ту, браток... Тут треба інший зміст,—

Якименко озвався,— не партійний

мотив оцей...—

Замовкнув баяніст.

— Пойми, браток, хіба не бачиш — серби...

Якраз не час паводити тоску.

Зміни пластинку.

Інше щось.

Тепер би

такої — ну...

Ну, знаєш сам яку! —

Навколо густо з'юрмились солдати:

— Ану, давай веселу!

— От якраз!

— Попробую...

— Якої ж вам заграти?

— А тої... про віршовку...

— Ну, гаразд.

Грай душевно, гармоністе,

на провірені лади,

разом з пальцями вогнисте,
щире серце поклади!

Г а р м о н і с т (грає, примовляючи).

Чули, хлопці, у берлозі

Гітлер, кажуть, зовсім схуд.

Геббельс лазить по підлозі...

— Гут на фронті?

— Ні, не гут.—

Через це він і нудьгує,

бо кінець собака чує.

Він нудьгує об одним,

а вірвовочка — по нім.

Добре звіра б'єм! Порядок.

Де ж вірвовка?

Хто із вас

з дому взяв на цей випадок

ту вірвовку про запас?

* * *

— Ось вона!

Пустить Полтаву!

Попрошу я кілька слів...

Ця вірвовочка на славу —

дід Явтух для рейха плів!

Щоб здавить Адольфу пельку,

на петельку на тугу

виростали конопельки

на полтавському луку.

Вся моя родина дбала,

щоб росли вони як слід.

Батько сів, мати брала,

баба матірку тіпала,

а крутив вірвовку дід.

Од Києва до Лубен
насіяли конопель.
Дам лиха закаблукам,
закаблукам лиха дам,
достанеться й передам!

І пішов, пішов, пішов,
тільки тупіт підношов!
Тільки стуки-перестуки,
тільки крешуть закаблуки!

* * *

А за ним другий бовець
вилітає у танець!
Як труспе чупрингу русу:
— Разрешите беларусу!

И із вьоски беларусской...
Ёсть у нас сноровочка!
Із пянкі, пянкі бабруйской
вот яна — вяровочка!

Беларусь в вяровке гетой
полностью уверена:
партизанамі вяровка
сто разов проверена!
Ёсть вяровка! Не зявай —
в пятлю Гітлера давай.

А Лявоніху Лявон полюбыв —
черавічкі Лявонісі пошыв,
Лявоніха, душа ласковая,
черавічкамі полясковала.

— Аса! — плеск рук.—

Роздайся, круг!

Кавказу простір дай!
Із гір, з-над хмар, з чинар, на луг
шуми, грими,
спадай!..

А-ай!

Добра джутова віршовка
виросла в Колхіді.
Запевняю вас — не буде
Гітлер у обиді.
Аса! — плеск рук,
роздався круг.
Літа в кругу
кацо — наш друг.

* * *

Шкутильгаючи на праву
і на ліву, як на гріх,
в коло вийшов кучерявий...
Жарти,
вигуки і сміх.
— Як же ти рішився, друже!
— До шпиталю краще ляж!..
— Затяни ремень потуже
и обратно на массаж!..

Кучерявий тре коліна:
— За совет спасибо, друг.
Есть надежда — до Берлина
разойдусь...
И — дайте круг!
Гармонист, меха пошире!
Темп, дружице, вихревой —
самый быстрой, лучшей в мире
нашей русской плясовой!..—

І пішов кружлять, мов дзига,
під камаринський мотив
завертівся краще сига,
бистрим соколом летів.
Одбиває каблуками
і навприсядки пішов,
по халявах б'є руками,
дістає до підошов.
Кружить вихором та скоком,
аж потоком обвіва!
Ненароком пройде боком,
примовляючи слова:

— Молодцы, друзья-солдаты,
говорю вам от души:
хороши вы все, ребята,
ваши песни хороши.
Что ж касается веревки
нашей русской изготовки —
с первых дней войны припас!..
Хороша пенька у нас,
и веревка-то не хуже!
Бьем фашистов не дубьем,—
знаешь сам, полтавский друже,
скоро в логове добьем!

VI

— На марш! — програла сурма.
— По машинах!..—
Доливою моторів дужий рев
заволодів,
луною в горах синіх
пішов гулять.
З кущів, із-під дерев,
окутавши їх крони синюватим

літаючим бензиновим димком,
виходили машини і гармати
па битий плях, що вивсь понад Тимком.
За п'ять хвилин були колони в русі,
гриміли по закуреній соші...
Брелі знімали серби сивоусі,
з любов'ю проводжали,
від душі
слова напутні щиро промовляли.
Дівочі майоріли хусточки.
І головами приязно кивали,
гірку сльозу втираючи, жінки.
Силкуючись авто опередити,
сошею, по запиленій траві
кюветами із криком бігли діти
й зникали на дорозі в куряві.
До самого збігала перевалу,
зміїлася гірська дорога та,
по схилах гір химерно петлювала,
звивалася, немов різьба гвинта.
Все вище підіймаючись у гори,
колони штурмували перевал.
На крутизну жалілися мотори...
Над прірвою, минаючи обвал,
проходили з гарматами машини...
Нові хребти здіймалися в зеніт,
то тут, то там маячили вершини,
парешті — розпросторивсь круговид.
Із перевалу, з гребеня крутого
відкрилась неозора далина:
під чистим зводом неба голубого
загірна югославська сторона.
За спадом гір долина зеленава
посріблена свічадами ріки:
прорвавши гори, звивиста Морава
дзеркалилася з правої руки.

І місто бовваніло над рікою,
білили села в зелені садів,
розкидані без ладу низиною,
покресленою плетивом шляхів.
Спустилися в долину з перевалу
інтапівці
і вирвались по ній
на автостраду.
Куполом Авала
окреслилась в вечірній далині.

Гора Авала,
ти мені в уяві
встаєш такою, як була тоді,
коли бої гриміли на Мораві,
коли здолали гори ми круті
і, вийшовши на трасу автостради,
в короткочасних сутичках-боях,
збиваючи ворожі ар'єргарди,
свій на Белград продовжували шлях.
Багато міст,
і рік, і гір багато
в часи війни прославлено було
відвагою радянського солдата —
від Волги і до Ельби.

Зазвучати,
уславитись

судилось, Авало,

тобі також.

З Мамаєва кургана,
Сапун-гори,
з висот, що їм числа
і назв нема,

ту славу нездоланна
радянська наша зброя принесла.
Вступити в бій прийшлося на світанку:

біля Авали в ранішній імлі
на мічені хрестами вражі танки
наскочили ІПТАПу патрулі.

Команда:

— Розвернутися для бою! —
лунає по колонах вздовж соші.
За насипом, в кущах під висотою,
позиції займають гармаші:
окопують відчеплені гармати,
машини швидко ставлять в укриття...
Шуршать в жорстві на «двориках» лопати,
натягнуті сітчаті пакриття,
гілками замасковані — гарматні
щити й стволи прихованих гармат...
Наготові ящики снарядні,
і перший підкаліберний снаряд
вже досланий, уже замком закритий,
смертельну силу, лють свою таїть,
готовий бронь німецьку розтроцити...
Біля щита схилившись, стоїть
Якименко, звіряє панораму,
знайшов один, другий орієнтир:
праворуч — кущ,
ліворуч — шлях,
а прямо
видніється посадка...

Командир

через бінокль вдивляється на гору,
на тихе поле і на сірий шлях,
у розсвітань туманну, ледь прозору...
Всі батареї на своїх місцях.
Осідлана фашистами Авала
усе виразніш — темна й мовчазна —
крізь сутінь світанкову поставала.
Ні пострілу.

Зрадлива типина

порушувалась криками фазанів
в чагарнику, в густому бур'яні...
Світлішало.

Потроху морок танув.
Гори вершину промінь сонця рапив:
зачервоніла.

Спалахи-вогні
заблискали, ударили гармати.
В долині розгулялися громи.
Нас танками пішли атакувати,
вогнем гармат фашистів стріли ми.

Плазують «тигри», б'ють безперестанку,
пішли на батареї в лобову...
— Вогонь! Вогонь! — іптапівці на танки
обрушили шаленість вогневу.
— Вогонь! Вогонь! — звучать пад полем бою
у гуркоті гарматному слова...

І, наче завиваючи від болю,
скрегоче злісно товща броньова,
кружляє «тигр» — по траку прихватило.
Приціл... Вогонь! Іще один снаряд.

І скінчено було із «тигром» діло,
лиш зашкварчав.

Але он другий гад
з посадки виповзає, б'є снарядом
осколочним...

Металу хижий свист...

Намацує гармату,

майже рядом

з гарматою

кладає снаряд фашист.

— Точнішим будь, Якименко, вже близько,
он підповзає, цілиться, от-от
навалиться з розгону сталь фашистська
на тебе, друже, і на твій роцот.

Не промахнись! —
Роз'ярепу потвору
у схрещення він ловить, націля...
— Вогонь! — і гриву вибуху угору
вишлескує попереду земля.
Не влучив цей — рвонуло трохи збоку.
А «тигр» повзе, стріляє на ходу.
Щільніш злилось наводникове око
із вічком панорами: «Попаду!»
— Вогонь! — і гнів роз'яреної металу,
і пороху розгніваний вогонь,
підкорені людині, розметали
ще хвилю тому смертоносну бронь.
«І цей спрігсь,— утерши краплі поту,
Якименко подумав: — Прикриття
не вистача.
Придять би нам піхоту,
хоч роти дві, тоді б — не те життя.
А то, бач, лізуть, мабуть, їх до біса,
на лівий фланг полізли «коробки».

Ліворуч встала вибухів завіса,
частіш вогонь, і з правої руки
по ворогу відкрили батареї —
болванками, осколочними б'ють...
У вибухах фашисти за бронею
то падають, то знову устають.
Нішли в обхват, у «кліщі» хочуть взяти,
затиснути...
Видать, що сила є,—
ідуть, ідуть, хоча уже десятій
палає танк...
Але не рахувати,
а бити їх — таке, бовць, твоє
на ратнім полі визначене діло.
Присягу ти виконуєш свою,

велінням серця
впевнено і сміло
в ім'я життя стоїш на смерть в бою.
Твоя земля тепер далеко десь,
але її священна правда й сила
в тобі живуть,
ти повен ними весь.

На батарею з гуркотом і громом
повзе дванадцять танкових громад.
— Товариші!.. В бою не посоромим
гвардійську честь...— звучать слова,
комбат
на подвиг закликає: —
За Вітчизну
на смерть, гвардійці, будемо стоять! —
І рев, і брязкіт,

свист і грюк залізний

все ближче, ближче...
Постріли гримлять...
Б'ють бронебійки...
Кулі і снаряди
дірявлять бронь...
І танк заскреготав,
назад повзе.
Броньовану громаду
гранатою гвардієць підірвав.
...Лютують німці, ніби показались.
Ось танк повзе на ранених бійців,
йому назустріч із окопу виліз
парторг Сушков і кинувся без слів
з гранатою під черево залізне...
Лунає вибух...
Застигає танк...
Рятує друзів мужній син Вітчизни.
І я б хотів в бою загинуть так.

VII

— «Дніпро!», «Дніпро!» Чи чуєш ти?

Я — «Волга».

— «Я чую, «Волго»... Слухаю. Прийом.—

Розмова зашифрована недовга —

і вже зв'язок між «Волгою» й «Дніпром»

встановлено, і вже район Авали

на карті заштрихований штабній.

І ясно вже: фашисти осіддали

рокадний плях.

— А план у них такий...—

Толбухіну штабіст доповідає.—

Війська в Белграді виручить свої,

притиснуті до Сави і Дунаю...—

(Сім днів вирують вуличні бої,

сім днів не угаває канонада).

— На більше мітять, та кишка тонка.

Зробити нам хочуть «котел Белграда»,—

і гладить карту маршала рука.—

Інтапівцям не легко в цю годину...

Прикриє хай, не гаючись, Судець

з повітря їх.

І танкову частину

хай Жданов шле з Белграда...

Під кінець...—

І маршал коло виписав на карті,

і жала стріл загострені, прями...

— Побачимо, чого їх плани варті,

що визріли в гарячому умі.

VIII

В останню мить упав на дно окопу,

притиснувши до себе автомат,

Іван Гайдай.

Потвора туполоба
повзла до нього,
зв'язкою гранат
не підірвав: упала трохи ближче...
Гайдай в щілину чергу посила...
А «тигр» повзе.
Уже залізне днище
прикрило світ, і траки рвуть зі зла
кремінний ґрунт.
Жорства, земля на спину
під рев мотора сипле, засипа...
«Невже цей рів — мені за домовину? —
на мить майнуло; злість якась тупа
пройма його. —
Ні, брешеш, буду жити!»
Одгріб він землю — щоб вільніш дихнуть...
Над ним вирує гул несамопитий —
мотора рев і траків дика лють.
Вузкий окоп засипавши землею,
«тигр» кружеляв, здавалось, без кінця,
він силкувався вагою усією
у щілині розчавити бійця,
зухвалого сміливця покарати,
що проти тавка зважився іти...
Зробив своє — і далі на гармати
попрямував стріляючи.
А ти, врятований щілиною, герою,
підвівся знов,
і знов твій автомат
косив фашистів.
У звучанні бою
є свій закон, свій певний стрій і лад.
І не знавець воєнної науки
збагне завжди ту музику просту;
в ній перемоги ти почувеш звуки
і відступу тривожну гіркоту.

Нехай пройшли фашисти над тобою,
у їх тилу лишився ти нехай
в своїм окопі, та по звуках бою
звитяги злам відчув Іван Гайдай.
За строем стрій над куполом Авали
летіли Іли (рідний серцю спів!).
Звиваючись, ракети окаймляли
передній край,
султанами вогнів
позначивши.

Земля задвиготіла —
посипались удари бомбові,
і гадина фашистська, тупорила,
броньована, повзе назад в крові.
Густіш лягають бомби і снаряди
в гущавину ворожу, палять, рвуть...
Стріля Гайдай по німцях з автомата,
їм чергами перенипяє путь.

Нема вже куль.

І от в його щілину,
ховаючись од вибухів, заліз
рудий фашист.

Боролися з хвилину
в тіснім окопі.

Німець руку гриз
Іванові, а він стискав горлянку
непроханому гостю,
і коли
з'явилися десантники на танку —
отак їх двоє в окопі і знайшли.

* * *

Бій обірвався, стихився раптово.
Затиснуті в лещата з двох боків,
з повітря бомбардовані грозиво,

останки розчленованих полків
складали зброю;
в зарості на схилі,
з посадок під горою, із яруг
виходили підрозділами,
білі
тремтіли ганчірки,
бійці навкруг
збирали полонених у колони...
Ішли вони, похмурі і брудні,
у куряві...
Я думав: їх мільйони,
обдурених, повірили бредні,
нили охоче Гітлера отруту,
зневажили людину у собі,
в свої серця змію впустили люту
й пішли на нас в неправій боротьбі.

* * *

Спинився танк КВ біля окопу,
де під кущем бійців зібрався гурт,
вели розмову з німцем.
Той спідлоба
все зиркає і тільки: «гут» та «гут»,
«шлен карашо»...
— А чом, скажи пам, руку,
собако, покусав ти моряку?..
— Щось туго він усвоює науку...
— За тупість, неуспішність отаку ---
в розход його!..—
Фашист пряде очима,
улесливо підтакує: — Я... я...
— Чи не скажена бісова личина?
На всяк случай укол би радив я...---
жартуючи, дає солдат пораду.

— Ну, ти, моряче, справді молодець!
Бач, бик який!
А ти — його до ладу,
ще б мить якась — і рижому кінець,
насилу охмолоставсь...—
В цю хвилину
під'їхав танк.
Затихнув гомін, спір...
Десантників закликав на машину,
з'явившись над люком, командир:
— Рушаєм на світанку до Белграда,
і взяти вас наказано мені...—
На півночі
далека канонада
заклично не вгавала вдалині.
Туди, блакить покресливши кутами,
по курсу бойовому напрямки,
над горами,
над ріками,
полями
летіли зореносні літаки.
— Погодка, брате!.. В небі ані хмарки.
— Теплінь, немов у вересні, у нас.
— Усе летять...
— Да, завтра буде жарко...
— Ану, сідай! Уже рушати час.
Чого це розбалакались?..
— Як бути?
Тут німець полонений...
Ось моряк
узяв його.
— Дивися, що за чудо?!
Та це ж Гайдай!..
Іване, друже, як?!
— А так, Гордію...—
Кинулися друзі

один до 'дного,
міцно обнялись.

А битви рев в розгніваній напрузі
іще гучніш на обрії яривсь.

ІХ

Двадцятье жовтня.

Волю для Белграда
це світле, незабуване число
на славному порозі листопада
у переможнім громі принесло.

Свобода! Сонце! День!

Подібно тому,

як в'язець, щойно звільнений з тюрми,
так і Белград в безмежнім щасті своєму
в цей день на світло вийшов із пітьми.

На Славії — просторому майдані —
вирує люд, як море в берегах.

Прибоєм ринуть вигуки вітальні.

«Поздрав братам!» — злітає на устах.

І оплески лунають знов і знову,
привіту вихор з краю в край буя:
дівча рушник пов'язує Смирнову,
рушник на рукаві у Гайдаї
горить словами:

«Войнікові слава
црвеному!»

і «Братство назавжди!».

У кожному чеснім серці югослава,
у всіх, хто чашу горя і біди
відпив,— жили, живуть вони понині,
слова оці, живучі, як земля.

— Росія-мати в серці слов'янина,—
професор-серб на танку промовля:

«Ой геройська земля чуда,

прославлена светом свуда,
ти колевко, мати стара,
на землі ті нема пара».

— Нема землі такої, як Росія,
цю землю-матір славить рід слов'ян,
весь бідний люд...

— Я добре розумію
поета мову,— дякує Іван
за переказ дівчині-сербіянці.

Забили в бубни, вишкварили скрипки,
і площа завертілася у танці,
пішли в танець девойки *, юпаки,
старі за ними, й закружляли коло:

«Без страждання пісні не співати,
без страждання шаблі не скувати!
Богатирство серце окриляє,
для душі п'янке життя у ньому,
ним усі п'яніють покоління.
Добре тому, жив хто у народі,
значить, народився він не дарма!
Світить вічний світоч в тьмі одвічній,
не згасає, світла він не губить» **.

Залюдненим, схвильованим Белградом
прямуючи на пристань, до ріки,
похідним строем, маршем — не парадом
по Славії проходили полки.

Колонами ішли до переправи —
на захід їм дорога, за Дунай,
в нові бої стелилася — до слави,
до перемоги.

Піснею лунай,
вогненним словом вимови їх силу,

* Девойки — дівчата (сербськ.).

** З книги Петра Негоша «Гірський вінець».

звитяжний день, їх славному ратню путь
повідай ти.

Фашизмові могилу

вони доріють, ворога доб'ють...

Співають сталінградці-ветерани,

співають югослави-партизани —

загіч юнаків,— з нами пліч-о-пліч

в кишині бою у минулу ніч

вони звільняли вулиці, квартали,

з гвардійцями у групах штурмових

опорні пункти вражі штурмували.

Не всі живі лишилися із них.

Не всі ідуть...

В одній могилі братській,

в сирій землі, Батуринов Іван,

солдат-гвардієць, токар сталінградський,

і югослав — Попивода Душан...

На їх могилі тихій вечорами

із квітів пламенітимуть вінки;

запалені жіпочими руками,

горітимуть скорботою свічки...

Свічок було запалено немало

і на могили вилито вина... *

Над Волгою, Дніпром і над Уралом

не діжде сина мати не одна...

П І С Н Я Т Р Е Т Я

I

Зима угорська з нашою не схожа.

Під рік Новий уперше випав сніг.

Аж до світанку сипала пороша,

Новому року слалася до ніг,

* За сербським народним звичаєм могили поливають вином.

шанобливо встеляючи дороги
м'яким, пухнатим килимом своїм,
щоб прямував до сонця перемоги,
ішов солдатом в строї бойовім,
щоб, наступивши ворогу на п'яти,
зім'яв його, під себе підтоптав...

На сніжному просторі сорок п'яти
погожим днем на захід стартував,
упевнено пішов по першопутку,
по звіровім петльованім сліду...

Про зиму слово...

А потому хутко

за Новим роком я також піду.

Зима угорська, хай ти не подібна
на руську, на прославлену,—
дарма!

Але ти серцю нашому потрібна...

Хай не така — а все ж таки зима!

А все ж таки серця розхвилювала,
збадьорила солдатські голоси...

Під полотном твогого покривала
поля біліють, втишені ліси
задумались, привишкли сивоброві;
високочолі,

мов старі діди

в керях білих, гори у обнові

зійшлись до балатонської води

до синьої, неначе радить раду;

над озером з'юрмились навкруги,

вслухаючись у дальню канонаду...

Січневий дєп, незаймані сніги,
на видноколї вибілені далі,

я знаю, ви із нас не одному
сьогодні про Вітчизну нагадали,
про руську нашу матінку зиму.

* * *

У бліндажі накуреним
розмову
ведуть бійці про зимоньку-зиму.
— У нас зима!..— почав хвалиться знову
солдат з верхів'я Волги,
а йому
сержант із Єнісею:
— Знаєш, брате,
одвідав би ти взимку мій Сибір,
ручаюся — ніколи б умирати
уже б не захотілося, повір.
— Приїду, брат!..
Війні кінець невдовзі.
Отож давай умовимось так:
заїдемо до мене по дорозі,
а потім вже — до тебе, сибіряк.
Ну, по руках!..—
Умовились солдати.
Волжанин вів про зиму далі річ:
— ...На тетерева підем полювати..
У місячну та ще й безхмарну ніч
на засідці побудем в добру пору
(порозплодилось звіра за війну!).
А двір у мене — зразу ж біля бору...
Я ніч провів, признатись, не одну
на засідках.
З порожніми руками
не повертався..
Приємно пригадать

зимові ночі, всіяне зірками
надволзьке небо...
Розкіш!
Благодать!

Як спирт, мороз міцний, але не лютий...
А тишина...
В зимову тиху ніч
за десять верст полоззя посвист чути,
за п'ять верстов людську почувш річ.

Затягшися, сержант з-над Ђнісею
припльовує недокурок з махри.
Заговорив:
— От слухав, слухав все я...
Гуториш складно.
Прошу, говори,
та міру знай...
Щодо морозу, скажем,
слова твої, дружище, не всерйоз...
Що ваш мороз, порівнюючи з нашим?
Скажу тобі: хлопчисько — ваш мороз!
У нас мороз! В сибірським нашим краї!..
Нема такого, певно, аніде...
З відра, бувало, воду виливаю,
а вже на землю — крига упаде.
Вогонь — мороз.
Буває, навіть птиця
летить і замерзає на льоту.
— В Сибір би не завадило і ффріця...—
єфрейтор кинув,
кіпоть на гноту
очистивши.
Ясніше освітила
коптилка з гільзи постаті бійців.

Тут в бліндажі їх п'ятеро сиділо,
а двоє спало.

— Ваших молодців,
сибіряків, мені під Сталінградом
узнати довелось.

Народ міцний.

В дні наступу ішов із ними рядом
від Калача наш батальйон морський...

Дай тютюну, бо мій примокнув трошки...—

Кисета взяв у руку і замовк.

Між чорних брів стрілчасті строгі зморшки —
як свідчення напружених думок
чи спогадів.

До полум'я копилки,
наблизившись, цигарку він підніс.

На лівій скроні тіпалися жилки,
обличчя смугле, строгий рівний ніс.

Під коміром розстебнутим тільняшка
на грудях зарябіла...

Зору жар.

Хто він такий?

Вгадати нам не важко —
це був Гайдай.

(У січні під Шаг-Вар —
село між Балатоном і Дунаєм —
командування вислало заслон
артилерійський.

Ми про це ще знаєм,
ще буде мова в нас про Балатон).

— Сибір — воно звичайне слово наче.

Проте звучать слова одні і ті ж
по-різному.

Тобі Сибір, юначе,
приємне слово,

німця ж — кида в дріж.

Про Сталінград забуде він не скоро

й над Волгою розгнівану зиму,
коли у вічі грізно і суворо
Вітчизна наша глянула йому.

II

Ще Геббельс намірився і хвалився,
ще Гітлер біснувався біля карт...
Та вже хитнувсь, уже на діл хилився
в руках тремтливих фюрера штандарт.
За свастику вчепившись пазурами,
стерв'ятник чорний падав на крило,
і хмарилося хмурими думками
і лорда, і сенатора чоло.
Їх очі наливалися злобою —
у світі йшлося не на їхній лад:
ще дужчою, ніж досі, із двоюкою
в фінал війни ввійшла Країна Рад.
Не так, не так війні кінець складався,
як думалось, — ішло не так тепер,
і все частіш ночами прокидався
і пив коньяк Британії прем'єр.
Відтяжка фронту другого?
Не вийшло!
Радянський не знекровився титан.
На захід рейх розбите верне дишло,
назад війни подався ураган.
Десантами ударить на Балкани?
Дорогу нам в Європу перейти?
Не здійснилися хитромудрі плани.
Тебе не ждали, і не перший ти
прийшов сюди,
а ми — народом ждані,
окутими кайданами людьми,
прийшли,
принесли прапори багряні,
щоб вирвать люд з фашистської пітьми.

Приснилася Галинка на світанні
Іванові.
...Святковий Травня день
у Києві.
Музика... цвіт каштанів...
Дніпро... сади...
Не мовкне хор пісень,
оркестрів грім.
Вирують дивні звуки
чудесної симфонії весни.
В людським потоці, взявшись за руки,
щасливі, йдуть Хрещатиком вони
з Галинкою.
Сія, красою вічний,
святковий Київ, будить мрії лет...
Закінчивши, вона — географічний,
а він агрономічний факультет,
одружаться...
Летіли мрії світлі
в щасливе завтра, в далі за Дніпром,
в майбутні роки, веснами розквітлі,
окрилені любов'ю і трудом.
Із пройденим була у цьому згода,
та в сні не тільки дійсність ожива...
На те вже сон, така його природа —
із дійсністю пов'язувать дива,
таке творить, що й мріям не під силу, —
видінь отих казкова, дивна гра...
Минули вже Аскольдову могилу,
зійшли по схилах прямо до Дніпра,
на Ланцюговий міст.
По гладі чистій
з вітрилами напнутими човни
Дніпром снували.

Срібноголосистий
баян зачувся з тої сторони...
— Ну, підемо...
— Куди?
— На берег лівий.—
Галинка руку Йванову взяла.
— Пожди, Галинко, чуєш — особливий
оцей мотив, наповнений тепла
сердечного.
У нім — любов.
Я хочу
запам'ятать...
Побудь коротку мить...—
І раптом постать трепетну, дівочу
вкрива пільма,
і владно грім гримить,
і чорна хмара хмуриться і висне
над Києвом,
і пісня замовка
обірвано...
— Де ти, чудова пісне?
Де ти, Галинко.
Де твоя рука? —
І міст у воду з гуркотом звалився.
На двох биках повиснули краї —
обрубки ферм;
на правому лишився
стоять Іван,
на лівому — її,
Галинку, бачить.
Зве на допомогу
вона його і руки простяга,
щось промовляє з мукою до нього —
не чути слів.
А вже Дніпром шуга
усе густіш пішла за течією,

лапаний сніг раптово повалив,
із громом сніг.
Над білою землею
лиш грім гримів,
всевладно грім гримів!..

...То знов огонь відкрила батарея.
Прокинувся:
тихенько в бліндажі
наспівував сержант із Єнісею
баяну влад, сердечно, від душі.

— Минута вновь свободная
нам выпала с тобой,
Гармонь моя походная,
Душевную пропой.

Пускай мечту солдатскую
Согреет песня мне
Девичьей теплою ласкою,
Забытой на войне.

Пусть вспомнится прощание,
Знакомый дом, крыльцо...
И девушки печальное
Любимое лицо.

Прошло с тех пор немало дней,
И нету им числа...
Но чувств моих, любви моей
Война не унесла.

Меня победа скорая
В Отчизну приведет,
К той девушке, которая
В Сибири дальней ждет...

На Одері, новим прикрившись валом,
 в своїй норі ледь стримуючи дріж,
 дає команду фюрер генералам:
 — Вернуть дунайський вигідний рубіж,
 прикрить надійно нафту Надьканіжі,
 моторів кров,
 замкнути «чорний хід»
 в Німеччину.—
 І кидає він свіжі
 дивізії,
 війни змінити хід
 в районі Балатона і Дунаю
 силкується, Толбухіну грозить
 в листівках: «...У Дунаї покупаю!»
 Біснується... То прохолонь, посидь...
 Один уже скупався: Барбаросса*.
 Скажений, закусивши вудила,
 поперся Гітлер...
 Тисячоголоса
 над Балатоном битва загула.
 «Тримайтесь!..— Гітлер шле наказ у Буду.—
 Я виручу, і щоб там не було,
 а перемогу в битві цій здобуду!»
 ...Січнева ніч. П'ятнадцяте число.
 Розбуджений стрільбою на світанні,
 одразу кинувсь на НП Гайдай.
 В гарматнім невгамовнім рокотанні
 кипіла ніч...
 — Все лізе й лізе, знай,
 на Будапешт...
 Обрушивсь на сусіда,
 праворуч б'є,— говорить сибіряк.

* Фрідріх I Барбаросса — войовничий німецький імператор. Втопився під час хрестового походу в 1190 році.

— За Буду фріц вчепивсь, неначе гнида
за той кожух,
в надії на вояк
оцих, що тут...—
Гайдай уважним зором
окинув даль, що в спалахах гула...
Здавалось, над засніженим простором
вогнем гармат розвіювалась мла...
Світало вже...
Грімкоче бій...
Пожаром
палахкотить, вирує небокрай.

Г а й д а й

Оволодіти Секешфехерваром
знов хоче він і вийти на Дунай...

С и б і р я к

Ну й назвисько!..
Було нам легше взяти,
ніж вимовить цей Се-кеш-фе-хер-вар...

Г а й д а й

Затямиться, сьогодні вже вдесяте
в атаку німець преться.

Бою жар
міцнішає.
Неначе зміїв жала,
вогні гармат здавалися здаля
у темряві;
мов палуба, дрижала,
гойдалася од вибухів земля.
Артпідготовка вщухла за годину.
Гайдай дививсь (з НП на висоті)

з сибіряком-сержантом на долину,
на хмари диму звихрені, густі.

С и б і р я к

В атаку зараз піде.

Г а й д а й

Спершу танки,
пошле вперед «броньовані гроби».
Без броні фріц нездатний для атаки,—
й Гайдай припав до стереотруби:
за насипом прикрившись, вздовж каналу
посунули хрестаті «коробки»,
на віддалі повзли вони помалу
і через вал, мов ставши навшпиньки,
проходили до лінії своєї
у вихруванні снігу, в гуркотні...
Лишаючи окопи і траншеї,
тулилися фашисти до броні,
за танками спішили — вгору, вгору...
Одводить зір від стереотруби
Гайдай.

І вже готові для «Авроры»
несхибні розрахунки для стрільби.
Дадонов б'є.

Із димом і землею
шматована летить фашистська рвань...
Снаряди корпусної батареї
лягають точно.

— Ну, сержанте, глянь,
красиво б'ють! —

Два танки запалало.

Три зупинилось, вертяться...

— Добро! —

Один назад пошкутильгав до валу —
снаряд улучив у саме нутро,

волочить хмару диму за собою
і спалахнув, як факел, врешті-решт...
Гайдай хитає схвально головою:
«І цей уже не пройде в Будапешт».

...За рядом ряд, в гримучім грізнім строї
колови йдуть,
за клином новий клин...

На бік на свій схиляє долю бою
фашистський звір, залізом хоче він
перетягти, пробитися бронєю
до Буди, до Дунаю...

— Постривай!

Є чим у нас помірятися з нею —
з бронєю тою.

Знаєш... Ще узнай! —

І заgrimіло.

Музики такої

не чув іще ніколи Балатон:
гармат басы (удари корпусної),
дзвінчатий дивізійних баритон,
іптапівських — альти із тенорами
вели у хорі злагоджений спів,—
од Буди до Сабольча над снігами
він голосно і вщевнено гримів.

Супроти броні крупівської стали
богатири!

У полум'ї вони

в огні боїв стоять міцніше стали.

Дивись, Вітчизно, ось твої сини —
артилеристи.

Першими зустріли,

розтрощують, шматують вражу бронь.

Немало підпалили й потрощили
«гробів» отих...

— Вогонь! Вогонь! Вогонь! —
...Брати їх — мінометники;
пришкварив
і мінометник ворога жарком
з добротних із російських «самоварів»,
пригощує завареним чайком.
Ось бронебійник: цілить в башту, в траки,
а ще певніш, коли у бензобак...
Щоб пам'ятали, де зимують раки,—
б'є «тигрів» він, а в «тиграх» і собак...
Б'є кулеметник, і немає ходу
есесівцям,
розпеченим свинцем
причісує розпатлану піхоту
зубастим кулеметним гребінцем.

...Піхота наша!
Ось вона цариця
полів війни!
Землі і син, і брат,
кругом свистить, кипить свинець і криця,—
а він стоїть — прославлений солдат!
А він вогонь веде із автомата,
і падає фашистська сарана,
і кришить бронь ним кинута граната,
і штик його фашиста протина.
Танкісти.
Ось неждано із засади
ударили вони,
і в слухний час,
коли «пантери», «тигри», «Фердинанди»
трьома клинами рушили на нас.
Їх сотні дві (в очах аж зарябіло
у Гайдая) долиною повало,
і де було хвилину тому біло —
там поле почорніло.

Як на зло,
десь провід обірвавсь до батареї...
Шуршать снаряди, рвуться — інші б'ють...
А «тигри» наповзають на траншеї,
своїй піхоті витрамбувать путь
силкуються.

Здалося Гайдаві
на мить якусь, що ворог нас дола,
що вражих танків череди сталеві
проб'ють прохід...

То помилка була.

В фашистський клин своїм залізним клином
ми вдарили і збили вражий стрій,—
то вилетіли з клетотом орлиним,
на вражі танки кинулися в бій
радянські танки.

Рев і дзвяк залізний...

Тріщить, палає, плавиться метал...

У панцирі, закований і грізний,
на Рур пішов розгніваний Урал.

v

Усе частіше слово перемога
злітало з уст, ставало на порі,—
не свастика павуча, кривонога,
а Серп і Молот — в сяєві зорі
несли його на прапорі багрянім,
те слово через битви до кінця,
наповнюючи гордим хвилюванням
людей радянських здружені серця.
І визволені вдячливі народи,
і ті, хто в тьмі приходу дня чекав,
раділи з нами.

І під стяг свободи,
як з братом брат,
на ворога ставав

поляк і серб,
болгарин,
чех з мадяром,
румун,
словак...

Йшли на підмогу нам;
добить фашизм розгніваним ударом
допомагали соколи орлам.

Щоб вільною
на віки вічні
стала

без пана,
без царя
і короля,
щоб новим цвітом щастя забуяла
і їхня, кров'ю зрошена земля.

* * *

Прозумерила рурка апарата...
Гайдай зв'язківця чує голосок:
— «Аврора» я...
— Нарешті!..
Я — гармата...—
З Дадоновим встановлено зв'язок.
І знову розрахунки на «Аврору» —
на батарею проводом летять,
і знов фашистську кремсають потвору
важкі снаряди.
Потім вже узнать
нам довелось:
на пагорбі крутому
вже мертвого знайшли його бійці...
Лежав сержант в заметі сніговому
і провода розірвані кінці
зубами стис...

— Не плач,
гордися сином —
своім орлом,
російська мати! —
Так
на висоті, над Балатоном синім,
погиб Седих Микола, сибіряк.

Пісня про Балатон

Балатон, Балатон,
сині води твої
нагадали мені
про минулі бої.

Ми в атаку ішли
крізь свинцеву пургу.
Впав боєць молодий
на холоднім снігу.

Білі груди пробив
невблаганий свинець.
Умирав на снігу
комсомолець-боєць.

Умирав на снігу,
на шпилі висоти,
свого друга просив
увостанне звести:

«Хочу глянути я
за широкий Дунай,
на Вітчизну свою —
на радянський мій край...»

Очі згасли бійця,
голубі, молоді.

Поховали його
на крутій висоті.

На могилі зоря
непогасно горить,
а внизу Балатон
неспокійно шумить.

До могили тії
посила на поклон
свої хвилі сумні
голубий Балатон.

VI

І по весні Адольфові потуги
зірвалися, нічого не дали,
в районі Балатона і удруге
осікся він.

І тут, і там «вали»
змітала, рвала Армія Червона.
Ярилася роз'ярмлена весна,
в порядках бойових від Балатона
на захід з нами рухалась вона.
Цвіли сади, і пушти * зеленіли;
у лист рясний зодягнені, ліси
схвильовано про весну гомоніли,
хвалу весні пташині голоси
виспівували молоді і радо...
І все ж, Гайдай помітив добре те,
не так в лісах було пісень багато,
не так і степ, і луг не так цвіте
у цих краях, як там, по Придніпров'ю,
у рідній, серцю милій стороні.

* П у ш т и — степи (угорськ.).

...За Шопронем, полита щедро кров'ю
у незабутні балатонські дні,
земля угорська кінчилася...

Волю

тобі, угорський краю, принесли
сини радянські;

щастя, світлу долю,
яку шукав ти, кров'ю здобули,
хоробрістю, відвагою своєю.

Про люд мадярський,
про дунайський край,

з угорською прощаючись землею,
в нові думки заглибився Гайдай.

...Не по дорогах, всіяних квітками,
не через цвітом прибрані мости —
од Мохача до Шопрона * з боями
цю землю довелося перейти.

Хай вперше після звільнення несміло
зустріли нас і Печ, і Капошвар *,
та знали ми, душею розуміли,
що з нами разом серцем пролетар,
що селянин убогий привітає,
що ми тепло мозолястих долонь
відчуємо,

що в їх серцях палає
порив Петефі, Кошута вогонь.

Ні, не бідар простий тому виною,
що в чорний день, у той проклятий час,
Хорті й Бардоші ** рушили війною
свої полки й дивізії на нас.

Це тих вина — земля у кого, вілли
і фабрики...

* Мохач, Шопрон, Печ, Капошвар — угорські міста.

** Хорті і Бардоші — колишні правителі Угорщини. Бардоші — прем'єр-міністр Угорщини, який оголосив війну Радянському Союзові.

А трудівник страждав
у злигоднях.

Таким і ми уздріли,
яким його Петефі описав:

«Ходить люд між нив багатих
Сиротою, весь у латах,
Терпить голод, кривду люту,
Вимирає, гине всюду.» *

Про край угорський чув Гайдай ще змалку;
коли йому лиш десять літ було,
побачив він угорця Мате Залку:
з бригадою письменників в село
до них прибув;

читав оповідання
про пастуха-бетьяра **,
бідарів

той піднімав за волю на повстання,
в кривавий бій на дуків хижих вів.

Хіба ти міг подумати, Іване,
що цей веселий радісний маляр
в Іспанії прославиться і стане
її героєм, так, як той бетьяр
в оповіданні...

Знов-таки з бетьяром
зв'язався інший образ: у бою
зустрітися прийшлося із маляром,
із наймитом.

Важливі Гайдаю
подав він цілі: склад боєприпасів.
«А в графів дім заліз із штабом шваб...»
І пір'ям розлетілись від фугасів
боєприпаси і фашистський штаб.
— Спасибі, друже, знищили гадюку.—

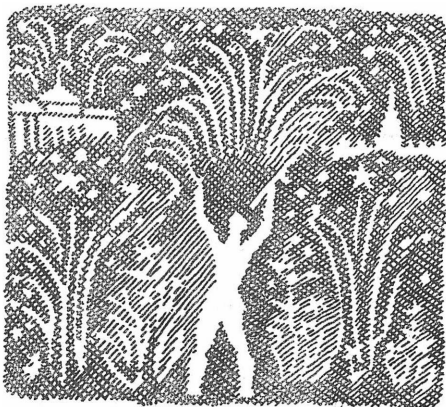
* Із вірша Шандора Петефі «Угорська нація».

** Б е т ь я р — угорський бунтар, борець проти поміщицької сваволі.

На розстанні з Іваном Гайдаєм
угорець Янош тиснув дужу руку
і промовляв любовно: «Кесенем!» *

VII

Все вище, до зеніту голубого,
сягало сонце нашої весни;
із кожним днем все ближче Перемога
вчувалась в гromі дужому війни.

Ішла вона упевнено зі сходу,
до Бранденбурзьких цілила воріт,
із «чорного» достукувалась «ходу»,
у небесах вершила свій політ;
на Одері ударила по дотах,
і, взявши тут нездоланий розгін,
прорвалась на Зеелівських висотах
і бурею влетіла у Берлін.

* К е с е н е м — дякую (угорськ.).

Звершилося!
Про нашу Перемогу
куранти б'ють у древньому Кремлі.
На орліх крилах вітру весняного
те світле слово лине по землі.
Воно у серці кожному озвалось
і радісно відлунює в піснях,
воно Уралом впевнено кувалось,
родилося на волзьких берегах.
З боями переможними шляхами
від стін Москви до Ельби берегів
воно вело болотами, лісами
твоїх, Вітчизно, відданих синів;
воно вело їх степом України,
через хребти Балканів і Карпат
і привело звитяжців до Берліна,
і ворог гине.

...Знов квітує сад,
і степ шумить зеленою травою,
і сонце сяє в небі голубім,
і гул гармат над славною Москвою
уже гримить, неначе перший грім.

Лунай, салюте, гордо, величаво!
Красуйся, земле, співами пісень!
Хай грім Москви віщує нашу славу,
звучить вікам в дев'ятий травня день!

VIII

Війні кінець.
Далеко, мій герою,
вона тебе на захід завела,
чотири літа майже
над тобою

залізом завивала і гула,
шляхи тобі вогнем перетинала,
глибини рік, стрімкі висоти гір,
бетону міць, згромадження металу
супроти тебе і наперекір
кістлявою рукою становила
і кожної хвилини, кожну мить
з живих тебе вона списать грозила,
вогнем тебе хотіла спопелить.

А ти ішов.

Були сильніші смерті
твої жагучі зненависть, любов.
Із бою в бій — водою і по тверді
ти, ворога долаючи, пройшов
аж на рубіж останній.

...Ще учора
на річці Мур* ішов передній край,
луною віддавалася у горах
стрільба шалена,
блимав небокрай
пожежами.

А вже сьогодні — годі.

Ні пострілу.

Кінець тобі, війна!..

Із нашими серцями в добрій згоді
красується природа.

Тишина

порушується рокотом гірського,
захованого в травах струменя,
і гомону пташиного, дзвінкого
вже не спиняє бою гуркотня.

Ні, не байдужа — радісна природа
сія сьогодні в сонячній красі.

* Мур — ріка в Австрійських Альпах, притока
Драви.

А що за військо на землі австрійській
обабіч облягло широкий шлях?
Що то за люди на соші альпійській
біжать навстріч з сльозами на очах?
Довкола різномовними словами
гримить привіт — вітають щиро нас:
то йдуть назустріч визволені нами...
От і настав він, той жаданий час.
Таке не забувається ніколи!
Щоб розповісти — де слова знайти?
Як нас вітали, вирвані з неволі,
в День Перемоги сестри і брати!
В людському розхвильованому морі
моторів шум за клекотом вітань
нечутний був.
— Тут вся Європа в зборі...
Іване, глянь,
сюди,
до башти, стань,—
запрошує Гордій Смирнов Івана.
Гайдай піднявсь, тримаючись за люк,
на танку став:
між горами поляна
кипіла людом.
Помах дружніх рук,
неначе ліс розгойданий,
і крики —
«Ура!» і «Слава!»,
«Здраво!» і «Віват!» —
між гір лунають тисячозяико,
летять удаль,
відлунюють назад.
Підвівши в синь вершини снігоглаві,
одягнені у букові ліса,
вслухались радо гори величаві
в людського щастя щирі голоси.

— Їх тисячі...— до чола безкозирку
приставивши, вдивляється Іван
в прибіій людський.

— Іще он з тої гірки
спускаються...

Із моря в океан
заходимо.—

На схилі перевалу
продовженням бурхливої ріки
вся полонина людом вирувала...
Поляки, чехи, серби... земляки...
Хустки, брилі, хустки, шапки, берети...
...З підземного заводу — лютий кат! —
одних — у печі, тих — під кулемети
на гибель гнав невільників...

Дівчат
було найбільш...

Дівочі очі сині
і карі очі,
скільки, скільки вас
од сліз гірких злиняло на чужині,
в тяжкій неволі вицвіло завчас
і згаснуло?..
Рукою помахала
он дівчина, ще підліток, дитя...
Яких ти мук в житті своїм зазнала,
іще не знавши справжнього життя?
Радій, дівчино: сонце засіяло!
Вогонь зорі кремлівської не згас!
В житті нам горя випало немало,
але нема щасливіших за нас!

Кого й коли вітали так народи,
як нас, бійців — синів Країни Рад?!
Ми — стягоносці правди і свободи,
і воїн наш — знедоленому брат.

Хвилює глибше радість після горя,
скупа на слово, щедра на чуття...
Неначе роси — сльози в кожному зорі...
Свободу, мир,

сім'ю, любов,

життя,

Вітчизну рідну народові простому
вернули ми,—
і знають це усі...
Ось цей француз в береті голубому
стоїть в сльозах
й шепоче все: «Мерсі!..»
А ось старий албанець сивобровий,
що на сошу до танка підійшов,
схвильований,
єдине руське слово
любовно вимовляє: «Хорошо!..»

х

На гребені гірського перевалу
радів, буяв, дзвенів
святковий день,
земля оця ніколи ще не знала
такої зливи радісних пісень.
У кожній — вияв щастя і любові,
життю, свободі, сонцеві хвала,—
і в тій, що тільки скинула окупи,
і в тій, що волю з Волги принесла;
у тій, яку заводили дівчата,
неволю проклинаючи лиху,
і в тій, що гріла воїна-солдата
на трудному солдатському шляху.
Швидкі у баяністів перебори
по перламутру звірених ладів.
Гуде земля, двигтять од танців гори...

Святковий день
дзвенів, буяв, радів.
Гриміли труби, ойкали флюяри,
втручалися розсудливі басы,
і бубонів розмірені удари,
і скрипок молодисті голоси
виводили.

...У вальсі кружеляли,
із чардашем змагався краков'як,
водили коло,
лунко вибивали
частівками приперчений гопак:
— Ех ви, чоботи кирзові,
добре висмолені шви,
перцю Гітлерові-псові
додали-таки і ви.
Пів-Європи я пройшов,
не мінявши підошов,
не зносилася кирза —
шкура ж лопнула у пса! —

Чому ж Гайдай не в колі, не у танці?
Невже забракло пороху-вогню?
Біля КВ Смирнова на полянці
стоїть Іван, зіпершись на броню,
замислений.
Що воїнову душу
стривожило і серце молоде?
Чи пісня та любима про Катюшу,
що десь орла з війни на Волзі жде?
Чи, може...
— Гей, ти що, Іване-брате,
похнюбився? —
Смирнов йому гука.—
Чи розучився, друже мій, співати?
Чи вже забув, як шкварить гопака? —
Ні, не забув, співать не розучився.
Згадав Галинку, синю даль Дніпра,
той міст над плесом, що недавно снівся...
Як і тепер, була весни пора,
і музика,
і цвіт землі,
і люди...
Лилася наша недаремно кров,—
ще кращою Вітчизна рідна буде.
А от її немає, не знайшов
Галини він.
А вірилося дуже:
жива, знайду...
Іванові думки
Смирнов спиняє вигуком:
— Ну, друже,
оце так зустріч!..—
Два з ним юнаки
до танка наближалися
смагляві.

Один з них:

— Брат! — радіє.— Партизан!

— Іване, розумієш, з ним на Драві
ми воювали в березні...

— Іван!

Другаре мій! —

В обіймах Стёфан Зора

у Гайдая.

Згадалася умить

затишна Вратца... зустріч...

Ніби вчора

був день отой...

Здивований стоїть

Гордій Смирнов:

— Виходить, ви знайомі...

Ну, Стёфане, ніколи не гадав,

що стрінемось...

Коли ти на поромі

під вибух той із друзями попав...

Всіх розметало...

С т е ф а н З о р а

Вже напівживого. —

і сам не знаю, трапилось як,—

в полон взяли. (До берега крутого
прибила хвиля в темряві).

Однак

недовго німці втримали в полоні,
у гори втік.

Потрапив у загін

до партизанів.

Місяць у загоні

провоював з фашистами,

а він,

Югович Марко, з літа ще із того...

Ю г о в и ч

Під Загребом взяли мене в полон...
В оточення попав наш батальйон...
З концтабору, убивши вартового,
я вирвався із друзями на волю.
(Любовно оглядаючи морську форму Гайдая).
Це моряки створили наш загін —
герої Севастополя.
Недоля
командує.

Г а й д а й

Недоля? Костянтин?
Це ж брат її!

Ю г о в и ч

Так, з ним сестра — девойка.
Втекли із Бухенвальду.
Молодці.
Герой він і сестра його героїнка...

Г а й д а й

Галиночка!..
*(Затиснуте в руці,
аж заскрипіло ложе автомата).*
Веди до них, показуй швидше путь...

Ю г о в и ч

Нема чого...
Стрічай Галинку й брата.
Поглянь на шлях —
ото вони ідуть.

Узнав її.

Вопа його узнала,
іде назустріч... сльози на очах...

І вся юрба, що в танці вирувала,
роздвоїлась, дає обом їм шлях...
Вона ішла — від щастя терпли груди
чуттям любові ніжним і ясним...
В ту мить здалось Іванові: не люди,
а гори розступились перед ним!

ЕПІЛОГ

Проїшли літа.
Роз'їхалися друзі.
На коліях стальних через мости
в усі кінці Радянського Союзу
прогримали і втихли поїзди.
Вітчизно,
земле мила, ось яка ти!..
Омріяна, врятована бійцем,
у пахощах чорнозему і м'яти,
овіяна духмяним чебрецем,
Донбасу димом, домнами Уралу
осяяна...
Степи... луги... тайга...
Озера... ріки... гори... перевали...
Як воїнам ти, земле, дорога!
І знов у сяйві сонця золотого
їх зір голубить небо голубе!..
Вони тебе лишали ненадовго,
щоб назавжди не втратити тебе.
Щоб знов цвіла ти, повна щастя й сили,
із бою в бій
дорогами війни
від тебе віддаляючись, спішили
до тебе повернутися сини.
Вернулися!
До праці кличе знову
Вітчизна їх, і партія зове

комуни світлу зводити будову,
рости в труді, творить життя нове.
...Гордій Смирнов працює на Уралі,
у отчому любимому краю,
у спалахах мартенівської сталі
його рухливу постать пізнаю.
Якименко часу ніяк не гаяв
після війни з Німеччиною,
він,
в Манчжурії добивши самураїв,
поїхав працювати на Сахалін.

* * *

...У рукаві Кілійським на Дунаї
є острів.
Обвалована земля —
достатку чаша.
Буйні урожаї
вкривають тут колгоспівські поля.
Весною білим викупані цвітом,
плодами обважнілі восени,
шумлять сади
і в світлу тінь з привітом
запрошують господарів вони
і їх гостей.
А гості — добрі й часті —
з усіх усюд з'їжджаються сюди,
поля вони обходять і гіллясті
одвідують на острові сади.
Про врожаїв небачені висоти,
про справи господарські голова
розповідає,
а вони в блокноти
поспішливо записують слова...
Про цей колгосп народна слава лине

не тільки в Ізмаїльщині одній,
не тільки на просторах України,
а й по Радянській по Вітчизні всій.
Гримить вона повсюдно в нашім краї,
і за кордон долинула здаля
про цей колгосп на тихому Дунаї,
про голову колгоспу Гайдая
крилата слава.

З-понад Вісли, Влтави,
хто з посланців народних приїжджав
учитися у нашої держави,
той острова ніколи не минав
Кілійського.

Були в Івана друзі
(між зарубіжних дорогих гостей,
що побували в нашому Союзі):
з Румунії — Георгіу Мотей,
з Болгарії — вратчанин Стефан Зора,
Югович з гір Балканських над Тимком...
Лилось вино, лилася і «прозора»
й звучало за колгоспівським столом:
— За наше братство!
— За сім'ю єдину!

...Синкові Колі у привільний час,
війни згадавши грозяну годину,
Галипа Миколаївна — дружина
Іванова, уже, було, не раз
розказує про брата-партизана,
як, в горах темних змія він б'ючи,
у день ясний покрикує фазаном
і пугачем погукує вночі.

*Київ — с. Гаврилівка
Херсонської області, 1950—1952*

БАЛАКЛАВСЬКА ПОЕМА

*Пам'яті
Героя Радянського Союзу
Г. А. Рубцова*

Хіба забуду Балаклаву,
Її — і подвиги, і славу
на героїчнім рубежі!
Хіба забудь мені Рубцова *,
із ним і зустрічі, й розмови
біля Корані в бліндажі.

Його я бачу, мов живого,
там, біля урвища крутого,
де море піниться й гуде.
...Б'ють по Байдарах батареї —
тилах ворожих... У траншеї
він, не згинаючись, іде.

На схилах сопок, насупроти,
окопи ворога і дзоти.
Бінокль приклавши до очей,
він розгляда їх. Добре видко.
На карті визначив помітку
і далі йде до батарей.

У землю вкопані гармати,
готують знову їх солдати
після гарячої стрільби.
Від згару жерла очищають,
стволы до блиску витирають,—
попрацювали ж дві доби!

* У дні оборони Севастополя полковник Рубцов Герасим Архипович командував полком прикордонних військ в секторі Балаклави. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Гарячі дні. Було роботи!
Переорали вражі дзоти,—
крізь скельця «цейса» бачив сам.
Складає всім подяку щиру.
І дружню руку командира
приємно стискувать бійцям.

Що ж, покришивши враже зілля,
не зайве воїну й дозвілля.
І вже пускаються в танець.
Один за одним креше дошку,
частівки сипле під гармошку
наш севастополець-боєць.

Ні, Гітлеряко, цих піколи
ти не похилиш до покори,
як не крути — не збореш ти.
Хоча і лізеш, та невдовзі
у власній крові, у знемозі
назад прийдеться поповзти.

Йому приснилася дружина:
Іде, веде за руку сина.
— Дивися, мамо, наш татусь!..
— Герасик! Рідний! Жив? Здоровий?..—
Та обірвав той сон чудовий
артпідготовки землетрус.

Атаки вражі без перерви.
О друзі милі, і тепер ви
мені ввижаєтесь з висот...
у Генуезькій тій фортеці...
До смерті я нестиму в серці
безсмертний Іллічова взвод*.

* В Генуезькій вежі з першого до останнього дня оборони Севастополя героїчно боровся, стояв на смерть взвод під командуванням сержанта Іллічова.

Тут ворог близько, майже рядом.
Не тільки міною, снарядом,
а й з кулемета сипле лють.
На сопці вражій у граніті
траншей, ходів гадючі ниті —
зигзаги схилами снують.

Удень пробратися до вежі —
пройти крізь полум'я пожежі,
себе підставить, як мішень.
Вночі, під темряви покровом
і то із глуздом лиш здоровим,
проходять тут. Вночі лишень.

До вежі темними ночами,
з боєприпасами, харчами,
з водою воїни повзуть,
а потім — схилами крутими,
стежками смертними отими
в санбат поранених несуть.

Та не завжди і ніч у змозі
на смертоносній цій дорозі
прикрить хороброго бійця.
І ніч веде себе зрадливо,
коли над сопкою лякливо
тремтять ракети без кінця.

Хоробрі хлопці іллічовці!
Більмом фашистові на оці
над морем вежа. Звідділя
ми коригуємо удари:
на ворогів смертельну кару
наш Севастополь націля —

бійцям у вежу шле подяку —
по розрахунках їх і знаку

снарядів гнів знаходить ціль
і смерть у вражій стані сів.
А лютий ворог скаженіє
і б'є по вежі звідусіль.

Хоробрі хлопці іллічовці!
У сорок другім грізнім році
і я у вежі побував.
Вночі пробрався з Балаклави.
Бійцям свій вірш «Гарматі слава»
читав і нарис написав
про їхній подвиг двохсотденний,
про обстріл ворога шалений —
по вежі вогневі вали...
...Іще було сто днів облоги.
Не дожили ви перемоги,
але і вежі не здали!

Сюди, у вежу, із бійцями
воронками, між валунами
доповз поранений Рубцов.
Остання точка оборони.
Останні воїни... патрони...
І на стіні у вежі кров.

* * *

Три слова виписані кров'ю,
Вітчизні вірністю, любов'ю,
як заповіт: «Ми не здались!»
Їм жить в серцях, на подвиг звати.
Отак і нам би помирати
в бою, як прийдеться колись.

* * *

Стоїть над морем чорна вежа —
сувора пам'ять узбережжя
про битву в грозняні роки;
стоїть у горах Балаклави,
як обеліск відваги й слави.
Стоїть. Стоятиме віки!

1972

КОРДОН

ЗАСПІВ

Кордон. Звучить у цьому слові
відваги дух. Напоготові
і вдень, і вніч, як на війні,
кордону воїни. Застави
у леті мрійної уяви
крізь далі бачаться мені.

На ріках, в горах, в темній пущі...
Стоять там хлопці невсипущі,
кордон радянський стережуть;
стоять, пильнуючи, на морі
й на прибережному просторі
закривши недругові путь.

Я там, за далями гірськими,
не раз із друзями своїми
на творчих зустрічах бував...
Ми не несли, звичайно, службу,
але кріпили нашу дружбу
із гарнізонами застав.

У щире серце щире слово
знаходить шлях обов'язково,
із читачем єднає нас.
Ми вірші воїнам читали,
про дні війни розповідали,
про незабутній, грізний час.

Ми там вели розмову щирю,
як по війні, у роки миру,
ростем, міцнієм день за днем...

Приємно бачити, як очі,
що зорять пильно дні і ночі,
світилися радісним вогнем.

Усе відчуте — подвиг, будні,
діла кордону многотрудні —
лягало в серце і мені...
Тож линуть хай на прикордоння,
у ночі творчого безсоння
написані оці пісні.

ПІСНЯ ПРО ГІРСЬКУ ЗАСТАВУ

Заставо шоста, ти не проста,
хоч, може, знайдеться і дів ста
тобі подібних: у гірській
ущелині, покритій лісом,
стрункими буками і тисом,
ти маниш зір до себе мій;

ти не даєш мені спокою
красою в горах лісовою.
О ця краса і тиша ця!
Їрорт, здавалося б, та й годі
у цій притишеній природі...
Але чекай, спитай бійця,
поглянь, як за горою гору
у хвищу, вніч, в зимову пору,
долає, йдучи у наряд,
як там, на кряжі, у заметі,
навкруг пильнує він в секреті,—
тоді в писанні буде лад;
тоді й пиши: громади скельні,
біжать, дзвенять струмки фореельні...
Цей шум струмків і спокій гір

боєць невидимий вартує,
він кожен звук сторонній чує,
чужого зайду ловить зір.

Ось снігу шерех...
Без дозволень
по насту он пройшовся олень...
Між стовбурами лис пробіг...
Мов намальована на глищі,
струмком метнувшись по ялиці,
струснула білка з гілки сніг.

Зимою, скажемо, у січні,
для воїна картини звичні,
однак пильнуй! І чує ось
в густій ліщині крик сороки,
важку ходу, немовби кроки...
Людица це чи, може, лось?

Так, справді він. Кущів завісу
розсунув цар гірського лісу,
рогату голову підняв,
у гори зорив у тривозі,
але стояв у владній позі,
мов зачарований стояв...

Це, так би мовити, серйозні
картини лісу...
І курйозні
бували випадки... Ось цей:
...В гірськiм селі, у надвечір'я,
ведмідь забрався на подвір'я...
На вереск зляканих свиней,
на виск смертельний поросяти,
мов куля, газда вибіг з хати,
і бачить він: із поросям

під волохатою пахвою,
ведмідь поважною ходою
іде, неначе газда сам.

Не із лякливого десятка
хазяїн був. Уже трійчатка
в руках його; погнавсь, було,
він за нападником із лісу
провчити бурого гульвісу,
що наглість мав зайти в село.

Він настагає вже звірюку,
а той, схопивши каменяку,
у газду лапою шпурнув...
На щастя, газди звір не влучив
і, невдоволено сопучи,
із поросям у ліс чкурнув.

Прибіг хазяїн на заставу:
«Узять розбійника в облаву!
Як сміє він сюди зайти!..
Він може рушити й кордона!..»
Що звір під захистом закону —
було нелегко довести.

Хоч і тримає звір в напрузі,
здебільшого ці звірі — друзі,
природи, лісу хазяї...
Але не тільки тут, на шостій,
приходять зовсім інші гості —
двоногі звірі — чужаї.

ПІСНЯ ПРО ПИЛЬНІСТЬ

Якось попалися два «дятли»,
при зброї оба, довгі патли,
ще довші фінки... Тук-тук-тук!..

На нашім боці, десь на Тисі...
Вони зближались в темнім лісі,
імітували перестук.

При зброї, з довгими пожами,
вони повзли до нас вужами,—
вужами з жалами гадюк...
Та їх отруйні, люті жала
рука бійцева обірвала,—
не допоміг і дятлів стук...

Де тільки змога —
недруг лізе,
між ганчірок в свої валізи
не вибухівку вже кладе...
Своє він знає — це не диво.
Маскує він отруйне читиво,
мікроби тлі, розтління те.

Отруту, витончену труту,
то підсолоджену, то люту,
наш недруг доларом грошить,
щоб занести чуму духовну
і щоб звести на путь гріховну —
і тіло, й душу отруїть...

На КПП панка одного
спитали ввічливо і строго.
Заметушився пан Степан:
був нагодованим удавом,
до краю повний самвидавом
його солідний чемодан.

— Не може быть такого, тута
якась, можливо, переплута,—
він белькотав... І я не я...—

Мовляв, нічого я не знаю...
Мовляв, і хата м'я скраю,
а, може, й зовсім не моя...

— І сам не знаю, як це сталося
і де воно таке набралось...
Біда, та й годі!..— вужем вивсь...
Коли ж його як слід приперли
горою доказів з Говерлу...
Оскаливсь, хижо ухмилівсь...

Не ворухити б нам багнюку,
не витрачати б слова штуку
і гидь оцю не брать до рук,—
але ж не тут, то в іншій місці
ще трапить нам тарган у місці
і чути «дятлів» перестук.

Поклявшись долларовій вірі,
вони і в пресі і в ефірі...
Від їх кривавої руки
загинув Шнириков, роздерли
вони його біля Говерли,
роздавши зігнуті дубки...

В бою нерівному із ними —
бапдсро-виродками тими —
і Мозговий закінчив путь...
Тепер на Тисі дві застави
героїв подвиги, і славу,
і пам'ять свято бережуть.

...То згасне полум'я, то зблисне
у горах темних. Щира пісне,
полинть туди і принеси
до нас одвітною луною
із темних гір за далиною
героїв рідні голоси.

Г о л о с

За х а р а М о з г о в о г о

Далекий друже бойовий,
я бачу світ і бачу весни,
тебе я бачу, друже мій,
однополчанин і ровесник.
Ровесник я тобі одвічний.
Не вір, що я поліг в бою.
Я не загинув, бо навічно
мене залишено в строю.
Хоч я життя і не дожив,
не долюбив свого кохання,—
служу я знову, де служив,
де смерть мене зустріла рання.
В дозорі ти — і я з тобою.
В тривозі ти — в тривозі й я.
І на посту стискає зброю
з твоєю і рука моя.
Оберігаймо землю вільну.
В однім строю — і я, і ти.
Тобі й мені стояти спільно,
кордон Вітчизни берегти.

Г о л о с

М и к о л и Ш н и р и к о в а

Я — прикордонник, значить,
комуніст.

Останні слова героя

...Їх, ворогів, було багато,
а я один зостався жив...
Останню кулю з автомата
не в себе — в ворога пустив.

Я шепіт чув смerek, беріз...
— Цінь-цінь...— синиця десь ридає.
А навкруги бандерів зграя —
їх банда звалась «Горлоріз»...

Ступнув навстріч з ножем один,
значок уздрівши комсомольський
на гімнастерці, буркнув він:

— Ти, хлопець, бачу я, геройський,
до того ж, певно, й комуніст? —
Мене очима люто їсть.—
Тож буде — честі дослужився! —
не рядовою смертю твоя...

— Так, гаде, ти не помилився...—
Йому у пику плюнув я.

Вони накиннулись, мов круки.
Які зазнав прийшлося муки,
я не повідаю про це...
Мене не стало на світанку...
Я бачив матері лице,
чув голос рідний наостанку
Вітчизни, матері: — Мужній,
кріпися, вірний сину мій...

Я вмер.

Але життя не вмерло,
і сонця схід із-за Говерли
(уже без мене) пересвистом
синиці стрінули: цінь-цінь...
Так з поколінь до поколінь...

Я жив і вмер я — комуністом!

ПІСНЯ ПРО ВІРНИХ ПОДРУГ

Кордон. Звичайно, на заставі
і наяву ми і в уяві
кашкети бачимо одні,

та між кашкетами отими
і капелюшки, і хустини
не тільки видяться мені.

Марії. Віри. Ніни. Галі.
В які не кидало вас далі?..
Де не прийшлося бути вам?..

Завжди із ним і поруч нього,
ділити радощі й тривоги
із чоловіком пополам.

У темній пущі Біловежі,
десь на Чукотським узбережжі
а чи Курильської гряди,—
вкладай у побут ніжну душу,
будь другом, радницею мужу,
у школу діток споряди.

То добре ще, коли Мукачів
а чи, скажім, на Тисі Тячів,
або ж на Бузі славний Брест.
А в горах як, в пісках сипучих
чи у тайзі, в лісах дрімучих,
де школа десь за десять верст?..

Недавно до своєї хати
нас запросили гостювати
полковник і його жона.
Сльозу роняючи на фото
(зняла зі стінки насупроти),
розповідала нам вона:

— Перенесли життєві скрути,
сирочків вивели у люди:
Один — конструктор-інженер,
в політ споряджує ракети...
Другий — зеленого кашкета
одяг — уже він офіцер.

Спасибі матері, спасибі,
що породила у колибі,
в гірській заставі двох синів,
що їх поставила на ноги
у роки, сповнені тривоги,
важких ночей і трудних днів.

Усі хвалу ви заслужили,—
вам, прикордонників дружини,
складаєм шану ми і честь:
звитягу воїнів і славу
ви з ними ділите по праву,
заслуга в них і ваша єсть!

До вас мої слова, дівчата:
— Шануйте воїнів на чатах...
Їм треба вашого тепла.

Для прикладу згадати мушу
оту прославлену Катюшу,
що в пісні вірність берегла.

ПІСНЯ ПРО ЗАСТАВУ ПРИ ДОРОЗІ

На Ужі є така застава,
що не згадать — не маю права,
ведучи мову до кінця.
Як часто я думками лину
на тихий Уж, у ту долину,
де височить застава ця!

Сказать по правді, тут немало
і я й колеги скуштували
смачних, наваристих борщів...
Було тут друзів... Відслужили...
Залишився із старожилых
Орлов — про нього кілька слів.

Несе він службу надстрокову,
уважні воїни Орлову,
йому віддячують вони...
Були б ще важчими дні служби,
не так їх радував і Уж би,
коли б не серце старшини.

Нема любимчиків у нього.
Як треба — він питає строго,
не поскупитьсь й похвали —
за службу вдячливого слова.
І люблять всі бійці Орлова,
іще його не підвели.
Он сад красується плодами,
він посадив його з бійцями
уже з десяток літ тому

тоді, як був ще старшиною,
доглянув, викохав з жоною...
І вдячні воїни йому:
за баню — розкіш цю чудову —
І за надоїсту корову...
Як служба зморить нелегка,
вернувшись із наряду, звісно,
приємно випити й корисно
із-під корови молока...

І нам, згадаю при нагоді,
в час відпочинку на природі
Орлову дякувать прийшлося —
коли вернулися з уловом
(я не грішу для рими словом):
на блешню трапився лосось.

В юху рибальську знамениту,
в печену рибку смаковиту
перетворив віп наш улов,
своє мистецьке вклавши дійство
і кулінарне чародійство
явивши, прапорщик Орлов.

РОЗДУМ ПОСТОВОГО БІЛЯ ШЛАГБАУМА

Охоче їде заграниця
па нашу землю подивиться,
помацдрувати з краю в край...
Тому, хто добрий намір має,
шлагбаум не перекриває
дорогу в наш радянський край.

Тут і близькі до нас сусіди,
й заокеанські непосиди,
і простий люд, і багачі.

В одежі скромній і модерній,
звичайні люди і химерні,
їх, інтуристів, тисячі.

Що ж, їдьте ви (на те і візи),
та не кладіть в свої валізи
той недозволений багаж...
Ні динамітом, ні брехнею
(далеко не заїдеш нею!)
не підірвати устрій наш!

Ось ця персона в шароварах,
дівця в темних окулярах,
пряде очима, наче рись.
А цей — прикинувся учтивим,
із голоском медоточивим.
Хто друг, хто недруг — розберись.

Що ж, їдьте. Все в паперах справно,
все, як велить статут державний...
Він звичним порухом руки
стрілу шлагбаума підводить.
Машини йдуть.
— Нехай проходять.—
Солдат заглибився в думки.

...Царизму скинувши закови,
яку дорогу піввікову
пройшли до сонця ми з пітьми!
Здолавши ворога навали,
чого трудом набудували!
Яких висот сягнули ми!

Тож гордимся ми по праву
і славим сонячну державу —
Вітчизну зоряну свою

та нашу вільную родину,
в чуттях і помислах єдину —
народів здружену сім'ю.

У цьому саме наша сила,
а нашим недругам могила.
Тож легендарний Прометей
укравав колись вогонь у бога,
щоб стала світлою дорога
для всіх пригноблених людей!

1972—1973

СЛОВО ПРО КОМНЕЗАМ

Комнезам —
це слово гуртувало,
гартувало,
прямувало нас
і під стяг Інтернаціоналу
закликало в той далекий час.
В роки ті
були йому турботи —
зачинать життя нового дні.

Комнезамські збори щосуботи
у сільбуді
не забудь мені.
Від промов
і вірою, і гнівом
повнився сільбудівський наш зал...
І лунали переможним співом —
«Заповіт»,
«Інтернаціонал».

І тоді,
коли ми гімн співали,
багряніло ранку зпамено...
А, бувало,
збори обривали
постріли бандитські у вікно.
Проти банд
ставали комнезами,
владу Рад кріпили на селі.

КНС* — це слово вирізали
біднякам на грудях куркулі.
Вирізали і зірки на тілі,
землю набивали у роти...
Але ти

збирав,
творив артілі,
гуртував бідняцькі сили ти.
І проходив ранньою весною,
і вривався

в землі,
наокруг
довгою,
новою
борозною
краяв межі
наш артільний плуг.

Дня нового прагнув день вчорашній,
світлий шлях проторюючи нам.
Партії одвітний і уважний,
прямував за псю комнезам.
Хай у даль відлинули ті роки,—
пам'ять серця їх вертає знов.
Не забуду — житиму допоки:
в ніч зимову у село Високе
з комнезамських зборів я ішов.
Два мене зустрінули...
Без крику,
без погроз,

улесно,
жартома
кинули в промоїну,
під кригу.

* К Н С — Комітети неможливих селян.

Смерть, мовляв, натрапила сама...
— Це тобі — Радвлада і земелька!
Не спливе!..

— За мною — могорич...—

Голоси

Терешка і Омелька

чулися

над берегом

в ту ніч...

Потім засміялись хуторяни...

Тупіт віддалявся на льоду...

...Жить тобі судилося, Іване,
смертну переважити біду.

Нетовста була, на щастя, крига —
проламав,

вхопивсь за верболіз...

Провалювався місяць, та оклигав.

Ревматизм в коліна лиш заліз...

Комнезам послав на лікування
до лиману,

у приморський край.

— Ідь на південь, в Голу Пристань, Ваню,
ту хворобу кляту виганяй!

Чую й досі голос той привітний

Костянтина Хвилі — голови...

— Костянтинне Павловичу, рідний,—
от якби

окликнулися ви!..

От коли б

зустрілися із вами,

пригадали,

що було колись,

і тепер

колгоспними ланами,

за щастя, світлу долю
наша кров лилася у борні.

І мені нема спокою знову:
К о м н е з а м —
згадалося мені,
полум'ям гартоване в борні,
боротьбою вивірене слово.

1975

ТРИДЦЯТА БАТАРЕЯ

*Світлій пам'яті
Володимира Соловйова —
комісара батареї **

I

І досі бачу вдалині
над берегом заграву бою —
і гул далекого прибою
все учувається мені...
Він не дає землі спокою,
і дні, і ночі в скелі б'є,
крутою хвилею морською
у серце стукає моє;
він з гребеня шалено бризка
і, мов сльозами, обмива
на білій грані обеліска
різцем карбовані слова:

«Вони стояли до кінця
в смертельній битві за Вітчизну
і на олтар в годину грізну
їй віддали свої серця».

Вертаюся в той давній час,
до вас, полегли батареїці,
ношу живими вас у серці,
в боях над морем бачу вас.
І ти, Володю, друже мій,
душа Тридцятки-батареї,
до пісні щирої моєї
заходь сьогодні, як живий,
заходь у пісню,
так, як я
до вас приходив (і не зрідка!).

* За героїчний подвиг у дні оборони Севастополя Володимиру Соловйову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Була вона й для мене рідна
Тридцятка вславлена твоя.
Ти розповів тоді мені,
коли з тобою йшли в потерні *,
як пастушком колючі стерні
топтав колись в далекі дні;
як батька вбила куркульня,
а мати вмерла в двадцять другім;
як за осіннім виднокругом
ішов шукать ясного дня.

І день омріяний знайшов,
хоч нелегкі відміряв кроки.
Дитячий дім.
Студентські роки.
Морфлот. Одеса.
І любов...
Ось тут, у кубрику, вона,
Марина з донею.

С о л о в й о в

Це фото
прийшло від неї у суботу...
В неділю — грянула війна...
У світанковий ранній час
на Севастополь, нашу базу,
прорвались «юнкерси»,
відразу
і землю, й небо грім потряс!

Я мав зустріти їх,
вони
якраз прибуть були повинні
із Ялти катером —

* П о т е р н а — тунель в бетонованій споруді.

в пучині,
уже у перший день війни
сховала їх морська вода...—
Сльоза скотилася зрадлива.
Із фото,
ніжна і вродлива,
дивилась жінка молода —
жона, Мариночка твоя.
А донечка, те янголятко,
мов промовляє стиха:
«Татку,
оце із мамкою і я!»

II

Нервово зумер прогудів.
Комбат покликав Соловйова.
...І батарея вже готова
прикрить ескадру кораблів
вогнем гармат.
Вже націля
свої дванадцятидюймові
туди, де спалахи грозові,
де зуби ворог вискала...

І ми відразу спалах цей
вогнем шаленим перекрили:
із глибини заговорили
десятки наших батарей;
із бухти залпи бортові
ударили —
і в цьому хорі
із ворогом в гарматнім спорі
озвалися берегові,
і нашої Тридцятки бас
втручався владно раз по раз.

Там, за Бельбеком, в далині,
над степовим роздоллям Качі
завирувало,
в хмарах наче,
метались блискавок вогні.
То наших вибухів гроза
на голови ворожі впала,
то гнів розбуджений металу
їх силу сліпить і кремса!..
І вже замовкла сила зла,
могуттю нашою пририта.
Могуттю нашою прикрита,
ескадра в бухту увійшла.

III

Це незначний лиш епізод
в житті Тридцятки
бойовому,
її караючого грому
на грішні голови заброд.
Було, всього було —
про все
у цій поемі не повісти.
Де перлись тапками фашисти
на Сімферопольським шосе
у листопаді *
напролом,
щоб Севастополь взяти з ходу...
Звідділь —
в Німеччину,
зі Сходу
вертався в Рур металолом.

* Перший штурм Севастополя припадає на початок листопада 1941 р.

Тож за діла за добрі ці,
з любов'ю ратною до неї,—
«Мамаша наша!» — батарею
назвали з гордістю бійці.
Не раз, було, адресувалась
їй особисто похвала:
— Ого!.. «Мамаша» обізвувалась!
— Видать, серйозну ціль знайшла,
стрілять не стане по пустому.
— Пальнула, значить, неспроста!..—
Любов звучала в слові тому
і гордість воїнська ота.

IV

Чого її удари варті —
вже те підтверджує сповна,
що в ставці фюрера на карті
була нанесена вона,
що хижу голову з начосом,
схиляючи не раз, було,
сам Гітлер в карту тикавсь носом
і хмурив зморшками чоло.

Щоб подавити вогневу
цю більшовицьку точку вперту,
прийшлося виготувать «берту» —
важку гармату штурмову.
Два цуги «берту» потягли
з самого Руру аж до Криму,
але Тридцятку незбориму
і «берти» зуби не взяли.
Удари наші бомбові
потвору крупівську настигли...
Ішла по шерсть — саму постригли
в її ж у власному лігві*.

* Радянська авіація розбомбила «берту» на її вогневій позиції.

Коли упала в травні Керч,
 Манштейн за фюрера наказом
 на чорноморську нашу базу
 вогню і сталі кинув смерч.
 Це — третій штурм фашистських орд,
 наказом Гітлера підпертий:
 «З лиця землі це місто стерти!..
 Ich bin mit euch und auch der Gott» *.

Вирує буря вогнева
 тридцятий день.
 Лютує ворог —
 і на Мекензієвих горах
 він оборону прорива...
 Бронею преться у прорив.
 По власних трупах,
 горах брухту
 він на Північну вийшов бухту,
 Тридцятку нашу оточив.
 Та Севастополь бився мій!
 На рубежах і на руїнах,
 в крові стоявши по коліна,
 в чужій, ворожій, і своїй...
 У всього світу на виду
 стояв, боровся Севастополь,
 на схилах гір, курганів, сопок
 молів броньовану орду.
 Не похитнувся він в борні
 і ворогу не впав під ноги.
 Він все зробив для перемоги
 у ті важкі криваві дні.

* «З вами я і бог!»

В бетонних нішах, вглибині
дрімав заряд стотонний толу.
Таємна кнопка біля столу
була захована в стіні.

Цей тол призначення своє —
серйозне мав па ті випадки,
коли уже не буде й гадки
на порятунок.

Так і є —

важка оця настала мить...

І Соловйов зриває пломбу,
і толову стотонну бомбу
ввімкне віп зараз,—

загримить,

вулканом вибухне заряд,
бетон і скелю розколовши...

А жить хотілося подовше,
та треба так лиш помирать.

Ввімкнуть доручено йому
цю кнопку смерті,
комісару,

так комуністи записали,
вписали в рішенні своєму
останній свій сердець паказ.

Тринадцять їх на батареї
з обслуги славної тієї
лишилося у смертний час.

А в обороні круговій
їх полягло в бою дві сотні.
Евакуйовані сьогодні
вночі поранені...

У бій

на березі, для прикриття,

в атаку кинулись' останні...
В бою нерівнім на світанні
їх обірвалося життя.

І хвиля котиться крута,
тіла їх піною прибою
бинтує, забира з собою
то знов на берег поверта.
Неначе випливши з води,
живі ворущаться на ріні.
Їх котять хвилі білопінні
сюди й туди,
сюди й туди.
І б'є у скелі моря гнів,
глухий прибій зітхає тяжко
і сіє слюзи на тільняшки
в бою полеглих моряків...
Між валунів лежать німих,
в руках затиснуті гранати...
По мертвих строчать автомати,—
сміючись, б'ють і неживих
есесівці.

VIІ

Як саранчі,
їх на високому кургані.
Згромадились фашисти п'яні,
капітуляції ждучи.
Якийсь цибатий, певно «ф о н»,
по-руськи цвенька в мікрофон,
покрикує: — Здавайся, рус!..
Шнель-шнель!..
А то я доберусь...

Як не вогнем проб'юєь, то газом!..
Тож не втрачай безглуздо розум!

Над вами — батальйон СС!» —
Волав, погрожував цей пес.
Підступно грала смерть сама:
«Виходьте — будете на волі!
Уже ми там — в Севастополі,
і порятунку вам нема!».

С о л о в й о в

Ні, лютий враже, пам'ятай,
що Севастополь не здається!
Поки моряцьке серце б'ється,
воно не зрадить рідний край!

До столика він робить крок,
бере дружини й доньки фото,
перекладає із блокнота
до серця ближче —
в партквиток.

«Вітчизно, віримо тобі,
ти переможеш в боротьбі!
Були ми разом до кінця —
ми віддали тобі серця,
вогонь синівської любові...» —
Слова останні Соловйова
приймає рація штабна
і... гуркіт вибуху луна!..

В ім'я життя — він творить смерть.
Він кнопки смерті доторкнувся —
і берег з горами здригнувся,
розверзлася над морем твердь.
Мов спалах вогняний меча,
метнувся вибух над землею,
завихрив димом батарею...
І вся фашистська саранча —

есесівців орава п'яна
поцезла в кратері кургану.

Він пролунав не тільки тут,
цей грізний вибух...

Ще, говорять,
на протилежнім боці моря
його почули...

В Трапезунд
аж до турецьких берегів
цей гнівний вибух долетів.
Вершив і далі він політ,
боротись кликав за свободу!
Про Севастополь славу горду
розлуцював на цілий світ!

VIII

Над далиною голубою
сіяння сонячного дня.
Як бою дальня гуркотня,
об берег б'ється гул прибою,
він з гребеня шалено бризка
і, мов сльозами, обмива
на білій грані обеліска
вікам карбовані слова:
«Вони стояли до кінця
в смертельній битві за Вітчизну
і на олтар в годину грізну
їй віддали свої серця».

1976

МОТРОНА

МОНОЛОГ БРАТА

Мотроно, сестро!

Часто ти мені

приходиш в снах на оржицькому полі,
в моєму серці будиш давні болі,
вертаєш пам'ять про далекі дні.
Неначе ми йдемо на битий шлях,
вдивляємося в обрії минулі,
де лічать нам літа сумні зозулі
і солов'ї щебечуть у гаях.

Ти у віночку з квітів польових,
дівча мале,

мене за руку взявши,

ведеш у степ

через дитинство наше,

до незабутніх років грозових.

Гарматною грозою в далині

ті давні наші роки пастушині

прогримали...

Але вони мені

за далями вчуваються і нині.

Тоді,

навхрест одівши патронташ,

і, попрощавшись з матір'ю і з нами,

покликаний Жовтневими громами,

пішов на бій за волю батько наш.

В боях кривавих,

в полум'ї заграв

ясніла даль

прийдешнього, нового.

Кінець тобі,
дитинство босоноге,
нам грім боїв побідно провіщав.

* * *

Пожовклий лист

спадав не раз на дол.

Були в житті

і радощі,

й тривоги.

В незвідані,

заобрійні дороги

з тобою, сестро,

вів нас комсомол.

Від того дня,

коли на каганець

у комсомольським клубі,

при дорозі,

у році двадцять третьому,

в тривозі

ми понесли биття своїх сердець.

В нову сім'ю вписали ми серця.

Квітневої, ясної тої дати

я не забуду,

буду пам'ятати,

нестиму аж до смертного кінця.

Мені нести.

А ти вже донесла.

Ти — серцем молодим відпломеніла.

Десь заростає і твоя могила

у вишнику зеленім край села.

Над нею плачуть в травні солов'ї,

щебечуть ізвечора до світанку,

і зозулиним жалем

на сліванку

за полем окликаються гаї.

Кують зозулі
на мою печаль,
як нам қолись кували в роки давні,
і жаль бринить у їхньому куванні,—
мій, сестро, біль,
мій за тобою жаль.
До тебе, сестро,
пам'яттю іду,
вертаюся до батьківського краю,
на зустріч із тобою повертаю,
щоб знов тебе зустріти молоду.

Як воскресити рідний образ твій
і в наші дні
з минулого донести,
у часі щоб не загубилась десь ти,
як прах в могилі, у землі сирій;
як знаком не позначена могила,
що зникла між хрестами в гущині
У нашім Яблуневім...
Сестро мила,
прошу тебе,
прости за це мені.

МОНОЛОГ СЕСТРИ

Давно тебе чекаю, брате мій,
вже й посивіла...
Літ пройшло багато,
коли мене мордовано, мій брате,
заховано в землі у рідній цій.
Про смерть мою в кривавій боротьбі
не знаю,
чи зумію розповісти...

Хоч світ і знає, що таке фашисти,—
я хочу теж сказати про них тобі.
В моєму горі,
у моїй біді,—
коли мого синка убили — Толю,
коли мою було розп'ято долю,—
вони вже зачиналися тоді.
Ти пам'ятаєш:
на кривавий лід
синок упав,
із криком смертним: «Мамо!»
Племінник твій,
убитий куркулями...
Було йому — всього лиш вісім літ.
Стрічав сім весен,
жив він — вісім зим.
Усім селом ховали піонера...
І плакали, і поклялись...
Тепера
у вишнику лежу я поруч з ним.

С л о в о д о с и н к а

Синку мій, моя дитинко,
перший проліску, травинко!
Не пробився ти крізь сніг
на тій провесні до сонця.
Не доріс до комсомольця,
піонером ти поліг...

Ти пілотом мріяв стати,
на Далекий Схід злітати —
самураїв лютих бити,
там, де хвиля океану
в берег б'є безперестану,
із тайгою гомонить.

Мріяв бути трактористом,
за селом у полі чистім
ниву трактором орать,
засівати теплі ріллі,
вижинать хліба доспілі...
Мріяв воїном ти стать.

Мій малесенький пілоте,
не піднявсь ти у висоти,
у небес голубизну,
не проклав ти, синку Толю,
за селом на ріднім полі
свою першу борозну.

І тебе Вітчизна-мати
не покликала в солдати —
не доріс ти, не доріс...
На тій провесні — зимою,
розлучити нас з тобою...
Пролила я річку сліз.

Це в році тридцять шостому було,
коли мого ми Толю поховали...
А через сім — й мене замордували
фашисти, поліцаї.

...У село
із-за Дніпра прорвались вражі тапки,
у вересневу пору,
на світанку.
Посунула броньована орда.
Неждано так нагрянула біда.
В криваву січ на оржицькому полі
здолали наших в огненному колі.

Там і моє кохання —
моряка,
Івана-мужа, в контратаці вбито.

Потоптале,
над ним криваве жито
схилило колосок до колоска,
пеначе вимовляючи свою
німу печаль,
обкрадену жалобу
солдату,
сівачеві-хліборобу,
полеглому на ниві у бою.

Пісня з оточення

Над озером чаєчка в'ється
і хвилю торкає крилом.
Ой там у оточенні б'ється
наш полк у степу за Дніпром.

Лети ж ти з дніпровського краю,
із поля сумного у даль,
неси ж ти до рідної хати
свою невимовну печаль.

Лети і розкажуй Вітчизні:
за волю, за землю свою
наш полк у степах України
поліг у нерівнім бою.

Лети ж ти за обрій далекий,
цю пісню сумну передай...
Лети і вертайся весною
у рідний зневолений край.

Вертайся з новими полками.
Хай пісня про волю луна.
Хай сонце у небі засяє,
і йде перемоги весна!

В солдатській гімнастерці,
в партквитку,
знайшли цю пісню,
як бійців ховали
в могилу братську.
В нас її співали
уже й тоді — в годину ту тяжку.

З оточення,
крізь далі і літа,
схоронена солдатом біля серця,
хай пісня ця,
як чайка в горі б'ється,
із наших днів
в майбутнє доліта.

Учора — день.
Сьогодні — темна ніч.
Погасло сонце.
Люта вража сила
наш рідний край, мов повінь, затопила...
Чужиницьку, не нашу чуєм річ.
Хіба раніш подумати могли,
що буде він, фашист, у нашій хаті,
що танки ці, коричневі, хрестаті,
до Оржиці прорвуться, до Сули?
Прорвалися...
Тепер, у грізний час,
будь, серце, мужнім,
відданим народу,
зумій в боях відстояти свободу,
як партія,
як Ленін
учать нас!

ПРО ЩО ГОВОРИЛО МОВЧАННЯ

Курт Мюллер, власть німецька, комендант,
зібрав людей на площу для «розмови».

Як молотком,
вбиває в мозок слово
(про той «порядок новий»)

окупант:

«Вас визволив од большевизму райх,
великий фюрер і німецька зброя.

Москві капут!

Покінчено з Москвою!!!

І буде тут,

на сході,

Остенрай!..

Запам'ятайте — буде на віки!..

Назад уже немає повороту!

А хто ставати здумає супроти...

Я знаю, є між вас большевики
та комсомольці,

окрім трьох отих

повішених,— рукою показавши

на шибеницю,

вигукнув: —

Ми завше

зуміємо утихомирить їх!»

Мовчить юрба.

І окупант мовчить,

вдивляється в юрбу

по цьому слові...

Солдати з автоматами,

готові

їх розрядить — по знаку — кожну мить.

Підносить руку Мюллер:

«Гітлер хайль!»

В одвіт йому:
— Хайль!.. Хайль!..—
Звучить, неначе
те завивання,
гавкання собаче,
в строю солдатів...
З ними і Михайль —
син власника крупчатого млина,
що був Михайлом Бурим ще учора.
Цей гітлерівський прихвостень, потвора,
німецьку форму вислужив сповна
(склав список активістів,
серед них
і трьох уже повішених отих).
«Хайль Гітлер! Хайль!» —
Іще кричить Михайль.
«Нехай і хайль Німеччині великій!» —
вигукує з Кузьмою і Оникій —
брати Грицаї —
оба поліцаї.
Юрба мовчить.
Та не мовчать серця
нескорених.
...Ось дід стоїть, Вакула,
наводили уже на нього дула
петлюрівці й денікінці...
...Ось ця,
Зарічна Марфа — знатна ланкова.
У році вісімнадцятім — повстанка.
Ні автоматом,
ні бронею танка
їх не злякать.

Стоїть юрба жива.
Поміж старими — зрідка молоді —
стоять в гурті дівчатка і хлоп'ята,

ще підлітки, а вже душа розп'ята,
як пташка, у невольницькій біді...
І їх пригнав на площу ворог лют.
А сестри їхні,
братики їх старші,
у ешелонах,
у путі на марші
і вже в неволі
піт і сльози ллють...

Стоїть юрба,
мов камінь мовчазна,
та б'ється серце людське,— некамінне
і знає:

ночі день іде на зміпу,
ще по зимі — сіятиме весна.

Про що мовчать?
Про що у них думки?
Що промовляють їм сердець удари?
Що буде воля!
Прийде день покари!
Закрячуть над фашистами крукі!
І пам'ять, не загублена в літах,
вертає дні минулого не з казки,
коли котились кайзерівські каски
(із головами разом!)
у боях
на цій землі...
— Покотяться і ці,—
міркує мовчки щорсівець Вакула,—
Ох, рано ти, Німеччино, забула
паблюку гостру в щорсівській руці!

...Сумні думки в голівках у діток.
Що смерть прийшла.

Що вже немає волі.
Що не задзвонить вранці
дзвоник в школі
і не покличе завтра на урок;
що в класі вже не чутимуть вони
Сергія Миколайовича мови,—
він не почне цікавої розмови,
не поведе до гаю, на лани;
про партизанський яр не розповість —
за лісом,
за рікою по тім боці,
де били німців у далекім році.
...На грудях в цього напис:
«К о м у н і с т» —
повішений учитель їх висить.
І два військові.
Гімнастерки рвані.
Скривавлені на їхнім тілі рани.

А свастика на вітрі лопотить —
фашистський стяг...
До нашого села
потвора ця павуча доповзла.

ЗА НАМИ — ПРАВДА!

А вранці,
ледь розвиднілося,
тут,
на яворі високому,
на площі,—
уже вітрець багрянний стяг полоще,
а на парканах:
«Гітлеру капут!» —
хтось дьогтем вивів
і його портрет
накидав —

хижу голову з начосом
у коменданта перед самим носом,
та ще і вірша додано куплет:

«А біс мене піс
на дірявий міст,
якби знав, то ухопився б
за собачий хвіст!»

Сестра

То із Арсеном із Данилюком *
вночі ми малювали по штахету
тепер уже підпільну стінгазету,
що звалася колись «Новим селом».

...Та вітром не доносить з даліни
гарматний гул,
не чуть відлуння бою...
І важко усвідомлювать до болю,—
невже на цім
уже кінець війни?

Ні, лютий враже,
це ще не кінець!
Не триумфуй,
ще буде наше свято.
За нами — правда.
Сил у нас багато.
І наших не скорить тобі сердець!
Горіла поневолена земля
під чоботом кривавим окупанта.
В Пирятині убили коменданта.
Вогонь пожеж ночами вже гуля.
Тут склад горить,
палає біржа там,

* А. І. Данилюк — комсомолец, зачепаний фашистами на каторгу в сілезькі шахти.

злітають
під укуси

ешелони...

Гуртусмося в месницькі загони,
йдемо у бій, хоча і трудно нам.

П а р т и з а н с ь к а
п і с н я

Плаче мати на руїні:
«Нема сонця на Україні,
не проб'ється крізь тумани.
Де ж ви, хлопці-партизани?
Чи у лісі, чи в шелюзі,
чи у лозах в дикім лузі?»

«Чуєм, мамо, чуєм, мамо!
Ми — лісами, і лугами,
і густими шелюгами...
В нас рушниці і гранати —
ворогам не здобрувати!»

«Сини мої, соколоньки!..
На каторзі мої доньки,
ваші сестри — заковані,
чорним знаком тавровані.
Поспішайте визволяти!
Бийте ката, бийте ката!»

Повіває вітер з лугу:
«Покараємо катюгу!»
Долітає з верболозу:
«Ми висушим твої сльози!»

Пробивається з туману:
«Ми відплатимо за рани!
Тільки мукою за муки!
Благослови наші руки!»

Хоробрі серцем йдуть на смертний бій.
Зростає нашій армії підмога.

Сестра

...Та рано обірвалася дорога
мого життя і помсти, брате мій.
Жаль, не змогла з тобою я пройти
крізь вир боїв,
завчасно склала руки...

Брат

Сестро моя,
твій подвиг — смертні муки,
які стерпіла за Вітчизну ти,
життя віддавши у смертельний час
борні з фашизмом
в дні війни грозові.
Вогонь твоєї праведної крові
горить тепер на прапорі у нас.
На прапорі!
Ми цей багряний стяг
в тяжких боях
до дня весни пронесли,
щоб сонце сяло
і щоб квітли весни.
Ми підняли цей прапор на рейхстаг!

Сестра

...З вівчарками мене підстерegli
есесівці і двоє поліцаїв —
це Михель Бурій
та Кузьма Грицаїв —
обидва куркуленки з-за Сули.
Ти знаєш їх,
ти мусиш знати їх.
Це ті, що вбили Гомона Миколу —

у Оржиці райорга комсомолу,
і загребли у тернику під сніг.
А труп його знайшли вже навесні,
як сніг розтав,
як виїхав орати
Миколин батько...
У яру віп, брате,
знайшов синка свого в гущавині.
А потім Толю вбили...
Це вони
малому вбивці
вклали зброю в руки *.

...Які вони мені вчинили муки,
ці виродки, поріддя сатани.
Я двічі потрапляла їм до рук.
Втікала...
Та втекти була не сила.
Сама себе покінчити хотіла,
не стерпівши отих нелюдських мук.
В колодязь,
попросившись води,
перед конвоєм
кинулась на згубу...
...А знаєш де?
У комсомольським клубі
мене удруге мучили кати.

ТОРТУРИ

— Ну, сповідайся чесно, комсомол,
і перед нами, й перед богом нині.
А ти, Кузьмо,
записуй їй на спиці

* Піонера Толю Сергієнка убив підліток, намовлений куркулями.

нагайкою
останній протокол.
Пиши по пунктах,
точно щоб було
записано на комсомольським тілі:
земельку...
хліб куркульський, наш...
артілі...

— Ну, хлопці, починаємо бюро!
...Записуй все — пехай не забува
гріхів своїх.
Дай норму їй потрійну:
за комсомол,
за лінію партійну
і що була сільради голова.
Розкаже хай,
як десь воює брат.
Коли живий — ми дійдем і до нього!
Записуй все,
прискіпливо і строго,
бо любить Курт — німецький акурат!

Посвистує скривавлений нагай.
Німецький чобіт глухо б'є у груди!
Я застогнала:
— Нелюди... Іуди...

М и х е л ь Б у р и й

Ану, ще ти, Оникію, додай!
Рука у тебе, знаю, замашна.
Візьми відро — одлий,
та вибий з неї...
А хто листівки,
хто, скажи, розклеїв на хатах?..
Хай признається вопа.

.

Якщо ти скажеш,
з ким, коли і де
збирались,
зустрічалися на явці,—
то житимеш на світі...

Сестра

Ні, поганці!..
Вб'єте ви тіло,
правди не вб'єте!

Ні страху вже,
ні болю не було.
...У маренні,
крізь роки бачу наче
своє дитинство,
те життя юначе..
У клубі нашім КСМ бюро,
веде його Данило-секретар.
Мене рекомендують в кандидати
до партії.
Я хочу промовляти..
Та обриває річ мою удар,
з обріза постріл.
Аж забило дух..
І серце, наче навпіл розщепило.
— Бандити!.. Гади!..—
Вигукнув Данило
у темряві..
І каганець потух.
І холодом повіяло з вікна
розбитого,
і мокра темінь ночі
засліплює колючим болем очі,
в обіймах смертних
стиснула вона.

Михель Бурій

Пора кінчать, давно вже їй каюк.
Пішли доп'єм сулію недопиту!

Сестра

Вони мене лишили недобиту...

І я втекла

від смерті і від мук.

Втекла...

Та не надовго, бач, втекла...

В кублі собачім

довгу ніч зимову

ховалась в ожереді я...

І знову

вертали під конвоєм до села...

...Скалічену мене, але живу,

батьки взяли,

вже непотрібну кату...

В рядні несли побиту

в нашу хату.

На горі їм, старим,

я ще живу...

Я вижила до смертного кінця,

до того дня,

коли вже голос волі

почули ми на оржицькому полі,—

він повнив наші змучені серця.

З-за хмари сонце бризнуло ясне,

та розлило на хмарі кров багрянчу.

Нас, бранок, розстріляли вранці-рано,

у Зарозі dokonано мене.

У Зарозі...

Коли вже гук гармат

засульським вітром далі вересневі

доносили...

Тому ясному дневі
молилась я, шептала:
— Там мій брат!
Там з Волги йдуть визвольники-брати,
там б'ють фашистів месники-герої,
вогнем карають месницької зброї.
Я вірила:
між ними йдеш і ти,
спішиш до нас,
до оржицьких доріг
дорогою визволення, розплати,
до нашої згорьованої хати,
у Яблунів,
на батьківський поріг.
Я вірила:
з братами й ти ідеш.
Коли вже клич визволення я чула,
нас вивели
під автоматні дула...
І ти мене уже не збережеш.

КЛЯТВА НА МОГИЛІ

Сестро, не гнівися...
Я спішив до оржицьких доріг.
Ти прости, що брат твій запізнився
і тебе від смерті не вберіг.
Ти прости сльозу мою безсилу,
перший раз пролиту в боротьбі.
Я прийшов не плакати на могилу,
а заприсягнутися тобі.

Я клянуся, сестро, над тобою,
перед рідним образом твоїм,
сивим батьком, матір'ю старою,
яблунівським небом голубим;

нашими дитячими літами,
сонцем комсомольської весни,
у маю розквітлими садами,
жовтими гаями восени;
гнівом розхвильованого моря:
за життя, за молодість твою
буду мстити і мстити, доки горя
кров'ю ворогів не напою!

Присягу цю, народжену в бою,
в мовчанні слухав батько і могила.
І в тишині земля заговорила.

МОНОЛОГ ЗЕМЛІ

Приймаю біль і муку я твою
в свою глибіню,
в своє одвічне лоно,
моя ти доню вірная Мотроно,
свій сум і я тобі передаю.
Не зміряти страждань і мук твоїх.
Я теж страждаю, бо тебе любила...
А скільки я в собі захоронила —
і не злічити — мертвих і живих!
З тобою болем мучуся одним.
Тобі боліло — і мені боліло.
Болить мені твоє побите тіло,
і плачуть трави росами над ним.
Біль матері,
признаюсь щиро вам,
нелегко, друзі,
і мені носити...
Його, цей біль,
дощам не погасити,
не остудити болю і вітрам.
Живучий він...

І тільки мудрий час
притишує людського горя болі.
Я вже розгомонілася...
Доволі!..
Тебе гармати кличуть з-під Черкас.
Іди і мсти,
як присягався ти.

МОНОЛОГ ПОМСТИ

Я мстив за тебе, сестро, у боях.
Ми ненавистю ворогу платили.
Мов лід на сонці,
тали вражі сили,
встеляючи на захід трупом шлях.

І Мюллер Курт свого дійшов кінця;
як мовиться,
і жив, собака, грішно,
і вмер він
по-собачому і смішно —
від рук німецьких,
від свого ж свинця.
В оточенні
сховався Курт в підвал,
з ним ад'ютант
і троє — поліцаї,
твої кати —
Михайль і два Грицаї.
Відсиділись,
аж доки бою шквал
утишився.
І — чують в стелю грюк...
І враз
в підвал відкрився з тріском люк.

В отворі
автоматних дул зіниці...
І з переляку
вої крейдолиці
угору
 підняли
 всі десять рук!
І заволали:
«Гітлеру капут!..»

...В підвалу пащу строчать автомати,
за кулями услід летять гранати
есесівців,
у їх же вовчий гурт.

ЗАКЛЮЧНИЙ МОНОЛОГ

Ходімо, сестро, в поле за село,
зустрінемося з рідною землею,
походим,
поговоримо із нею,
як у дитинстві нашому, було;
як ти мене, було, колись вела,
маленького,
в липневі дні на жніва,
де колосилась колективна нива,
урізана над яром край села.
Урізана
на панському лану.
Пішла гуртом біднота жнивувати!..
Там жито жнуть
і наші батько й мати.
Несем обід їм.
В пору жнив'яну
у небі сонце весело сія,
ведуть розмову в житі перепілки,

а в гаї,
паче посвистом сопілки,
десь іволга наспівує...
І я
підсвистую незримій пташці тій,
перемовляю жвавих перепілок...
І шарудить колосся переспіле
на ниві колективній золотій,—
нашіптує дитячі мрії нам
про наше завтра.
І на серці тепло...
І косу дзвіпко
день липневий клепле
у такт бідняцьким мріям і думкам.
А жайвір
над роздоллям степовим
випробує
свої пісні грайливі...
— Ану, Ванько,— говориш ти,—
у співі
попробуй позмагатися із ним.—
Я пробую...
Але не те, не те...
А ти смієшся!..
(У часи пізніші
я потім усвідомив,
що й у вірші
нелегко досягається просте).
Геп видно поза яром косарів...
В'язальниці ідуть услід за ними,
снопами устеляючи густими
стерню колючу.
Пісня жнивварів
полинула.
(До гурту на обід
збиралися).

О мій співучий краю,
твоя пісня слово не вмирає,
чарує світ воно з прадавніх літ.
А в пісні цій, звияжній, молодій,
життя нового славилася доля,
лилася пісня вільно серед поля,
як спів землі,
як гімн добі новій.

«Ой ти, ниво, моя ниво,
Ниво золота,
Що за тебе, моя ниво,
Билась біднота.

Убирайся ж, моя ниво,
В зелень, розцвітай,
І під сонячним промінням
Колос наливай!»

Давно ми, сестро, слухали її,
цю пісню,
ще у роки пастушині...
Хоча вона
в серцях живе і нині,
хоч і тепер ми чуємо її.
Бо переходить
і перевеса
усе, народом витворене,
чисте,
немов сіяння райдуги барвисте,—
з минулого
під наші небеса.

І наша праця, сестро, тут була.
І ми колись
оці лани орали,

і ми колись
свої рядки вписали
у боротьбу колгоспного села.

Поглянь навкруг,—
і наш з тобою плуг
заорював обніжки тут не даром,
де косарі косили лан над яром,
комбайни жнуть.
Немає і яруг.
Посадками зарощені,
вони
не риють землю,
дерном перекриті...
І повинню липневою лани
зернять врожай
під маєвом блакиті.

ЗМІСТ

Вільшана	5
Молодість Миколи	11
На весіллі ланкової	22
Заручини	27
Село Тарасове	49
Матрос Гайдай	70
Балаклавська поема	194
Кордон	199
Слово про комнезам	213
Тридцята батарея	218
Мотрона	228

**Иван Иванович
ГОНЧАРЕНКО**

**ИЗБРАННОЕ
В ДВУХ ТОМАХ
Том второй
Поэмы**

Издательство «Дніпро»

(На украинском языке)

Редакторы Н. М. Тихий,
Л. С. Малахова

Художник В. М. Євтушенко

Художне оформлення А. П. Відоняка

Художній редактор В. К. Мітченко

Технічний редактор

Г. Г. Подгурський

Коректори А. В. Кудрявцева,

С. І. Харчун

ІБ № 652

Здано на виробництво 30.08. 77.

Підписано до друку 22.12. 77.

БФ 28856.

Формат 70×90¹/₃₂.

Папір друк. № 1.

Гарнітура зв. нова.

Друк високий.

Умовн. друк. арк. 9,36.

Обліково-видавн. арк. 9,803.

Тираж 16 000.

Замовл. 1524.

Ціна 1 крб. 30 коп.

Видавництво «Дніпро»,
252601, МСП, Київ, Володимирська, 42

Виготовлено
на книжковій фабриці «Жовтень»
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»,
252053, Київ, Артема, 23а.

1 RPE. 40 ROLL.